

**ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ
СЬОГОДЕННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ
УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ**

**НАУКОВІ СТАТТІ, ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ ТА ІНШІ МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

27 жовтня 2023 року

м. Тернопіль

УДК (082): 37.035:172.15
Ц 62

Ц 62 Ціннісні орієнтири сучасної освіти в умовах сьогодення крізь призму Української Хартії вільної людини (м. Тернопіль, Україна, 27 жовтня 2023 року). Науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, С. В. Костюк, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук. Тернопіль: ТОКІППО, 2023. 276 с.

У збірнику публікуються наукові статті, тези доповідей та інші матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Ціннісні орієнтири сучасної освіти в умовах сьогодення крізь призму Української Хартії вільної людини», проведеної на базі Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти 27 жовтня 2023 р.

Усі матеріали збірника подаються в редакції авторів. Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен та інших даних несуть автори.

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти
(протокол № 8 від 27 жовтня 2023 р.)*

УДК (082): 37.035:172.15

©Тернопільський обласний комунальний інститут післядипломної педагогічної освіти, 2023

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КОМУНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

НАУКОВИЙ, МЕТОДИЧНИЙ, ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЗБІРНИК

**НАУКОВІ СТАТТІ, ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ ТА ІНШІ МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

**ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ
В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ
УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ**

27 жовтня 2023 року

З М І С Т

Вітальні слова до учасників конференції	с. 8
Загальнометодологічні праці та наукові дослідження в контексті Української Хартії вільної людини	с. 14
<i>Пріоритетні ціннісні орієнтири в умовах реформування сучасної освіти крізь призму УХВЛ.</i>	
<i>Збереження та розвиток української національної ідентичності дітей та молоді в Україні й за кордоном як виклик українській освіті.</i>	
<i>Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в контексті УХВЛ в умовах воєнного стану.</i>	
Захаров Є. Ю. Чи змінюються цінності, задекларовані УХВЛ, в умовах війни?.....	с. 14
Герман О. М. Еволюція та деформація ціннісних орієнтирів у час кризових викликів.....	с. 17
Швець Д. В., Корнієнко М. В., Семенова А. В. Ціннісно-методологічний вимір професійної підготовки майбутніх офіцерів національної поліції в контексті Української Хартії вільної людини.....	с. 23
Калгушкін Ю. Л., Заліван О. В. Впровадження ідей Української Хартії вільної людини в практиці національно-патріотичного виховання офіцерів запасу в умовах воєнного стану.....	с. 28
Сапожников С. В. Фундаменталізація сучасної системи освіти як ціннісний орієнтир розвитку сучасного суспільства.....	с. 31
Ковалик І. М. Впровадження Української Хартії вільної людини: від смислових конструктів до цінностей вільної людини.....	с. 35
Шмайдей О. В. Національно-патріотичне виховання молоді за програмою пластового руху в умовах сьогодення.....	с. 45
Пастушенко С. І. Сучасні особливості впровадження життєвих орієнтирів Української Хартії вільної людини для здобувачів вищої освіти.....	с. 50
Книш І. В., Штулер І. Ю. Трансверсальні компетентності лідера інноваційного взірця крізь призму Української Хартії вільної людини.....	с. 55
Пометун О. І., Серова Г. В. Методика позакласних занять із учнями за кордоном у контексті збереження національної ідентичності школярів.....	с. 58
Лисюк А. О., Лупійко Л. В. Засоби національно-патріотичного виховання дітей молодшого шкільного віку у контексті Української Хартії вільної людини в умовах сьогодення.....	с. 64
Славінська М. О. Вплив російсько-української війни на національну ідентичність українців (<i>практичне заняття</i>).....	с. 67
Миць М. Я. Про формування ієрархії національних цінностей українського суспільства у системі національно-патріотичного виховання.....	с. 74
Ратушняк Н. М. Українська Хартія вільної людини як детермінанта громадянської компетентності вчителя.....	с. 77

Вітенко І. М., Кучер Л. А., Миколів З. П. Національно-патріотичне виховання через призму реалізації інноваційного освітнього експерименту регіонального рівня на тему «Еко-школа».....	с. 80
Городецька О. В. Формування національної ідентичності особистості в сучасних умовах.....	с. 88
Білоус І. В., Ширяєва Л. М. Збереження та розвиток української національної ідентичності молоді за кордоном. Сучасний стан.....	с. 92
Магера Т. В., Стрийвус Н. Б., Герасимчук Г. І. Збереження української ідентичності дітей та молоді за кордоном як важлива складова національної безпеки та єдності в умовах сьогодення.....	с. 97
Груць Г. М. Духовно-моральне виховання студентів педагогічних спеціальностей.....	с. 105
Свистун О. О. Національно-патріотичне виховання й освіта як могутні фактори побудови самостійної української держави.....	с. 110
Сесик О. О. Синергія класичної педагогіки та інновацій сучасної школи – дієвий засіб формування активного громадянина-патріота.....	с. 115
Єсінова О. О., Семенов М. В. Зміни в системі військової освіти в умовах повномасштабної війни.....	с. 120
Лебедик Л. В., Безручко Т. Р. Роль соціального педагога у формуванні в учнівської молоді професійних ціннісних орієнтацій.....	с. 122
Лебедик Л. В., Вауліна Д. В. Формування толерантності в учнівської молоді в руслі Української Хартії вільної людини.....	с. 127
Єрова Г. В. Розвиток патріотизму учнів на прикладах локальної історії....	с. 131
Чаленко П. В., Чередниченко О. Ю. Окремі аспекти реалізації права на освіту під час воєнного стану.....	с. 135
Лазарук А. Ф. Аксіопсихологічні чинники підготовки майбутніх психологів крізь призму УХВЛ.....	с. 139
Сад А. О., Козир М. В. Інноваційні практики розвитку вищої освіти в Україні.....	с. 144
Стрельников В. Ю. Ціннісні орієнтири неперервної освіти, яка стимулює індивідуальну освітню траєкторію педагога в умовах війни.....	с. 148
Тобонька Н. М., Мешко Г. М. Управління професійним розвитком педагогів у закладі дошкільної освіти як предмет наукового дискурсу.....	с. 151
Брик Ю. Р., Солонинка В. Р. Особливості організації національно-патріотичного виховання учнів у сучасному закладі професійно-технічної освіти.....	с. 155
Бабовал Н. Р., Бабовал Д. С. Тімбілдінг як основа ефективного розвитку колективу.....	с. 160
Кудрич В. П. Підприємницька освіта – засіб виховання молодого покоління на основі цінностей УХВЛ.....	с. 163
Волянук Б. О. Вони боролись за волю рідного краю (село Острів початку ХХ ст.).....	с. 166
Равлюк Л. Р. Юрій Федькович – збирач перлин народних.....	с. 172

Психологічна допомога та психосоціальна підтримка щодо збереження ментального здоров'я учасників освітнього процесу в умовах сьогодення в контексті УХВЛ.

Можливості застосування УХВЛ в позашкільній освіті та громадськими організаціями у національно-патріотичному вихованні молоді в умовах війни.

Громадянська освіта й виховання молодого покоління на основі цінностей УХВЛ.

- Курило В. С., Караман О. Л.** Соціальні та психолого-педагогічні особливості дітей, які постраждали внаслідок війни рф проти України..... с. 178
- Мірошніченко В. І.** Поняття громадянського суспільства у змісті виховання сучасної молоді..... с. 183
- Трубавіна І. М.** УХВЛ як можливий напрям психосоціальної підтримки і відновлення ментального здоров'я..... с. 186
- Хоміцька І. І.** Роль громадських організацій та їх вплив на формування суспільної свідомості населення..... с. 194
- Яковенко Ю. В.** «Вільна людина» – як цінність демократичного суспільства крізь призму Української Хартії вільної людини..... с. 197
- Гальчич І. П., Карнюк І. В.** З турботою про ментальне здоров'я учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану..... с. 201
- Масюк Г. І.** Психологічна допомога та психосоціальна підтримка щодо збереження ментального здоров'я учасників освітнього процесу в умовах сьогодення в контексті УХВЛ..... с. 204
- Коротюк З. М., Мерена Н. М., Ярмолицька С. О.** Психосоціальна підтримка та допомога педагогічним працівникам щодо збереження ментального здоров'я під час війни..... с. 207
- Ремех Т. О.** Громадянська стійкість як нове поняття в методиці навчання учнів громадянської освіти..... с. 216
- Гладун В. В.** Впровадження громадянської активності учнівської молоді на уроках громадянської освіти..... с. 220
- Мартинів М. А.** Бути вільною людиною крізь призму державності..... с. 225
- Черній О. В.** Розвиток емоційного інтелекту учнів крізь призму УХВЛ..... с. 228
- Голуб М. Я.** Відновні практики: соціально-педагогічний потенціал..... с. 231
- Часник Р. О., Алексеєва О. Р.** Булінг в освітньому середовищі: сутність і пошук шляхів розв'язання проблеми..... с. 238
- Гуцало Т. А.** Впровадження Української Хартії вільної людини в освітній процес закладу позашкільної освіти як засіб формування громадянської компетентності вихованців..... с. 243
- Лебедик Л. В.** Технології навчання майбутніх педагогів закладів позашкільної освіти на засадах Української Хартії вільної людини..... с. 247
- Титаренко С. А.** Роль вихователя закладу дошкільної освіти у збереженні ментального здоров'я дошкільників..... с. 251

Чиж О. Ф. Ресурсний потенціал креативності у розвитку особистості.....	с. 255
Хома С. О. Формування ціннісних ставлень учасників освітнього процесу засобами позашкільної освіти на основі УХВЛ.....	с. 258
Сворінь Н. В. Національно-патріотичне виховання в умовах війни: важливі аспекти (з досвіду роботи Тернопільського обласного центру еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді).....	с. 264
Стандрет Г. Н. Цінності Української Хартії вільної людини як орієнтири освітнього процесу.....	с. 268
Костюк С. В. Артефакти шкільних музейних осередків – ціннісне джерело пізнання.....	с. 273

ВІТАЛЬНІ СЛОВА ДО УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ

***Петровський
Олександр Миколайович,***
*кандидат історичних наук, доцент,
директор Тернопільського обласного
комунального інституту
післядипломної педагогічної освіти*

Слава Україні! Героям слава!

Шановні колеги, ми з вами уже вкотре збираємося для участі в науково-практичній конференції, присвяченій проблемам виховання нашого українського громадянства, які розглядаємо крізь призму Української Хартії вільної людини. Такій зустрічі, в першу чергу, завдячуємо нашим мужнім воїнам, які сьогодні захищають Україну, які потребують нашої всемірної підтримки в усіх напрямках: і психологічної, і моральної, і, звичайно, матеріальної допомоги.

Хочу дещо нагадати з історії Української Хартії вільної людини, коли учасники Ініціативної групи «Першого грудня», що, де-факто, були реальними моральними авторитетами нашої країни, нашої нації, які взяли на себе відповідальність за те, що відбувається в суспільстві та в державі, і вирішили запропонувати суспільству і державі документ, навколо якого можна було б об'єднатися. Ми сьогодні, перечитуючи їхнє тогочасне звернення, бачимо наскільки актуальними залишаються його положення. Ще не вирішеними залишаються до сьогодні питання, що пов'язані із захистом здобутків демократії. Ще не вирішеним є питання остаточного здобуття волі та незалежності нашої держави. Хоч усі ми робимо багато для цього, але ворог не спить і без оголошення війни розпочав військові дії, спрямовані проти нашого суспільства, нашої державності й загалом проти нашої нації.

Я хотів би наголосити, що наріжними каменями Хартії, як писали учасники Ініціативної групи «Першого грудня», є три прості думки, що

залишаються актуальними й сьогодні. Перше: «Відповідальність за своє життя, а отже і його успіх, і добробут, і щастя нікому не може бути передане. Ми самі несемо відповідальність за себе». І сьогодні це звучить дуже актуально, бо якась частина нашого суспільства весь час знаходиться в очікуванні, що хтось для них щось зробить, хтось забезпечить мир і добробут, забезпечить їм визнання, повагу і пошану, і реалізацію їх, як гідних членів суспільства. Друге положення: «Мораль та духовні цінності не можуть бути відкладеними на завтра, вони завжди потрібні сьогодні». І ми сьогодні це бачимо якнайактуальніше, коли громадянське суспільство збирає кошти, продукти чи здобуває амуніцію, які необхідні нашим воїнам, які допомагають у лікуванні, у реабілітації, в тому числі протезуванні, наданні психологічної підтримки нашим воїнам. І в той самий час є частина суспільства, яка вважає, що вона може красти, привласнювати, «розбазарювати» і, виголошуючи якісь красиві слова, не робити нічого для зміцнення обороноздатності нашої держави й відповідного забезпечення армії.

Третє: «Ми будуємо те, що уявляємо, а отже від глибини, масштабу і творчого хисту нашої уяви залежить наше майбутнє». І тому такі конференції, як сьогоднішня, дають нам можливість популяризувати ідеї Української Хартії вільної людини, познайомитися із досвідом наших колег із різних частин України в тому, як їм вдається втілювати цінності УХВЛ в освітній процес, у процес виховання наших молодих поколінь, і це дуже важливо. Ми сьогодні бачимо, що багато випускників шкіл м. Тернополя і Тернопільської області, які тою чи іншою мірою були залучені до процесу впровадження УХВЛ в освітній процес, які почали сповідувати ці цінності, сьогодні там – на фронті, вони виростили, змужніли, вони стали відповідальними громадянами та патріотами своєї держави й своєї нації.

Тож, шановні колеги, бажаю усім нам успішної роботи, щоби ми знову змогли консолідуватися й мобілізуватися, запропонувати щось важливе суспільству, державі з тим, аби виховання кожного нового покоління молодих громадян України було спрямоване на не просто виживання держави та нації, а

на забезпечення сталого розвитку й прогресу і економічного, і соціального, і суспільного.

Дякую усім, хто долучився до організації конференції, будемо сподіватися на те, що нашу роботу не перериватимуть сигнали повітряної тривоги, і ми будемо задоволені від спілкування один з одним. Отже, успішної всім праці та гарного настрою!

Зварич

Ганна Володимирівна,
доктор філософії, заступник
директора-начальник управління
загальної середньої, дошкільної,
позашкільної освіти та цифрової
трансформації департаменту освіти
і науки Тернопільської обласної
військової адміністрації

Шановний директоре
Тернопільського ОКІППО, шановні

гості, усі, хто доєднався до проведення конференції, вітаю усіх вас із участю у Всеукраїнській науково-практичній конференції **«Ціннісні орієнтири сучасної освіти в умовах сьогодення крізь призму Української Хартії вільної людини»** та зичу усім вам здоров'я! Дякуючи Богові та збройним силам України, ми сьогодні можемо працювати, творити, зустрічатися, хоча і в онлайн-форматі, але все одно ми можемо обговорювати актуальні та важливі питання і це прекрасно.

Програма Української Хартії вільної людини окреслила ціннісні життєві орієнтири для українського суспільства, дала поштовх для об'єднання людей, які прагнуть гідного життя в Україні. Для багатьох освітян області, батьків Українська Хартія вільної людини стала певним дороговказом на щодень. Зараз час змінився, від того часу, коли ми розпочали роботу над впровадженням даної Програми, ми діємо у правовому режимі воєнного часу і тому нам важливо тримати курс на оновлення такої власної внутрішньої стабільності, ціннісного

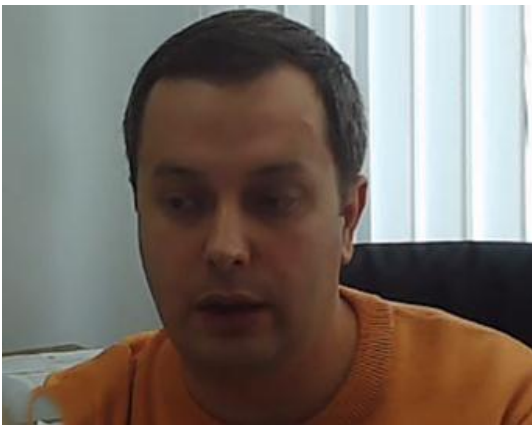
спрямування, надавачів, здобувачів освіти і для всіх учасників і партнерів освітнього процесу. Ми черпаємо з Української Хартії вільної людини цінності, адже, ми, освітяни, не зможемо сформувати стійкість в дітях чи в дорослих, якщо не будемо її формувати в собі. Максимально надійним фундаментом для формування стійкості є ті підходи, які закладені в Українській Хартії вільної людини. Ми кожного разу знову і знову повторюємо собі: «З нами правда, з нами Бог, з нами Перемога», – бо ми на своїй землі боремося за свою свободу, боремося за вільне майбутнє і в підтримку маємо теж спадщину з козацьких часів і такий неймовірний вислів: «Якщо ти чуєш правду в собі – ти незборимий».

Навіть в час воєнного стану людина завжди залишається морально відповідальною. Війна нищить не тільки будівлі, тіла, а вона глибоко ранить наші душі. Зранені люття, ми не зможемо забезпечити перемогу, бо наша перемога, це більше, ніж відвойовані і звільнені території, наша перемога, це те суспільство, яке ми хочемо побудувати на цій території. Тому нам усім дорослим необхідно розуміти наступне: над кожним із нас тяжіє частка суспільної відповідальності. Ми маємо брати на себе відповідальність за власну свободу, і це означає діяти на основі цінностей, а ці цінності закладені в Українській Хартії вільної людини, діяти заради спільного блага. І тут ключовим словом є слово «діяти», «жити». Ми не маємо права уже зараз говорити про цінності, ні шановні, ми маємо жити цінностями, маємо особисто показувати добрий приклад нашим наймолодшим учасникам освітнього процесу, приклад чесного громадянина України. Я завжди повторюю, що Україні потрібна душа, свідомість її історичного розвитку та її чинність майбутніх обов'язків і також політична воля, яка б слугувала людським ідеалам, шануючи особистість кожного, гідність кожного члена суспільства на принципах солідарності, субсидіарності дбати про спільне благо.

24 лютого 2022 року життя кожного українця змінилося, і ми ніколи вже не повернемо Україну, яка була до 24 лютого, але від нас залежить, якою буде Україна, від нас, педагогів. Якщо ми будемо автентичними, справжніми,

скинемо наші маски і почнемо жити тими стандартами, *ключовим є слово жити*, а не одне говорити, друге робити, а третє думати. На жаль, так тривало 30 років нашої незалежності. Від нас залежить, якими будуть українці. Віроломний ворог наступив, щоб нас знищити, але ми стали сильними, ми стали сильні не тільки нашою людською силою, тобто фізично, не тільки вмінням, мудрістю, мистецтвом воювати, але ми стали сильними правдою – духовно. Тому живімо правдою, цінностями Української Хартії вільної людини завжди і всюди, на кожному місці, і тільки тоді, коли ми будемо «горіти» цими цінностями, ми зможемо «запалити» інших, ми поведемо за собою інших, ми поведемо за собою молоде покоління, яке захоче теж жити і «горіти» цінностями.

Вітаю усіх і бажаю вам плідної праці. Дякую Тернопільському ОКІППО за такий порив, ми мали ціль і ми спільно вже досягнули певного результату, бо область «запалилася» УХВЛ, але коли ми ще будемо самі «горіти» і жити цінностями, які пропагує УХВЛ, ми «запалимо» цілу Україну. Слава Україні!

Мисик
Володимир Святославович,
кандидат історичних наук, голова постійної комісії Тернопільської обласної ради з питань освіти, науки, молодіжної політики, фізичної культури та спорту, член науково-методичної ради Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти

Доброго дня, шановні колеги! Вітаю усіх учасників із початком роботи Всеукраїнської науково-практичної конференції **«Ціннісні орієнтири сучасної освіти в умовах сьогодення крізь призму Української Хартії вільної людини»**.

Тернопільський ОКІППО і громадська організація «Гуртом», а також багато ЗЗСО Тернопільщини уже залучені до виконання та реалізації обласної програми впровадження Української Хартії вільної людини в освітній процес.

Депутатський корпус завжди одностайно висловлювався на рахунок підтримки та реалізації програми Української Хартії вільної людини, особливо на необхідність впроваджувати її в освітній процес. Звісно, від керівництва інституту, його структурних підрозділів і громадської організації «Гуртом» багато залежить, щоб УХВЛ і цінності, які вона пропагує були імplementовані в освітній процес. Важливо, щоб в освітньому процесі інформація, закладена в Українській Хартії вільної людини, трактувалася і подавалася правильно нашим учням, вихованцям, щоб в майбутньому вони сформувалися такими особистостями та індивідуальностями, які б розуміли цінність всіх цих постулатів УХВЛ і дотримувалися їх упродовж життя. Адже з морально-етичної точки зору ті десять постулатів-законів, які прописані в УХВЛ, несуть важливі цінності, яких необхідно дотримуватись упродовж усього життя.

Тому, колеги, хочу побажати усім вам успіху в роботі сьогodнішньої конференції, подякувати за те, що маєте можливість та спроможність реалізувати цінності УХВЛ шляхом ретрансляції їх в освітньому процесі учням наших освітніх закладів.

ЗАГАЛЬНОМЕТОДОЛОГІЧНІ ПРАЦІ ТА НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ

Пріоритетні ціннісні орієнтири в умовах реформування сучасної освіти крізь призму УХВЛ.

Збереження та розвиток української національної ідентичності дітей та молоді в Україні й за кордоном як виклик українській освіті.

Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в контексті УХВЛ в умовах воєнного стану.

Захаров Євген Юхимович,

член Ініціативної групи «Перше грудня»,
голова правління Української
Гельсінської спілки з прав людини,
м. Київ

ЧИ ЗМІНЮЮТЬСЯ ЦІННОСТІ, ЗАДЕКЛАРОВАНІ УКРАЇНСЬКОЮ ХАРТІЄЮ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ, В УМОВАХ ВІЙНИ?

Усі положення Української Хартії вільної людини лишаються справедливими сьогодні й за майже 11 років набули ще більшої актуальності. Насамперед внаслідок збройного конфлікту, який триває з кінця лютого 2014 року і переріс за 8 років у повномасштабну воєнну агресію. Дії українців, які захищають нашу свободу і незалежність від агресора є прямим уособленням положень Хартії. Бути вільною людиною, яка бере на себе відповідальність, активним громадянином, українцем, любити, мислити – усі ці положення, розкриті в Хартії, наповнюються сьогодні, під час війни, особливим смислом.

Водночас положення Хартії різко контрастують з нашими обмеженнями ринку, інформації та академічної свободи; недовірою до вільного земельного ринку, низьким рівнем соціального капіталу, підозрілим ставленням національної інтелігенції до свободи вираження поглядів і терпимості, масовою нелюбов'ю до заможних людей і упевненістю в тому, що всі крадуть на тлі масової корупції.

В умовах збройного конфлікту з росією всі ці та інші радянські рудименти стали ще гострішими й ще болючіше впливають на стан Української держави та суспільства.

Очевидне бажання керівництва рф знищити Українську державу і всіх тих, хто усвідомлює себе її громадянами та захищає, не залишає простору для компромісу. Наш ворог б'є по мирному населенню та системах життєзабезпечення, намагаючись посіяти страх і примусити до капітуляції.

Ми не можемо погодитися на деескалацію і припинення вогню, оскільки це означає дозвіл на зміцнення оборони загарбника, фактичну згоду на продовження вбивств, знисчень, катувань та сексуального насильства. Тому нам потрібна тільки перемога, необхідною умовою якої є звільнення від російської окупації всіх українських територій у кордонах 1991 року. Але умовою не достатньою.

Одним із моїх занять, починаючи з березня минулого року, є керівництво великим проєктом, який присвячений збору інформації та документуванню злочинів, вчинених російськими військовими проти мирних мешканців України та цивільних об'єктів, які попередньо можна кваліфікувати як воєнні, злочини проти людяності та геноцид. У нашій базі даних близько 60 тисяч інцидентів таких злочинів.

Ми зафіксували дані про десятки тисяч цивільних смертей та поранених, зруйнованих або суттєво пошкоджених цивільних об'єктів. Постраждалими від злочинів ми надаємо не тільки правову, але й психологічну, грошову, медичну, гуманітарну допомогу. Її отримали тисячі родин.

Природно, що переживання частки цього кошмару у своєму житті тягне за собою ненависть до керівництва російської держави та російських воєнних. Ця ненависть найчастіше переноситься на все російське – країну, громадян, мову, літературу та мистецтво. Можна сказати, що вона стає всеохоплюючою.

Саме внаслідок панування ненависті в суспільній свідомості сьогодні особливо гостро усвідомлюється аксіоматика прав людини: правда є вищою за закон; вище за правду – справедливість; вище справедливості – милосердя;

вище милосердя – любов. Ненависть руйнує насамперед тих, хто ненавидить, вона спустошує душу.

Я вважаю, що ненависть є природною на полі бою, де російський солдат має бути знищений. Але щойно такий солдат потрапив у полон, ненависть має відступити. Як мінімум для того, щоб убезпечити себе від перетворення на вбивцю неозброєного. Уникнути в боротьбі з «Драконом» перетворення на такого ж «Дракона». Інакше перемога буде пірровою.

Ненависть до всіх росіян є ірраціональною: не можна оцінювати людей за їхнім громадянством, а тільки – за їх діями та словами. І не можна забувати, що хоча відкритих опонентів путінському режиму й небагато – не більше 5% від чисельності населення рф – але вони публічно виступають проти російської агресії, наражаючись на кримінальне переслідування з термінами покарання в 15 років. Ці люди часто допомагають українським біженцям виїхати з росії, збирають для них кошти.

Ще більш безглуздою, хоч і зрозумілою, є ненависть до російської мови, літератури та мистецтва. І я цілковито заперечую цькування, яким піддаються українські письменники за спільний публічний виступ із письменниками російськими, якщо ці останні є відомими антипутіністами.

Я переконаний у тому, що нам потрібен діалог для підтримки антиімперської течії в російській культурі, яка завжди в цій культурі існувала (Чаадаєв, Бердяєв, Федотов, Померанцев, Аверінцев, сьогодні – письменник Михайло Шишкін), але сьогодні поки що програє прихильникам диктатури. Видалення з бібліотечного фонду та утилізацію наявних у ньому книжок російською мовою інакше як інфантильністю я назвати не можу. Вбачаю в цьому суперечність із положенням Хартії про «безумовну повагу до прав російськомовного українства і суворе додержання прав усіх національних громад нашої держави». Це положення порушується також деякими законами, ухваленими парламентом, зокрема законом про національні меншини.

Поруч з любов'ю завжди йдуть співчуття й милосердя. Українці стали більш людяними й співчутливими один до одного. Загальна біда нас згуртовує.

Але ще більш суттєвим є те, що нас згуртовують цінності, означені Хартією: любов до свободи, незалежність, прихильність до демократії, заперечення авторитаризму.

Ми воюємо за свободу, незалежність, права людини, демократію. Ми вистоїмо, і біда відступить. І тоді цінності Української Хартії вільної людини стануть ще більш глибоко усвідомленими.

Слава Україні!

Герман Олег Михайлович,
кандидат історичних наук, професор
кафедри українознавства і філософії
Тернопільського національного
технічного університету імені І. Пулюя,
член Національної спілки письменників
України, заслужений діяч мистецтв
України, м. Тернопіль

ЕВОЛЮЦІЯ ТА ДЕФОРМАЦІЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ У ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Постараюся вийти за рамки наукової чи декларативної термінології та перенести вас у простори емоційного сприймання реальності. Отже, відчуймо спокій у собі та в природі: сонце, море, крики чайок, шум хвиль, теплі обійми ще не охололого вітру. Цей вимір враз пронизує звук літака. Звук, що перевертає все. Відчуваєш, що став на камінь страсного шляху. А звук росте. Ось чорний хрест уже звис понад тобою. Тінню закрити сонце. Червоні клапти хмар перетворили умиротворення у попелище.

Пройшла емоційна руйнація від асоціативного вибуху, мов шиба від обстрілів розсипалася довкола осколками спокою. Ця переміна почуттів пройшла в мене у дні закордонного відрядження. Хоча я в цю мить далеко від отчого краю, але світ тривоги не зникає в мені. Я несу його вже генетично: на собі чи в собі, а чи йду по ньому. Він звучить як струна, котру потрібно було лише торкнути і... літак це зробив. Ніхто довкола абсолютно не зреагував на

нього, навіть діти. Просто орієнтир звукових емоцій та цінностей у мені вже деформовано. Все має свою значимість та вагу: речі, почуття, здоров'я тощо. За все сплачуємо: грошима, втратами, болем, життям. Для одних ситуація з літаком була буденною й навіть непомітною, а для мене – екстремальною. Вимір часу і час виміру в кожного різний.

Зміни в природі, у свідомості, у почуттях цілком закономірні. Ми ж не протестуємо, що восени зів'яле листя затоптується людьми у розкислу від дощів землю. Хоча, як писав Степан Руданський: «До тебе, люба вербонько, ще вернеться весна. А молодість не вернеться, не вернеться вона». Так – дитинство не повернеш, хоча на схилому віці можна впасти у нього та все ж осінній цвіт на яблуні зостанеться без плоду. В житті кожного із нас, в історії держави, людства відбуваються безповоротні зміни у цьому турбулентному вихорі сьогодення. Як би ми не натягували на себе рицарські чи княжі обладунки, як би не гарцювали на конях, не розмахували козацькими шаблями – ніколи не повернемося в епохи сплетіння достоїнності чи негідництва. У різну пору вони мають різні відтінки. Здалеку дуже добре видно нашу істинну реальність, бо внутрішнє солодкослів'я часто веде у туман ілюзій, а не до правди. Багато людей, які через війну перебувають зараз за межами України, відкриють для себе нові можливості та спізнають особливості іншого світобачення, інших умов життя. В них вже почне формуватися інша шкала цінностей із якою згодом повернуться додому. У їх дітей теж. А в нас? Що зміниться у нас?

Невже й далі житимемо у полоні ілюзій та позиції минулого? Чи нас очікують кардинальні переміни у свідомості, у психологічному аналізі, у пошуках і здійсненні реалізації змін для майбутнього? Україна ніколи вже не буде такою, якою була до втягнення у пекельне горнило війни. Вона нині втрачає свій людський потенціал. Людей щоденно меншає: одні вмирають природно від старості та хвороб, інші в боях та від бомбувань сіл та міст ворогом хижим, треті чкурнули за кордони держави й поволі обживаються там. І повернеться не так вже й багато із них. Залишиться менше половини, а то й третина від довоєнних. З ким зостанемося? З отими недовченими

дистанційними спецами, які не лічать, а калічать? З табунами п'яниць та бомжів, із перевертнями та манкуртами, зі згромадженнями пенсіонерів, покалічених військових, із хворими та поодинокую малечею? А ще ж повернуться оті втікачі, для яких Україна чужа давно, розквітнуть букети крадіїв та злочинців, ватаги байдужих варварів. Колись ціннісними були палаци і коштовності, а нині честь і життя.

Звичайно будуть острови освічених, праведних патріотів, чесних будівничих та творців, але... скільки їх? Населення планети росте шаленими темпами, загострюються економічні та демографічні кризи, вичерпуються та отруюються природні ресурси, постає проблема голоду, падають моральні опори, світ розколений на демократів й терористів переступає у час нового перерозподілу ресурсів, земель і народів. Як би ми не ховалися за ілюзії спокою і солодких надій – це вже не допоможе. Настав час корінних змін світу і нас самих.

Господь бачить все. Як би хто із нас не показував себе героєм, патріотом, праведником Бог бачить кожного вже у помислах та в намірах. А якщо бачить, то й возносить або карає. Веду заняття зі студентами із курсу «Історія та культура України». Всі молоді, амбіційні, енергійні. Це на них покладаєте сподівання надалі. Це їм завтра прийдеться возводити із руїн Україну. Група із тридцяти студентів. Десятеро з них я ще не бачив жодного разу. Присутніх нині лише шістнадцять. П'ятеро завше готові до дискусій та розмов. Решту безмовно чемплять, ніби відсиджують свій «студентський термін». Торби з дому справно возять, а от здобувати знання – ані сил, ні бажання не вистарчає. І це – майбутні «висококваліфіковані» фахівці. А, може, батьки дали таке завдання – «перекантувати» якось отих пару літ, а там видно буде куди і що?

На кафедру до мене приходить батько одного із них. Просить допомоги, бо сина хочуть виключати з університету. Це не простий тато, це – священник. В очах його мольба, а в долоні проглядаються чималенькі купюри. «Може би ви якось...». «Отче, я сина вашого жодного разу не бачив і... скажіть мені, коли ви останній раз сповідалися?» Чоловік заховав зіжмакані гроші собі в кишеню і

пішов у задумі. Пішов, аби у неділю читати сельчанам проповідь про чесноти й правду. Гіркота якась в душі моїй зосталася.

Бог все і всіх бачить та чує, і праведність й продажність нашу. Так було у пору княжої роздробленості, у часи гетьманських чорних рад, в розколеній на «ба» та «ме» повстанській борні і нині теж. Отже, на землях наших, аби вони не стали пустою, виникне потреба робочої сили. Звідкіля її брати, хто будуть ці люди? В них буде інший менталітет, інші цінності, інша віра, інші інтереси. І це закономірно. Як ми зживемося із ними? Пригляньтесь уважно сьогодні до нашої реклами, вивісок, пропонованої пісенної палітри. Суцільна англізація замінила суцільне зросійщення. Як зберегти в таких умовах свою культуру, мову, традиції? Ми вже навіть поміч воїнам не офіруємо, не вносимо пожертву, а «донатимо». Обростаємо мохом чужослів'я.

На превеликий жаль перестаємо бути конкурентними й на світовому ринку. Перед нами постане проблема повернення боргів іншим державам у астрономічних цифрах. І в час такої темені виповзають оті пронири та хитруни, що живуть за наш із вами рахунок. Не просто живуть – розкошують. Чуємо, що то одного викрили, то іншого і... І ніхто не покарає, трохи покажуть виставу боротьби із корупцією, а потім один скандал відтіснять новим, підозрюваних приховують, врешті виявиться, що то і я не я, і хата не моя. Ще чуть погомонять, пальцем покивають і відпустять з миром.

Появилася на наших теренах нова форма пристосування до корінних змін у світі й суспільстві, до нестабільності викликаної війною. Її можна сформулювати у двох словах «вміти красти». Нагле та масове крадійство прийшло до нас разом із «червонозоряними визволителями» у 1939 році. Тепер вже крадуть і чужі, і свої. Минуло 84 роки, а ординська сутність московітів не змінилася – пити, насилувати, мародерити. Потомки Чингісхана вкотре хотіли й хочуть спалити Київ, забрати наші набутки, перетворити у покірних рабів «населеніє без пам'яті й роду». Але то їхній спосіб життя, а наш? Як не прикро, та метастази меншовартості густо розповзлися у нашій генній системі, вросли в

ДНК теперішніх українців. Хоча... чи українців насправді? Пригадуєте Шевченкове «За шмат гнилої ковбаси і рідну маму попроси – все віддасте».

Стає звичним красти в сусіда, в держави, у Бога. Колись був вислів «злодій в законі», а тепер злодії творять закони. Так вміло закрутять статті, що багач і далі безкарно багатіє, а бідняка ніхто ні не чує, ні не бачить, хіба що на передовій лінії фронту. Створюється враження, що всіма ними виконується вороже завдання – виморити психологічно і фізично український люд, спустошити й перепродати землю святу, заселити її бурятами, чеченцями та іншими представниками «великава брата». Скажете – то неправда, такого нема, бо всі, на чолі з президентом, відстоюють Україну. Таки всі? І Коломойський, і Ахметов, і Пінчук, і наш земляк Фірташ, і Тищенко, і Подоляк, і Арахамія, і Безугла? Ви далі вірите в це?

Найстрашніше, що ми звикаємося з несправедливістю, що безсило опустили руки, що змирилися з покривдженнями й брехнею. А час йде. Студенти-дистанційники заміняють місця наділених розумом. Тих, котрі стояли в лавах поборників волі поволеньки «запрошують» до буцигарні. Добровольці відчувають, що стали на захист не так власного народу, як кубла олігархів та злочинців. Весільна багатомільйонна зневага у Львові до наших воїнів взагалі не поміщається в голову. Суспільство перебуває у передінфарктному стані. Що далі?

Діагноз наяву, рецепти є, от лише лікарів праведних бракує. Тільки корінна зміна внутрішньої політики може дати результати як у вихованні молодого покоління, так і в збереженні нашої ідентичності, наших ціннісних орієнтирів. Тому від вас у великій мірі залежить кого виховуєте – користувачів смартфонами чи будівничих України.

Щоби навести порядок у державі треба навести лад у головах керманичів, вияснити кому служать, хто володіє інформаційними каналами, надреальними набутками, майном та звідкіля воно у них появилось. Що це за країна така Обшорія, куди спродують Україну? Чому пільги для навчання надають тим, хто не любить нашу мову і наш світ, а з освітньої системи невпинно скорочують та

видаляють історико-пізнавальні дисципліни, літературу примітивізують до рівня мадам Грицацуєвої із роману «12 стільців». Слухаєш іноді перли «кароче-резка-блін-в натуре-без базара» і якось стає самотньо. А вам?

Шалений темп, гонитва невідомо за чим, невизначеність у завтрашньому дні, постійний цейтнот й лавина інформаційних потоків позбавили нас стану злагодженого, спокійного та виваженого прийняття рішень, а лише вимагають блискавичних відповідей та пропозицій де найменша помилка може привести до краху не лише якоїсь компанії, а до світової економічної кризи. Усі на межі психологічних зривів.

Наука-мистецтво-політика-природа-стосунки-емоції... Все у взаємній пов'язі. Ювілей мистецького факультету педуніверу показав наскільки ми спряглися отих творчих животоків. Цінність життя, то не цінність середовища, а ціна втіленої мрії. Скажіть, яка цінність життя Вівальді, Леонардо да Вінчі, Лесі Українки? Чим її виміряти, який еквівалент віднайти? Чи для сучасної людини їх ціннісні орієнтири підходять, чи вони вже на подобі запізнілої газети? За 5 млн. продано «Портрет Коня» написаний відомим українським художником Анатолієм Криволапом, а Михайла Бойчука за подібний варіант бачення світу – розстріляли. Світ навиворіт чи переоцінка цінностей?

Нині у моді одне, завтра інше, післязавтра буде на подобі передвчора при певних деформаціях звукових, словесних чи пластичних образів. То краса має ціну чи ні? А потворство? А війна? Згадайте звук літака... «Осанна» і «Розіпни» невмирущі у різних проявах і вимірах. Був голова облради патріотом, а став корупціонером. Ви впевнені що перше чи друге твердження вірні?

Екстремальна ситуація, це кардинальна зміна, загострення, злам, руйнація мрій, звичного, вистояного. Вона ставить більше запитань, аніж відповідей. Одвічний пошук добра у злі. «Як плюс і мінус у житті, бува, протистоять обов'язок й спокуса. Та в кожному плюсі – мінусів аж два, а кожен мінус – половина плюса!». Нова хвиля змиває сліди попередньої, нові ідеї витирають щойно створене, нині абсурдне завтра може стати шедевром і навпаки.

Деформація ціннісних орієнтирів нагадує вибоїни на шляху з минулого в майбутнє, та все ж я бажаю усім нам щасливої мандрівки на ній.

УДК: 351.741:378.6[378.005.642.1](477)

Швец Дмитро Володимирович,
доктор юридичних наук, доцент, ректор
Одеського державного університету
внутрішніх справ, м. Одеса;

Корнієнко Максим Вікторович,
доктор юридичних наук, професор,
проректор Одеського державного
університету внутрішніх справ, м. Одеса;

Семенова Алла Василівна,
доктор педагогічних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу
організації наукової роботи Одеського
державного університету внутрішніх
справ, м. Одеса

ЦІННІСНО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ

Поліція є одним із найдавніших та невід'ємних атрибутів будь-якої держави. Сучасні зарубіжні теорії та практики поліцейської діяльності широко спираються на національно-історичні традиції, які втілені в конкретних правових актах. На шляху реалізації проголошеного в Україні стратегічного курсу на європейську інтеграцію, упровадження задекларованих у нормах національного і міжнародного права гарантій охорони прав і свобод людини та громадянина пріоритетним є вдосконалення діяльності Національної поліції, що набуває особливої гостроти та актуальності у зв'язку з ускладненням ситуації в державі унаслідок агресивних воєнних дій російської федерації [2, с. 29]. Значною мірою якість професійної підготовки майбутніх офіцерів Національної поліції визначають ціннісно-мотиваційні, морально-професійні, психолого-педагогічні чинники: здатність працівників подолати власну інерцію та навчитися працювати у нових умовах, подолання «обмежень професійної

мотивації», створення умов для ефективного входження в професійну діяльність тощо, які повною мірою є суголосними з реалізацією принципів Української Хартії вільної людини [5]. Адже «наріжними каменями Хартії стали три тези: ми самі несемо відповідальність за себе і не можемо нікому її передати; мораль і духовні цінності потрібні сьогодні, і їх не можна відкладати на завтра; ми будемо світ згідно з нашою уявою, а тому від її масштабу, глибини і творчого хисту залежить наше майбутнє» [1]. Також в умовах становлення України як демократичної держави, її прагнення стати повноправним членом ЄС, ще більшої ваги та значимості набуває питання суверенітету, територіальної цілісності нашої держави та забезпечення національної безпеки та захист її державних кордонів як у воєнний, так і в повоєнний час після нашої перемоги.

Саме у такому контексті особливої значущості набувають питання конкретизації аксіологічно-націєтворчого змісту і розробки методології підготовки компетентних фахівців у галузі освітніх реформ підготовки поліцейських для України, з одного боку, і особистісно-професійного відбору, підготовки кадрів для роботи у сфері відомчої освітньої політики державного рівня – з іншого [7]. Оскільки якраз від реалізації мудрої науково-політично виваженої відомчої освітньої політики залежить ступінь їх духовно-моральної й патріотичної вихованості, здатності до продуктивного служіння Батьківщині, життєтворчості та самореалізації в суспільстві XXI століття.

Духовний стрижень традиції *для нашого суспільства, і водночас поштовх до об'єднання всіх людей, які хочуть доброго і гідного життя в Україні і навколо неї* – українська національна ідея, що постає як провідна ідеологічна домінанта державотворення [3]. Провідною вона є і в системі освіти загалом, і в професійній підготовці офіцерів Національної поліції України – зокрема. Оскільки роль МВС України полягає у створенні умов розвитку безпечного середовища життєдіяльності, як основи безпеки на території України, а також сучасної системи внутрішньої безпеки, як чинника протидії російській агресії. Саме тому правове поле освіти, яке створюється, має розгортатись на її

безпосередньому підґрунті разом із інтеграцією із загально цивілізаційними духовними орієнтирами та фундаментальними загальнолюдськими цінностями. Зазначені духовні витoki, синтезовані в єдине ціле, створюють унікальне ідеологічне підґрунтя для формування нормативно-правового поля освіти як демократичної, інтегрованої в європейський і світовий освітній простір, відкритої й толерантної системи, яка базується на національних традиціях і загальнолюдських фундаментальних цінностях, відповідає умовам сьогодення і нагальним потребам практики [2, с. 50].

Природно, що за таких обставин перед освітніми системами було поставлене завдання духовно-ціннісного оновлення і консолідації. Це, у свою чергу, визначило орієнтири щодо практичної реалізації конструктивної *концепції ціннісного виміру досвіду суб'єктів педагогічної дії* [4] в освітньо-виховному просторі ЗВО з особливими умовами навчання. Зауважимо, що *провідною ідеєю* концепції ціннісного виміру досвіду суб'єктів педагогічної дії є положення про те, що **ціннісний досвід** є *інтегральною відображаючо-регулятивною характеристикою* взаємодії Людини зі Світом. Сукупність *внутрішніх і зовнішніх функцій ціннісного досвіду* (кожна з яких у загальному вигляді утворює монолітну *афективно-інтелектуально-вольову* компонентну структуру) являє *цілісну* відкрити та нелінійну *синергетичну систему* у складі якої сім центрів-функцій (1. Досвід відносин виживання («*прав і обов'язків*»); 2. Досвід відносин взаємодоповнення («*партнерства*»); 3. Досвід операціональних («*ділових*») відносин; 4. Досвід відносин тотожності («*любові й жалості*»); 5. Досвід формотворчих («*творчих*») відносин; 6. Досвід відносин учіння («*знання й уміння*»); 7. Досвід ідеологічних («*ціннісно-орієнтаційних*») відносин, що забезпечують існування особистості як самостійного автономного функціонального елемента / підсистеми системи природно-соціального Світу). Як єдине системне ціле, такий досвід, з одного боку, *проявляє* системну цілісність регулятивного аспекту *відображення суспільної практики*, а з іншого, виступає чинником цілісності – «*системною регулятивною силою*», що цю цілісність й *визначає*. Усвідомлення змісту системи розкриває системну

культурно-історичну динаміку змін парадигм освіти, сенс якої конкретизується у двох її глобальних *значеннях*: культурно-світоглядному та соціальної сили, природа яких пронизує всі парадигми освіти [4]. Означене зумовило необхідність визначення нового релевантного змісту, основних напрямів, механізмів прогнозування, розробки і реалізації державної освітньої політики підготовки офіцерів Національної поліції в Україні, яка відповідала б як потребам сьогодення, так і майбутньому сталому розвитку держави. Адже саме освіта становить стратегічний ресурс соціально-економічного і науково-технічного розвитку суспільства, забезпечення поліпшення добробуту людей, національної безпеки та інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені [6].

Стратегічні пріоритети системи МВС України до повномасштабного військового вторгнення рф 24 лютого 2022 року на територію України, були визначені у 2020 році. Ці пріоритети конкретизували візію розвитку системи МВС, як невід'ємної частини сектору національної безпеки і оборони України та визначили пріоритети діяльності: безпечне середовище; протидія злочинності; дотримання та забезпечення прав людини органами системи МВС; ефективне інтегроване управління кордонами і збалансована міграційна політика; якість і доступність послуг; ефективне врядування, прозорість і підзвітність; розвиток кадрового потенціалу та соціальний захист працівників.

Ключові виклики, які сьогодні, в умовах війни, постали перед органами системи МВС, безпосередньо пов'язані з їх компетентністю в забезпеченні безпеки громадян та суспільства, здатністю протистояти злочинності, забезпечувати прозорі та якісні сервіси для суспільства, але ці виклики значно поширилися. Адже серед нових поліцейських – люди різних професій, усіх їх об'єднує прагнення боротися з корупцією та знайти себе в іншій професійній діяльності. І всі вони перебувають у процесі професійного становлення. Для більшості з них йдеться про вторинну професіоналізацію і, відповідно, про дуже складні процеси формування нової професійної ідентичності. Усі ці процеси вимагають серйозного наукового ціннісно-методологічного психолого-

педагогічного осмислення, бо усвідомлення власної професійної ідентичності є запорукою ефективної діяльності й гармонійності особистості фахівця.

Відтак, ураховуючи те, що **стратегічними орієнтирами якості** підготовки офіцерів Національної поліції **в умовах повномасштабного вторгнення рф** на територію нашої держави визначено: 1. *Дотримання прав і свобод людини в поліцейській діяльності*; 2. *Поліція «Діалогу»*; 3. *Запобігання та протидія домашньому насильству*; 4. *Забезпечення гендерної рівності*; 5. *Протидія корупції*; 6. *Кримінальний аналіз*; 7. *Оцінка загроз тяжких злочинів та організованої злочинності за методологією SOCTA (Serious and Organized Crime Threat Assessment)*; 8. *Документування воєнних злочинів*; 9. *Протидія колаборації. Виявлення диверсійно-розвідувальних груп та колаборантів*; 10. *Правова регламентація воєнного стану* [2], у процесі впровадження інноваційних змін у систему освіти МВС слід урахувувати не лише досвід у галузі правових інституційних змін, управління та матеріально-технічного забезпечення, але й у першу чергу спиратися на ціннісно-методологічний вимір психолого-педагогічної професійної підготовки майбутніх офіцерів національної поліції в контексті Української Хартії вільної людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Зайцев Ю. Д. УКРАЇНСЬКА ХАРТІЯ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ. *Енциклопедія історії України: Україна –Українці*. Кн. 2 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2019. 842 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=ukrajinska_khartija_vilnoji_ljudyny (дата звернення: 21.10.2023).
2. Параметри якості вищої освіти офіцерів Національної поліції за умов імперативу людиномірних сенсів (теорія і практика): монографія. М. О. Семенишин, А. В. Семенова, І. В. Клименко та ін. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 440 с.
3. Порадник для професійного педагогічного та наукового зростання освітян: науково-методичний посібник / за ред. Петровського О. М., Трубавіної І. М. Харків, 2023. 302 с. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8222080>
4. Семенова Алла. Ціннісний вимір досвіду суб'єктів педагогічної дії: монографія. Одеса: Бондаренко М. О., 2016. 436 с. URL: https://www.pedagogicmaster.com.ua/public/semenova/tsinisnyi_vymir.pdf (дата звернення: 21.10.2023).
5. Українська хартія вільної людини. Ініціативна група «Першого грудня». URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudyny> (дата звернення: 21.10.2023).
6. Швець Д. В. Формування особистості поліцейського в умовах фахової підготовки та професійної діяльності: правові та психологічні аспекти: *дис. ...д-ра. юрид. наук*: 19.00.06. Київ, 2019. 454 с.

7. Bondarenko, V. & Semenova, A. Targets of strategic development of educational policy of Ukraine under integration into the European educational area: social and personal dimensions of cultural and historical integrity. *Education: Modern Discourses*, 2020. 3, 13-26. DOI:<https://doi.org/10.37472/2617-3107-2020-3-02>.

УДК 378. 013(07)

Калгушкін Юрій Леонідович,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри тактико-спеціальної та фізичної
підготовки Харківського національного
університету внутрішніх справ, м. Харків;
Заліван Олександр Володимирович,
викладач факультету підготовки офіцерів
запасу за контрактом Харківського
національного університету Повітряних
Сил імені І. Кожедуба, м. Харків

ВПРОВАДЖЕННЯ ІДЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ В ПРАКТИЦІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ОФІЦЕРІВ ЗАПАСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Бойові дії підрозділів Сил оборони України з відбиття агресії російських військ свідчать про значну залежність результатів їх бойової діяльності від морального духу особового складу цих підрозділів.

Моральна перевага над противником, підґрунтями якої є ідеї захисту суверенної та вільної України, своїх громад, родин, домівок, рідної землі спонукає українських солдатів проявляти на полі бою найкращі людські якості військового братерства, самопожертви й відданості своєму народу.

Ідеї україноцентризму як ідеологічної складової збройної боротьби українського народу, якнайкраще проявляють себе при впровадженні національно-патріотичного виховання в навчальному процесі підготовки студентів вищих військових навчальних закладів як майбутніх офіцерів. В умовах війни посилення цієї роботи набуло такої актуальності, що стало однією з головних складових як процесу загальносуспільного спротиву агресору, так і основою формування самоідентичності молоді у військовому середовищі.

Особливий вплив на формування офіцерів запасу як громадян України, як першочергового, фахово підготовленого резерву формувань Сил оборони України, мають такі ідеї Української Хартії Вільної Людини як бути активним громадянином та лідером [1].

Формування активної громадянської позиції здійснюється в процесі щоденного спілкування викладачів і студентів на початку навчальних занять з обговорення оперативної інформації Генерального штабу ЗС України щодо ситуації на фронті. При цьому увага зосереджується на розгляді причинно-наслідкових зв'язків між втратами противника та успішним оперативно-тактичним застосуванням Силами оборони України нових форм і способів дій, передових технологій для досягнення ефективності застосування озброєння і військової техніки вітчизняного та іноземного виробництва. Особлива увага при цьому звертається на безумовне виконання норм і правил міжнародного гуманітарного права всіма силовими структурами нашої держави.

Також отримання студентами від викладачів професійно підготовленої детальної інформації дозволяє їм надалі експертно-фахово коментувати відповідні події у своєму соціальному середовищі. Одночасно, пряме спілкування зі своїми друзями на фронті надає цьому процесу зворотний зв'язок та інформацію, яка повертається до аудиторії й також є предметом для обговорення. За таких умов процес навчання отримує додаткову мотивацію у студентів, а, умовно кажучи, інформаційний «подих війни» надає цьому процесу небачену до цього реалістичність і емоційність. І це, на нашу думку, є головною відмінністю процесу навчання в умовах воєнного стану від навчання в мирних умовах.

Офіцер у військовій структурі за посадою є керівником і повинен бути лідером у своєму колективі за визначенням та вміло керувати підлеглими в бойовій обстановці, на полі бою. Формування авторитету командира підрозділу багато в чому залежить від його професійних знань і вмінь. В складних умовах загрози життю він повинен швидко орієнтуватись, своєчасно приймати доленосні рішення і рішуче досягати бойових результатів [2].

Формуванню лідерських якостей сприяє покрокове оволодіння студентами методиками роботи командира підрозділу з отриманням бойового завдання, прийняття рішень в ході бою й управління вогнем підрозділу, організації взаємодії різнорідних сил та засобів тощо. Формування командирських якостей у цьому процесі досягається за допомогою таких прийомів як доведення досвіду бойових дій в ході тактичних вправ із розіграшем основних тактичних епізодів, використанням у навчальному процесі сучасних інформаційних технологій, наприклад, вітчизняного програмно-тактичного комплексу «КРОПИВА», інших програмних продуктів для швидкої координації повітряних засобів розвідки й наземно-повітряних засобів вогневого ураження.

Розуміння механізму організації і ведення загальновійськового бою, знання способів випередження противника у прийнятті рішень і найбільш ефективного використання вогневих засобів для досягнення вогневої переваги над противником надає впевненості офіцеру і складає основу його професійного авторитету серед підлеглих. На теперішній час у підрозділах інколи мобілізовані та підлеглі солдати бувають старшими за своїх офіцерів-командирів на 25 і більше років. При такій віковій різниці базою для лідерства можуть бути лише професійні й морально-ділові якості особистості командира.

Таким чином, подальше впровадження ідей україноцентризму у навчально-виховний процес підготовки офіцерів запасу сприятиме зростанню їх професійної компетентності та посиленню мотивації молоді до захисту нашої країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Порадник для професійного педагогічного та наукового зростання освітян: науково-методичний посібник / за ред. Петровського О. М., Трубавіної І. М. Харків, 2023. 302 с.
2. Овчаренко Ю. Є., Заліван О. В. Концепція формування конструкторсько-технологічних рішень створення перспективного комплексу вирішення вогневих задач. *Системи озброєння і військова техніка*. Х. : ХНУПС, 2019. №1(57). С. 107–115.

Сапожников Станіслав Володимирович,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри інноваційних технологій з
педагогіки, психології та соціальної
роботи Університету імені Альфреда Нобеля,
м. Дніпро

ФУНДАМЕНТАЛІЗАЦІЯ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ ЯК ЦІННІСНИЙ ОРІЄНТИР РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Сучасний етап розвитку українського суспільства можна характеризувати як етап воєнного стану, повторюваних криз, соціальної напруженості та невизначеності, хаотичності подальшого розвитку. На фоні наростаючої відчуженості у стосунках між людьми, змінюється свідомість сучасної людини, її сприйняття навколишнього світу, психологія поведінки.

Ми вже підійшли до дуже відповідального періоду життя на планеті – до корінної зміни нашого наукового світогляду. В його основі – пізнання людини самої себе, освітнє вивчення її особистості на такий рівень розуміння єдності світу, що дозволить перетворити гармонію сукупного інтелектуального ресурсу суспільства і його творчої енергії в рушійну силу науки ноосферної доби, у вирішальний фактор еволюції.

На часі – фундаменталізація системи освіти України, пробудження профільності діяльності особистості й організація профільної кооперації регіонів поряд з модернізацією системи освіти, охоплення її науковим поглядом з націлюванням на ноосферну перспективу як маршрут не лише розвитку, а і виживання. Термін «профіль» походить від латинських слів «pro» – уздовж та «filo» – штрих, лінія», спочатку «нитка» (лат. «filum» – нитка) – пояснює етимологічний словник. У сучасному звучанні – це «сукупність основних рис, що характеризують професію, спеціальність» [9, с. 338]. Педагогічна наука і практика постійно має орієнтуватися на завтрашній день, прогнозувати і проектувати якості нової людини, випереджати суспільні запити на людську творчість як домінанту соціально-професійної компетентності.

Відмітимо, що настав час активного педагогічного супроводу людини упродовж усього її життя і усіх вікових сегментів її життєвої траєкторії диференційовано і відповідно, час організації системи реального особистісно зорієнтованого навчання з трансформацією в систему учіння кожної особистості упродовж її земного життя. Саме за умови синтезу спорідненої особистісної дії всезростаючий світовий хаос може перейти в євроорієнтовану земну цивілізацію нового типу – ноосферну, де головною ідеологемою освіти кожної особистості ставатиме усвідомлена коеволюція природи та суспільства. Кібернетика учіння (особистість + ІТ-метод) на цьому шляху – сутнісний елемент профільного навчання. Фізична організація матерії і її кібернетична організація (антиентропійна), – це сторони дійсності, які не виключають, а взаємодоповнюють одна одну – на часі фундаменталізованої гуманітарної освіти.

Фундаменталізація освіти – основа цілісної професійної освіти, яка передбачає опертя на сучасну наукову картину світу і належне місце людини у цьому світі, усвідомлення нею єдиної людської культури на засадах взаємопов'язаності природничо-наукового і гуманітарного пізнання. Гуманізм нерозривно існує в гуманітарній ідеї розвитку, пізнається соціально й пронизує другу природу як оптимізує початок життя.

Головним напрямом розвитку педагогічної свідомості нашого часу стає наукове її вивіщення, ноосферна модернізація освітньої системи з готовністю виховувати і розвивати людину істинну – синхронну біосферу, хронотоп якої повинен мати вищий ступінь звільнення внутрішньої енергії для більш ефективної участі в геологічних процесах, ніж було до цього – ноосферний. На цьому шляху постать В. І. Вернадського і його наукова спадщина [1] у великій мірі стає маркером світогляду людини ноосферної доби, психозойської ери і її культури, по-особливному актуалізується для України та Світу.

Наступає доба профільної освіти. Профільна освіта складає міжшкільну, шкільну й внутрішньошкільну варіативні побудови змісту освіти, навчальних методів, форм навчальної діяльності тощо. Зміст такої освіти необхідно

розглядати як педагогічно адаптований соціальний досвід людства, ототожнений зі структурою людської культури особистісно. Ноосферна освіта є багатовекторною, багаторівневою за цілепокладанням і організаційно відкритою системою, що діє в складі ноосферної культури на засадах творчої еволюції особистості. Той із каналів ноосферної освіти, який окреслює шлях еволюції Розуму на тлі Космосу, носія якого позначаємо терміном «людина істинна», становить профільна освіта. Людина – найголовніша проблема ноосфери. Профільна освіта як педагогічна проблема, як на нас, у тому, що концентрує особистість проєктивно діяти в житті попереду розглянутими для неї спорідненими аспектами буття, оперуючи ціннісно-смысловими квантами мислительної енергії біосфери в напрямі коеволюції Людини та Природи; це – мисляча свідомість, організатор часу. Профільна освіта знаходить «свою» науку і тим самим оптимізує функціоналізм здобутим потенціалом енергії творення для супроводу індивіду його духовним шляхом в складі людства, а значить уточнює еволюційні процеси в нетрях ойкумени – у біосфері вибудовує наукову свідомість. Іншими словами – профільна освіта протидіє деградації людства біосфери, формує «правильні» начала розвитку ноосфери – цефал (цефало, кефал, кефало; грец. κεφαλή – голова).

Щодо української нації – у неї є не тільки локальний географічний вимір (перетин фізичної та економічної географії) – Україна як країна і держава, але і глобальний, і космічний – її тіло, душа і дух. Точка перетину їх – свідомо, *мисляча людина*. Щоб ставати нацією, етнос має *засвоїти людяність як світогляд*, а та пробудить його культуру і *душевні старання*. У складі *ноосферного гуманізму України лежать такі ключові ідеї*:

- проєктування майбутнього в складі триєдиної освітньої *мети-ідеалу* «соціальна держава – громадянське суспільство – екологічне мислення» має розпочинатися в умовах *системи освіти регіону* як суто природної території, де діє державний, регіональний і шкільний компоненти змісту освіти (академічна і прикладна складові);

- система освіти України повинна керуватися рамковим законом про освіту та регіональним освітнім доробком – регіональними освітніми конституціями, а шкільний компонент змісту освіти розробляється на засадах нормативних документів освітнього закладу, створеного і координованого громадою в інтересах розвитку конкретної особистості;

- шлях освіти розпочинається як психолого-педагогічна проблема в нетрях особистості, протікає як поліморфізм інтересів (аморфні – широкі – стержньові) в напрямі можливостей їх реалізації в суспільній праці як профільність;

- початки пізнання зрощуються правильним зануренням особистості в природу, в життя – умовами екологічної стежини регіону з точками споглядання і вивчення довкілля з можливістю порівняння з ідеалом (мають тенденцію поглиблення навчального матеріалу, реалізують декомпозицію проблеми вдосконалення якості життя на засадах наукового вивчення методу);

- освітянське середовище розвивається за демократичним принципом, де діє дух законів, збалансованість усіх гілок влади на всіх рівнях організації, повага до особистості;

- ноосферна профільна освіта реалізує синтез природного та історичного процесу, враховує темпи формування глобальних демократичних суспільних відносин як синтез праці, розуму і наукової думки споріднено релігійному контексту в інтересах цивілізації;

- свідомість – результат еволюції, її витoki носять геологічне походження, особистісне втілення й колективне застосування: безпосереднє, опосередковане. Світ людини у великій мірі розпочинається в ній самій, конструюється нею і «поселяється» в ній же на завершальному етапі, тому і про профіль навчання наперед усе слід говорити як про протяжність, по якій рухається енергія життя;

- необхідним є нове умотивування людського життя як безсмертя особистості в складі космосу, адже пізнання можливого, усвідомлення

необхідного, наукове обґрунтування усвідомленого – одна спільна ідея людей планети Земля;

- освіта – найефективніший засіб, з допомогою якого людина стає Людиною, найкоротша дорога до цивілізації.

Не покидають сподівання авторів на те, що скоро в Україні настануть часи, коли освіта виконуватиме проєктивну функцію щодо життєдіяльності людини (по суті компенсаторну), і наш скромний внесок цьому найліпше сприятиме.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Вернадский В. И. Собрание сочинений : в 24 т. / В. И. Вернадский ; под ред. Акад. Э. М. Галимова; Ин-т геохимии и аналитической химии им. В. И. Вернадского; Комиссия РАН по разработке научного наследия академика В. И. Вернадского. Москва : Наука, 2013.
2. Головатий М. Ф. Національний дух українства в контексті метаморфоз соціального буття. *Персонал*. 2009. №36(338). 16–22 вересня.
3. Козырев Н. А. Избранные труды. Ленинград : Издво Лен. университета, 1991. 445 с.
4. Макаренко А. С. Соч. в 7 т. Т. 7. / А. С. Макаренко. Москва, 1958.
5. Рудишин С. Д. Основи біогеохімія : навч. посібник. Київ : ВЦ «Академія», 2013. 248 с.
6. Сковорода Г. С. Твори у 2-х т. Київ : АТ «Обереги», 1994. Т.1. 528 с. Т. 2. 480 с.
7. Ткаченко А. В. Професійний розвиток особистості в практиці А. С. Макаренка: історико-педагогічний аспект (1920–1935 рр.) : монографія. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2013. 342 с.
8. Френе С. Избранные педагогические сочинения / пер. с франц. Москва : Прогресс, 1990. 304 с.
9. Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка. Киев : Рад. школа, 1989. 511 с.
10. Я верю в силу свободной мысли... : письма В. И. Вернадского И. И. Петрункевичу; вступ. слово акад. В. С. Соколова. *Новый мир*. 1989. №12. С. 204–221.

Ковалик Ігор Михайлович,
голова ГО «Гуртом!», ініціатор і
координатор обласної програми
впровадження Української Хартії вільної
людини в освітніх закладах
Тернопільської області на 2021–
2024 роки, м. Тернопіль

ВПРОВАДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ: ВІД СМИСЛОВИХ КОНСТРУКТИВ ДО ЦІННОСТЕЙ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ

1 грудня 2023 року виповниться 11 років від дня оприлюднення «Української Хартії вільної людини». Хартію підписали моральні і духовні авторитети української нації [1].

Основна місія тексту УХВЛ – концептуалізація і формування ціннісного профілю сучасного українця в баченні моральних авторитетів української нації.

Хартія як документ ховає в собі смисли формування українця, як вільної людини. На мал. 1 зображені цінності, прописані в УХВЛ у вигляді схеми взаємопов'язаних понять.

Мал. 1

Але щоб зрозуміти, які смисли «приховано» у тексті Української Хартії потрібно «розібрати» її на смислові конструкти [2; 3], які один з авторів тексту Хартії Данило Лубківський називає речитативами.

1. Українська Хартія вільної людини (Мал. 2),
2. Три «наріжні камені», як постулати, фундамент УХВЛ (Мал. 3),
3. «Бути», «Любити» і «Мислити» (Мал. 3),
4. «Бути вільними людьми → Бути успішним народом і державою → Бути вільними серед вільних» (Мал. 4).

Мал. 2

Мал. 3

Мал. 4

Поєднання цих конструктивів, дозволяє вибудувати умовний алгоритм формування вільної людини, як активного будівничого успішної держави вільних людей, який здатен усвідомлено вибрати політичну модель держави відповідно до українських моральних норм і духовних цінностей.

За словами члена Ініціативної групи 1 грудня Ігоря Козловського «Українська Хартія – документ, котрий розкриває сучасне розуміння справедливого суспільства, встановлює правила гри для стосунків між різними прошарками (частинами) цього суспільства, бо вони мають особистісний вимір, людський вимір».

Як трактувати ці смислові конструкти? Як перейти від смислового конструкта до пояснення ціннісного орієнтира? Спробую пояснити своє бачення на поєднанні 1-го смислового конструкту з ціннісним орієнтиром «Бути активним громадянином».

І так 1-й смисловий конструкт – **Українська – Хартія – вільної – людини.**

Хартія – це особливий вид концептуального документа, який містить перелік принципів і правил, об'єднаних спільним баченням їх дотримання для підписантів. «Хартії з'являються як вісники нових часів і – вісники розриву з минулим. Ми маємо з чим розривати. ХХ сторіччя було запереченням любови і милосердя. Воно явило принцип насильства в теорії і в практиці. І той принцип зазнав краху», так стверджував автор Хартії Євген Сверстюк.

Українська – про те, що текст написаний саме для людей, котрі ідентифікують себе з Україною.

Вільна людина (свобідна особистість) – «Людина прагне бути вільною, бо саме свобода надає смислу, гідності і цінності людському життю». Саме навколо образу «вільної людини» формується концепт Хартії. З одного боку «Свобода – це можливість людини поводитись відповідно до своїх волевиявлень [5; 6], тому важливо цю природну свободу втілити в соціоприродний простір, щоб на ній і її вихідних критеріях будувалося суспільство та держава, щоб людина не відчувала, що існує відмінність між природно-правовою свободою і свободою, котру «диктує» держава [7], одночасно не втративши етичні принципи.

Розділимо два поняття – вільна і людина.

Безперечно, що Воля, Свобода – це ключове поняття. Але для розуміння Свободи треба пояснити, в якому змісті тут вживається слово **Людина**. Бо цінності стають важливими лише тоді, коли є людський вимір цих цінностей.

«Маємо *біологічний вимір* Волі як потребу будь-якої живої істоти, а є *людський вимір*, який робить цю Волю Свободою і тоді з'являється надважливий чинник Відповідальності. Бо у біологічних істот відповідальності немає, а в людини є. **Людина – це діапазон від поняття «Людяність» до поняття «людський вимір».**

Давньогрецькі мудреці вважали, що людина сама наділяє смыслом події і біографії, матеріальні речі. Тому вона є «мірою всіх речей» (Протагор). З часом людський вимір суспільного і природного життя поступився технологічному, господарському, військовому, індустриальному, економічному, політичному іншим вимірам [8].

Коли відштовхуватися від поняття «Людяність» – це риса характеру особистості, що означає діяльне співпереживання відносно істот свого та інших видів, а «Людський вимір» означає ставлення до життя (з усіма його труднощами) не пересічного індивіда, а особистості (англ. person) – вільної людини (англ. free person) [9], тобто людини, що є носієм чогось конкретного: інтересів, самоусвідомлення тощо і розкривається, самореалізується лише в соціальному контексті, в системі здорових суспільних і міжіндивідних відносин. Характерними якостями особистості, як вільної людини є усвідомлений вибір і почуття відповідальності.

Тобто пошукований діапазон між «людяністю» і «людським виміром» – це реалізація вільної людини в соціумі, «в системі здорових суспільних і міжіндивідних відносин» [10], звідси: **«людський вимір» – це шлях становлення вільної людини.**

Молода людина, яка прийняла свідоме рішення ідентифікувати себе з родиною, спільнотою, українським народом, його історичним досвідом, звичаями, приймає його мову, культуру, релігію, та відповідальність за минуле і

майбутнє свого народу. З того моменту розпочинається людський вимір українця, вільної людини.

Поведінку вільної людини регулює система ціннісних орієнтирів. Але значну вагу в регуляції поведінки мають також страх, сором і почуття провини, які формуються в культурних зв'язках і в суспільних зв'язках [11].

З практики роботи з цінностями Хартії в часи війни відзначаю найважливіший **пріоритет ціннісний орієнтир Хартії – бути активним громадянином.**

Спробуємо окреслити сучасний шлях становлення вільної людини, активного громадянина.

Припустимо, що житель країни (громади) *в часи війни* має усвідомлений намір бути громадянином. Окреслимо етапи його *шляху становлення вільної людини*: від жителя до громадянина, і від громадянина до активного громадянина, від активного громадянина до озброєного активного громадянина.

I етап – діяти як громадянин – це вчиняти як громадянин і патріот, що дбає спочатку про свою малу батьківщину. Місця, де ти зростав дитиною і юнаком, місто чи село, де проживає твоя родина. Саме там сховані духовні скарби людини: колиска, перше причастя, перша дружба, почуття кохання, легенди і могили твоїх предків. Мирослав Маринович називає цей вид громадянства – «заземленням», духовною пуповиною вільної людини. Тут ми отримуємо моральні «прививки» від гордині й перше світобачення. Це «місце сили» людини і звідси розпочинається людський вимір себе.

II етап – шлях до Бути активним громадянином переважно розпочинається з цілеспрямованої громадської діяльності. Найефективнішою є робота реалізації ідеї змін в громаді. Діяльність через громадську організацію – це вишкіл громадянина у спільносправі [12]. Чому важливо саме діяти в офіційній ГО, бо це спільна публічна позиція і відповідальність за організацію, за свої вчинки, за діяльність своїх колег – співгромадян, членів громадської організації, бо член громадської організації, згідно з Статутом і Стратегією

організації є співвідповідальним, голосує за діяльність спільноти на загальних зборах організації. Тут громадяни навчаються підпорядковуватися рішенням більшості й розпорядженням лідера, якого сам обрав. Тут народжуються перші публічні лідери.

«Громадянське суспільство неможливе поза межами держави» [14].

III етап формування активного громадянина як громадянина успішної держави.

«Активний громадянин має вчиняти як громадянин і патріот, що дбає **про свою державу й народ**» [14]. Він має стійкий правовий зв'язок із державою, що проявляється у взаємних правах та обов'язках. Поняття громадянин визначає місце людини в державі.

Заклади освіти навчають свідомої поведінки громадянина стосовно держави, політичної грамотності, моделей поведінки громадянина, при порушенні його права і свободи, формують здатність учня брати участь у майбутніх виборчих кампаніях у державі і як виборець, і як кандидат.

Лише за умови чіткого орієнтування в політиці, суспільстві й культурі в громадянина формується здатність самостійного свідомого вибору і відповідальності за своє рішення і рішення свого політичного обранця [13].

Яскравим прикладом проявлення українців як активних громадян є приклад Майдану 2013-2014 рр.

«Право на повстання є «законом природи», – стверджував Любомир Гузар.

«Коли влада вживає надмірну силу, народ має право збройно боронитися. Кожен із нас має право боронитися». Але вогнепальної зброї в майданівців не було, бо масове використання зброї проти демократично обраної влади і держави відразу переводило нас в статус терористів. Як результат протистояння на Майдані ми отримали перемогу і «небесну сотню». І тепер Майдан є постійне нагадування про беззубість неозброєної демократії.

Для багатьох українців прикладом успішної держави є США. Чому? Бо в Декларації незалежності США 1776 року зазначено право на опір гнобленню і

прямо пов'язане з відносинами народу з власним урядом. Там сказано: «... якщо довга низка зловживань і узурпацій, що незмінно переслідують одну й ту саму мету, виявляє намір зрадити цей народ до влади необмеженого деспотизму, то він не лише має право, а й зобов'язаний повалити такий уряд і на майбутнє довірити свою безпеку іншим (охороні)» [15].

Право на справедливе повстання у США, гарантується давнім правом на зберігання і носіння зброї. У Другій поправці до Конституції США записано: «Добре організоване ополчення необхідне для безпеки вільної держави, права народу зберігати і носити зброю, не повинні бути порушені» [15].

Тому вільна людина, активний громадянин має право в мирний час бути озброєною вільною людиною, при потребі ополченцем. Це ще один крок в людському вимірі відповідальності вільної людини.

Правильність підходу американської, ізраїльської, швейцарської моделей формування сили своєї країни на вільних озброєних людях довела нам війна з московією. «Наші воїни – це мирні люди, вони мирні внутрішньо, і не прагнули бути воїнами, але в них є сенсова відповідальність, яка робить їх воїнами в кризові часи. І катастрофічна реальність виводить вільну, але мирну людину на фронтір буття своєї країни, щоб відстоювати незалежність своєї країни, і перетворює вільних мирних людей в озброєний народ. Бо ми захищаємо, виборюємо свою свободу, гідність, ідентичність» [8]. Це IV етап людського виміру громадянина – найбільш ефективний і переконливий громадянин – це озброєний активний громадянин.

Згідно з Українською Хартією в підвалинах виховання вільної людини лежать цінності – здатності: **особиста відповідальність, мораль, духовні цінності, вміння працювати з уявою.** Це фундамент закріплення **свобідної волі.**

І перелічені цінності-постулати, закладені авторами в текст Хартії мають протидіяти *антицінностям* колоніального «бездержавного» періоду України, зважаючи що без викорінення цих антицінностей ми не зможемо бути вільними людьми [17].

<i>Цінності</i>	<i>Умова формування цінності</i>	<i>Антицінності</i>
Відповідальність за своє життя, а отже, його успіх, добробут і щастя нікому не може бути переданою. Ми самі несемо відповідальність за себе.	нікому не може бути переданою. Ми самі несемо відповідальність за себе.	«інфантилізм», «патерналізм»
Мораль і духовні цінності не можуть бути відкладеними на завтра. Вони завжди потрібні сьогодні.	не можуть бути відкладеними на завтра	«радянськість», «корупція», «хабарництво»
Ми будуємо те, що уявляємо, а отже, від глибини, масштабу і творчого хисту нашої уяви залежить наше майбутнє.	Ми будуємо те, що уявляємо	«Не сотвори собі кумира», «сліпа віра»

Протистояння цінностей і антицінностей вільної людини – актуалізується саме під час війни, бо війна відкриває і легалізує вказане протистояння. Головним інструментом боротьби зі знищенням в собі «радянського спадку» антицінностей є **виращення в собі активного громадянина.**

Відбувається смертельна боротьба радянської імперської ідентичності і української національної ідентичності. Цінності ординської цивілізації, примату держави й порядку – проти свободи, справедливості і права [16].

Ця боротьба швидше за все буде важка і довга. Тому дітей та молодь потрібно формувати як громадян, які мають право і здатність боронити свої права.

Отже, молода людина – житель громади, країни, який хоче стати громадянином має пройти шлях людського виміру від жителя до громадянина, і від громадянина до активного громадянина, від активного громадянина до озброєного активного громадянина. На моє глибоке переконання, найбільш

ефективний і переконливий активний громадянин – це озброєний активний громадянин. Це твердження спирається на досвід успішних демократичних країн США, Франції, Швейцарії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Хартія вільної людини: ініціатива «Першого грудня» закликає українців до об'єднання»: матеріал із сайту редакції «Радіо-свобода». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24792599.html>
2. Рубський В. М. Світогляд як смисловий конструкт. Одеський національний морський університет.
3. Тур'ян О. В. Теоретичні засади дослідження розвитку ціннісно-смислової сфери в процесі професійного становлення. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2010/10_2010/84.pdf
4. Національний круглий стіл «Українська Хартія вільної людини». URL: <http://1-12.org.ua/stenohramy-nks-ukrajina-na-shlyahu-do-samousvidomlennya/stenohrama-pershoji-sesiji-duhovno-humanitarnyj-aspekt>
5. Свобода. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Свобода>
6. Бичко І. Свобода. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. С. 570. 742 с.
7. Романова А. С. Природно-правові властивості свободи людини в буттєвому просторі. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/6166/1/ПРИРОДНО-ПРАВОВІ%20ВЛАСТИВОСТІ.pdf>
8. Проект «Усна історія створення та 10-ти річного проявлення Української Хартії вільної людини в Україні», інтерв'ю Ігоря Козловського, червень 2023 року.
9. Особистість. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Person>
10. «Message to a citizen», Ülo Vooglaid, Tallinn 2021. URL: <https://vooglaid.org/en/books/message-to-a-citizen/person/>
11. Руденко О. М., Штурхецький С. В. Розвиток громадянського суспільства в Україні: минуле, сучасність, перспективи. Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. 328 с.
12. Формування патріотичної та громадянської свідомості учнів: теорія і практика : моногр. / Авторство колективне, заг. ред. проф. Левітаса Ф. Л.; наук. ред. Александрової О. С., Салати О. О. К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2018. 172 с.
13. Українська хартія вільної людини. URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudynu>
14. Акт проголошення незалежності США – сучасний переклад. 2012. URL: <https://docs.google.com/document/u/1/d/17-kk6FR8PGku4XhCy2TFBSbEeIWUlm082qgaqXAP81Y/mobilebasic?pli=1>
15. Пасько І. Україна: цивілізаційні контрверзи / І. Пасько. *Україна в пошуках себе: національна ідея, проблеми розвитку* : збірник матеріалів експертів Всеукр. експерт. мережі. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 309.
16. Проблеми формування громадянського суспільства в Україні : матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 05 трав. 2023 р. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 252 с.

Шмайдей Оксана Василівна,
директор комунальної установи
Тернопільської обласної ради
«Тернопільський обласний пластовий
вишкільний центр», м. Тернопіль

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ ЗА ПРОГРАМОЮ ПЛАСТОВОГО РУХУ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Пласт сьогодні є однією з найбільших і найстабільніших організацій, і про нас дійсно чують – при чому, не тільки в Тернополі та області, а й в Україні та у світі загалом. Ми працюємо на постійній основі впродовж усього календарного року. Що нас підтримує? Я думаю, що в першу чергу це сама ідея Пласту, а також бажання зробити на платформі організації щось краще для нашого майбутнього. Тому що граючись у Велику Гру, ми є вкладниками у майбутнє нашої держави. Мій товариш-пластун каже, що займається виховницькою діяльністю, аби виховати наступного президента України. Тобто ми працюємо на перспективу.

Пласт учить нас, яка сила є в організації: а наш Пластовий закон і присяга є для нас більше, ніж організація. Це місце, де зустрічаються друзі, злучені довголітнім пластуванням, тут снуються мрії та обговорюється жорстока дійсність. І звідти йде певна формальна перевірка нашої громадської діяльності, її оцінка, критика.

В організації – нарешті – гуртується чисельна сила громадян, що з них кожен є своя окрема індивідуальність, прихильник такого чи іншого політичного, мистецького, економічного чи наукового напрямку, а проте всі об'єднані однією ідеєю, втіленою в пластовому русі, спільним визнанням громадської моралі й певних засобів громадської діяльності.

Що ж важливе, – те що людина вихована пластуванням, своє відношення до громади показує дією, своєю зовнішньою поведінкою. Це є рушійна сила, цінність, а особливо в часі війни.

Цінності у вихованні молоді визначають сенс нашого життя, те, що у ньому є найголовнішим, наше відчуття Правди. Цінності виховного процесу визначають, як ми хочемо жити, якою людиною бути, яким змістом наповнити сторінки своєї книги життя. Цінності надихають. Вони дають силу і мужність. Вони об'єднують. І коли ми проходимо крізь випробування, саме цінності дають нам силу вистояти та визначають наш спосіб сприйняття обставин та відповідь на них. Вони дають нам свободу – саме ту, про яку писав Віктор Франкл: «У людини можна забрати усе, окрім її останньої свободи – свободи обирати власне ставлення до будь-яких обставин, обирати власний шлях».

«Місія пластового, скаутського руху полягає у вихованні дітей та молоді на основі системи цінностей, що відображається у пластовому законі та пластовій присязі», – так записано в преамбулі Закону України «Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху».

Що ж таке пластовий закон і присяга? Які цінності виховує пластовий рух?

Основоположник Пласту – Олександр Тисовський у 1912 році уклав пластовий закон на 14 пунктів. Кожен, хто виростає/ав у пластовому русі знає, що пластун:

- словний;
- сумлінний;
- точний;
- ошадний;
- справедливий;
- увічливий;
- братерський і доброзичливий;
- зрівноважений;
- корисний;

- дисциплінований;
- пильний;
- дбає про своє здоров'я;
- любить красу і дбає про неї;
- завжди доброї гадки.

Пластовий Закон – це дороговказ для настанювання характеру кожного конкретного пластуна і пластунки. Це індивідуальний інструмент, з допомогою якого кожен із нас може самостійно працювати над собою, щоб ставати кращим, ніж був вчора (а не ніж інші).

Сучасний текст Пластової присяги з'явився у Пласті в 1930-х роках. Він починається: «Присягаюсь своєю честю, що робитиму все, що в моїх силах, щоб бути вірним Богові та Україні, допомагати іншим, жити за пластовим законом та слухатись пластового проводу». Вірність Богові. Вірність це інше, ніж віра в щось. Вірність – це тісний зв'язок, побудований на довірі, усвідомленому виборі та великій любові.

«Віра без діл мертва» (Якова 2:26) – вірність Богові передбачає активну дію, а не лиш визнання, що Бог існує.

В меті Пласту чітко акцентовано, що пластова діяльність має здійснюватись з дотриманням засад християнської моралі.

Вірність Україні – це активний, як то кажуть «чинний» патріотизм. Любов до України, це не лише українська мова, пісня, вишиванка, синьо-жовтий прапор, але її також варто підтверджувати активною пластовою працею як відповідальні громадяни та провідники в тих сферах, в яких ми компетентні, де ми можемо найкраще прислужитись і до яких «серце лежить».

Друга точка – допомога іншим – це сучасний варіант давньої лицарської обітниці служити іншим, турбуватися про потребуєчих, яка взята з основ християнського милосердя, виходить із заповіді любові – «люби ближнього свого як самого себе» (Матея 22:39). Кожен робить добре діло.

Третя точка – жити за пластовим законом – це плекання свого характеру, обітниця дотримання тих цінностей та ідеалів, які там записані. Обіцянка самому собі.

Слухатись пластового проводу – це звертання уваги на потребу бути дисциплінованим. Найкраща дисципліна та, яка походить від усвідомленого налаштування на самодисципліну.

Не вагаюся сказати, що пластування в житті є найвищий ступінь пластування. І з особливою силою зіставляється з життям тепер, в час війни.

Якщо говорити загалом про Пласт в області, то сьогодні наші осередки є в 15 громадах Тернопільської області, об'єднують більше тисячі членів організації різного віку. У 2021 році сесією Тернопільської обласної ради затверджена «Обласна цільова програма розвитку пластового руху на 2021-2025 роки», що є великою підтримкою творення української нації, підтримки виховного процесу формування лідерів нової генерації українців на теренах Тернопільської області. На місцевому рівні осередками Пласту постійно реалізується безліч акцій соціально-культурного та виховного спрямування.

«Пласту» вже понад 100 років, але цінності залишаються незмінними та актуальними і як ви можете побачити вони співзвучні з думками, які висловлюються в Українській Хартії вільної людини. І що є предметом особливої гордості, що Українській Хартії вільної людини підписали два пластуни – кардинал Любомир Гузар та Богдан Гаврилишин, два видатних українці, які не лише говорили, що потрібні зміни, але і показували, які саме.

«Будь іскрою, якщо хочеш бачити багаття», – кажуть в Пласті. «Ніхто, крім нас самих, не утвердить нашу Державу, як вільну країну вільних людей», – читаємо в Українській Хартії вільної людини. Цінності, закладені в Хартії, актуальні й сьогодні, адже вони пропагують найважливіші чесноти для молодого покоління і тісно переплітаються з програмою пластового руху. Насамперед це відповідальність, моральні та духовні цінності, наполегливість, самостійність мислення, патріотизм та любов до свого народу і Батьківщини.

Війна внесла корективи й у пластове життя: збір гуманітарної допомоги, прихисток переселенців, збір коштів на потреби військових Пластунів, виготовлення окопних свічок, плетіння сіток, кікімор, в'язання шкарпеток. Славнозвісні енергетичні батончики. Створена служба психологічної підтримки сім'ям поранених чи тим, що загинули, військових пластунів. Також ми швидко організувались і поставили в пріоритет ті вишколи, які навчають самообслуговування, зарадності, витривалості. Збільшилась кількість вишколів першої домедичної підготовки. Прогулянки та мандрівки допомагають виробляти впевненість у своїх силах – орієнтування на місцевості, картографія, швидке спорудження місця ночівлі, маневрування по лісі, пошук води та їжі. Вогниці та ватри дають нагоду зустрітися з казкою, а в юнацтва плекають відчуття романтики. І це – далеко не все.

Програми таборів опрацьовуються відповідно до загальної ідеї табору. Для прикладу: новацтво у таборі «Країна сонячних зайчиків» допомагатиме казковим героям поборювати сили темряви, а «захисники рідного вогнища» «помандрують» у минуле України; провідники всеукраїнського юнацького табору «Легіон25» з напрямом військово-патріотичного та фізичного вишколу використовують у програмі традиції Українського Січового Стрілецтва та елементи сучасної розвідки, інструктажів військової справи, тактичної та інженерної підготовки, виживання та самооборони.

Таких прикладів можна наводити багато, адже кожен табір має щось своє, відмінне від інших, з притаманним тільки йому «чаром пластування». Все це таборовики переживають, здобуваючи знання та вміння через різноманітні мистецькі, спортивні, природничі, історичні вмілості.

Таке виховання сприятиме формуванню спільноти відповідальних громадян, які відроджуватимуть нашу державу. І наше завдання передати ту ідею, ту цінність майбутньому поколінню в умовах постійного стресу в часі війни. Ми не повинні боятися змін в жодній сфері діяльності – починаючи від власних проєктів і закінчуючи зміною формату управління державою. А

українські пластуни плекають любов до спільноти та готові працювати для її добра.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бейден-Поуелл оф Гілвелл Роберт. Порадник виховникам. Івано-Франківськ : «Місто НВ», 2012. 72 с.
2. Пласт. URL: <https://svidomi-newsplatform.medium.com>
3. Пласт: унікальна історія українського скаутського руху. URL: <https://www.plast.ca/bm~doc/Plast-Unikalna-Istoriia-Ukrainskoho-Skautskoho-Rukhu-Orest-Subtelny-20201208.pdf>
4. Про Пласт. URL: <https://www.plast.org.ua/about/>
5. Савчук Борис. Український пласт. 1911-1939. Івано-Франківськ : «Лілея-НВ», 1996. с. 268.

УДК 3701:929.653

Пастушенко Сергій Іванович,
доктор технічних наук, професор кафедри прикладної механіки та технічного сервісу Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут», м. Бережани Тернопільської обл.

СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ЖИТТЄВИХ ОРІЄНТИРІВ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У цій публікації розглянуто стан, проблеми та бажані кроки щодо формування ціннісних орієнтирів сучасної вищої освіти, в умовах сьогодення, на прикладі підготовки здобувачів спеціальності 208 Агроінженерія для сфери сільськогосподарського виробництва держави.

Наріжними каменями Української хартії вільної людини (УХВЛ) [4] є:

1. Відповідальність за своє життя, а отже, його успіх, добробут і щастя нікому не може бути переданою. Ми самі несемо відповідальність за себе.
2. Мораль і духовні цінності не можуть бути відкладеними на завтра. Вони завжди потрібні сьогодні.
3. Ми будуємо те, що уявляємо, а отже, від глибини, масштабу і творчого хисту нашої уяви залежить наше майбутнє.

Зосередимося на другому пункті цієї декларації.

Моральне виховання стосується допомоги молоді у набутті тих чеснот або моральних звичок, які посприяють їм окремо жити хорошим життям і водночас стати продуктивними, служачи членам їхніх громад. З цієї точки зору, моральне виховання має сприяти не тільки студентам як індивідам, але й соціальній згуртованості спільноти, в якій вони будуть перебувати після завершення навчання у закладі вищої освіти (ЗВО). Етимологічно слово мораль походить від латинського кореня «mos» (множина «mores») і означає кодекс або звичаї народу, соціальний клей, який визначає, як люди повинні жити разом. Турбота про моральні чесноти, такі як доброчесність, відповідальність і повага до інших, є сферою морального виховання.

Кожна міцна спільнота має свій моральний кодекс, завдяки якому повинні з'являтися обов'язок і турбота спочатку батьків, а згодом вихователів, викладачів – прищепити цей кодекс у серцях і розумах молоді. З появою в житті дитини школи, коледжу, інституту, університету чи академії дорослі очікують, що вони позитивно сприятимуть моральному вихованню молоді. Так, коли в Новому Світі були засновані перші звичайні освітні заклади, головною турботою було моральне виховання [5]. Пуритани Нової Англії вірили, що моральний кодекс міститься в Біблії, вона була основним продуктом державних шкіл США. Тому було вкрай необхідно навчити дітей читати, щоб мати доступ до її ґрунтовної мудрості.

В Україні обов'язок батьків, щодо виховання дитини «в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини» [9] закріплений в ч. 1 ст. 150 Сімейного кодексу України та має конституційне походження. Шанування державних символів України є обов'язком громадян України (ст. 65 Конституції України). Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68 Конституції України).

Духовно-моральне виховання дітей дошкільного [11], шкільного віку [7], студентської молоді [8] формує в учня/здобувача національну спрямованість,

любов до рідної мови та свого народу, національну гідність, шанобливе ставлення до культури, духовної спадщини, народних традицій і звичаїв, національно-етнічної обрядовості всіх народів, які населяють Україну.

З позицій сучасної української педагогіки моральне виховання розглядається як цілеспрямований і систематичний вплив на свідомість, почуття й поведінку студентів з метою формування в них моральних якостей, що відповідають вимогам суспільної моралі [2]. Стосовно поняття духовності, то сучасний український психолог І. Д. Бех розуміє її, по-перше, як здатність людини що передбачає вихід за межі егоїстичних інтересів, особистої користі й зосередженість на моральній культурі людства. То й цілі і наміри духовно зрілої особистості вкорінені в системі надіндивідуальних цінностей, завдяки чому вони виконують функцію вищого критерію орієнтування в світі й опори для особистісного самовизначення. По-друге, як Дух, який перебуває в духовно зрілій особистості через прийняття Христа [1], що дозволяє людині піднятися над сьогоденням, поточними інтересами і потребами та зазирнути у майбутнє.

Коли молода людина визначає ціннісні орієнтири, встановлює свою соціально-моральну позицію, усвідомлює свою сутність, стверджується у морально-етичних принципах, цей процес і його наслідки істотно впливають на всю життєдіяльність цієї особистості.

Педагогічна наука наголошує [12], що виховання, як процес підготовки молоді до сьогоденної та майбутньої життєдіяльності повинно мати певну систему організованих впливів. На рівні держави, таку систему, яка уможливує набуття морально-етичних ціннісних орієнтирів здобувачами вищої освіти, сформовано відповідними Законами України («Про вищу освіту», «Про освіту»), Національною рамкою кваліфікацій, відомчими нормативними актами (наказами, розпорядженнями), Державними стандартами та інше.

Відомо, що ядром багатьох трансформацій української вищої освіти є *компетентності* випускника і, як плід, пов'язані з ними *результати навчання*, які обидва є складовими елементами структури Стандарту вищої освіти [6].

Наприклад, Стандарт [10] вищої освіти другого (магістерського) рівня галузі знань «Аграрні науки і продовольство» спеціальності «Агроінженерія» встановлює такі загальні компетентності, в яких «дуже глибоко заховано» духовно-моральне і національно-патріотичне виховання, українська національна ідентичність. А саме: здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу; здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях; знання та розуміння предметної області та розуміння аспектів професійної діяльності; здатність приймати обґрунтовані рішення; здатність працювати в команді; здатність спілкуватися іноземною мовою; навички використання інформаційних і комунікаційних технологій.

З цього випливає, що ввести в перелік *обов'язкових* освітніх компонентів освітньо-професійної програми Агроінженерія навчальні дисципліни світоглядного спрямування, які б реалізовували п. 2 УХВЛ, для ЗВО суттєво ускладнено, майже до неможливості, оскільки в такому випадку постає проблема пов'язана з виконанням цілої низки критеріїв оцінювання якості освітньої програми, в разі її акредитації Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти. Як наслідок, випускники, яких вчили тільки фаховим компетентностям, «заточені» бути професіоналами агроінженерії, але доволі нерідко, серед підлеглих, яким вони призвані служити, не визнають собі подібних, які потребують їх доброго, людського відношення, допомоги, поради, іноді прощення, бо хто з нас безгрішний? Подібне питання, яке гостро постало в теперішні часи російської навали, особливо на сході й півдні України, стосується виховання української національної та громадянської ідентичності.

Вбачаємо в цьому чималу проблему, яка охопила українство і не спадає, в тому числі тому, що над нею належним чином не працює й вища освіта.

Адже добросовісно вести служіння державі, бізнес і влаштовувати світле життя будуть ті люди, яких виховували у середовищі добросовісності (в дитячому садочку, школі, університеті). Таке виховання повинно відбуватися на основі принципів відповідальності, моральності, духовності, патріотичності, нетерпіння до нечестя/корупції, добросовісності, відсутності поневолення.

Елементи такого виховання визначено Законом України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [3], який почав діяти з січня 2023 року. В ньому встановлено, що надважливим елементом державної політики у цій сфері є національно-патріотичне виховання, що поєднує громадянсько-патріотичне, духовно-моральне виховання та співпрацю із закордонними українцями.

На нашу думку, п. 2 Статті 15 цього Закону зобов'язує включати у стандарти освіти та освітні програми підготовки питань утвердження української національної та громадянської ідентичності, покладаючи відповідальність виконання таких кроків на:

а) Міністерство освіти і науки України, як центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки, організацію процесу розробки нових, або корекції діючих стандартів, в тому числі й для спеціальності Агроінженерія;

б) творчі колективи, що розробляють і проводять експертизу стандартів вищої освіти та освітньо-професійних програм, унормування наявності серед результатів навчання здобувачів аспектів світоглядних цінностей, як мінімальної вимоги, шляхом введення відповідної компетенції в стандарт освіти кожної галузі знань/спеціальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. Д. Виховання особистості : Сходження до духовності. Київ : Либідь, 2006. 272 с.
2. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навчальний посіб. 3-тє вид., доопрац. і доповн. Київ : Знання, 2008. 566 с.
3. Закон України. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (дата звернення: 11.10.2023).
4. Ініціативна група «Першого грудня». Українська хартія вільної людини. URL: <http://1-12.org.ua/2012/12/08/1421> (дата звернення: 11.10.2023).
5. Історія американської освіти Вільям Джейнс – American Educational History School, Society, and the Common Good New edition. William H. Jeynes. URL: <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/publication/HistoryAmerEdu.pdf> (дата звернення: 11.10.2023).
6. Методичні рекомендації щодо розроблення стандартів вищої освіти URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/proekty%20standartiv%20vishcha%20osvita/1648.pdf> (дата звернення: 11.10.2023).

7. Плівачук К. В. Духовно-моральне виховання учнівської молоді як умова ціннісного становлення особистості. Народна освіта. Електронне наукове фахове видання. 2016. Випуск №1(28). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=3941.

8. Постоєва О. Г. Про духовно-моральне виховання студентської молоді. *Науковий вісник УМО. Сер. Педагогіка*. 2019. №4. URL: http://umo.edu.ua/images/content/institutes/imp/vydannya/visnyk_umo/pedagogika/4_2019/Корнійчук_пед.pdf.

9. Сімейний кодекс України. URL: https://kodeksy.com.ua/simejniy_kodeks_ukraini/statja-150.htm (дата звернення: 09.10.2023).

10. Стандарт вищої освіти України другого (магістерського) рівня освіти, ступеня вищої освіти – магістр, галузі знань – 20 Аграрні науки та продовольство спеціальності – 208 Агроінженерія. [Чинний від 2019-09-01]. Вид. офіц. Київ : МОН України, 2019. 22 с. (Інформація та документація).

11. Химич Н. Є. Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях в позашкільному закладі освіти. *Наукові записки. Сер. Психологія і педагогіка*. Вип.: Духовно-моральне виховання молодого покоління. Вітчизняний і зарубіжний досвід. Острог, 2013. Вип. 23. С. 283–289. URL: <https://journals.oa.edu.ua/Psychology/article/view/692>.

12. Ягупов В. В. Педагогіка: навчальний посібник. Київ : Либідь, 2002. 560 с.

Книш Інна Василівна,

доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін та іноземних мов
ВНЗ «Національна академія управління»,
м. Київ;

Штулер Ірина Юріївна,

доктор економічних наук, професор,
перший проректор, професор кафедри
фінансів, обліку та фундаментальних
економічних дисциплін
ВНЗ
«Національна академія управління»,
м. Київ

**ТРАНСВЕРСАЛЬНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЛІДЕРА ІННОВАЦІЙНОГО
ВЗІРЦЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ**

На початку ХХІ століття поширення інформаційно-комп'ютерних технологій спонукало до продукування, розповсюдження, накопичення й утилізації інформації, а також впровадження інновацій у всі сфери життєдіяльності людей, своєю чергою зумовивши розуміння суспільства як складного утворення нового типу – інноваційного [4]. Саме тому зараз провідними стають інвестиції в розширення людських можливостей і формування інтелектуального капіталу суспільства – якісно нового

«інноваційного анклаву» світу, в якому ключову роль має відігравати, на нашу думку, лідер інноваційного візця. На цьому наголошують і учасники Ініціативної групи «Першого грудня», які уклали Українську хартію вільної людини, для означення життєвих орієнтирів українського суспільства [3].

У цьому документі, зокрема зазначаються якості, які мають бути притаманні лідеру: налаштування на особистий та колективний успіх; прагнення до знання, а не до влади; має прокладати шлях іншим; наявність чеснот: уміння чути іншого, відчуття команди і власної виконавчої підпорядкованості задля конкретної мети тощо [3].

Прикметами лідера в традиційних, доіндустріальних суспільствах були передусім харизма й вольові якості (повна переконаність у тому, що він говорить і думає, бачення перспективи, вміння захопити своїми ідеями інших, відданість своїй справі та ідеї, нестандартна поведінка, здатність «заряджати» інших своєю позитивною енергією тощо). Вочевидь нині, лідери суспільства виробників і споживачів товарів уже не мають адекватних викликам часу пропозицій і рішень, не можуть ідентифікувати розбіжності та проблеми, що виникають, унаслідок чого часто засвідчують надмірну амбітність, дратівливу самовпевненість і загрозливу неготовність діяти на випередження. Інформаційне суспільство потребує геть інших провідників, і їх підготовка пов'язана із цілою низкою проблем: вік більшості сучасних лідерів – 54 роки, найпродуктивніший, але відтак вони мають лише 10–15 років для того, щоб вийти на нові рубежі; визначальна роль лідера (варто замислитися про перерозподіл обов'язків); потреба готувати очільників різних рівнів («другого ешелону»), залежно від поставленої мети та можливостей її досягнення [2].

Унаслідок цього людина починає втрачати здатність мислити, перекладаючи це завдання на машини та ШІ. Відбувається її катастрофічне розбалансування зі світом, що зрештою призведе до втрати когнітивних здібностей, а отже, й спромоги відчувати, уявляти та сприймати довкілля цілісним.

Цікавою щодо цього є позиція Людмили Горбунової, яка вважає, що

провідну роль має відігравати розвиток трансверсальних компетенцій лідера. Ідеться про «критичне мислення», «рефлексивне мислення», «обґрунтоване і ненасильницьке прийняття рішень», «комунікативні навички», «співробітництво». Серед комунікативних, інтер- та інтраперсональних навичок першорядної уваги потребують «робота в команді», «колегіальність», «здатність до компромісу», «емпатія», «самодисципліна», «самоповага», «вміння долати кризу», «управління емоціями та стресом». З огляду на необхідність набуття глобального громадянства варто зосередитися на набутті таких навичок і компетенцій, як-от: «глобальна обізнаність», «толерантність», «повага до навколишнього середовища», «повага до різноманітності», «інтеркультурне розуміння», «здатність залагоджувати конфлікти», «відкритість», «громадянська й політична згуртованість» тощо [1, с. 376–377]. Про це, зокрема, свідчать результати досліджень компанії XBInsight [6] за участю п'яти тисяч керівників. Після їх опитування було виокремлено основні компетенції, властиві інноваційним лідерам: управління ризиками, зацікавленість, рішучість, постійне вдосконалення й розвиток, стратегічне планування, організованість і здатність до планування [5].

1. Охоче ризикує й експериментує.
2. Зацікавленість і жага до знань.
3. Проактивність.
4. Уміє вчасно помічати та використовувати можливості для досягнення мети.
5. Стратегічне планування тощо.

Лідер з інноваційним типом мислення, не ігнорує ризики, а вміє їх контролювати, не зациклюється на проблемах, а віддає перевагу інноваційним практикам, постійно підвищує свій фаховий рівень, передусім у практичних кейсах, надихає енергійністю й самовіддачею, вміючи вчасно підтримати колегу, не боїться бути наполегливим, самостійним, люб'язним, вихованим і допитливим.

Отже, в інформаційному суспільстві має відбутися кардинальне

переосмислення пріоритетів і якостей лідера. Тут провідна роль, на нашу думку, належатиме розвитку його трансверсальних компетенцій на підставі глибокої, тонкої взаємодії з культурою, мовою й історією, тобто шляхом слідування ідей, проголошених Українською Хартією вільної людини: налаштування на особистий та колективний успіх; прагнення до знань; формування чеснот: уміння чути іншого, відчуття команди та власної виконавчої підпорядкованості задля конкретної мети тощо. Тобто, визначальними особистісними якостями новочасного лідера мають бути інтелект, уміння прораховувати ситуацію, а на вищому рівні – не стільки розпоряджатися, скільки домовлятися, вміння працювати в команді, рефлексивність, відповідальність за власний вибір, комунікабельність, мобільність, чесність тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Горбунова Л. С. Філософія трансформативної освіти для дорослих: університетські стратегії і практики: монографія. Суми : Університетська книга, 2015. 710 с.
2. Книш І. В. Вплив номадичних практик на формування особистісних якостей лідера. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки фахівців в умовах сучасного освітнього простору*: матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф., 23 квіт. 2021 р. Харків : ХДАФК, 2021. С. 133–137.
3. Українська хартія вільної людини. URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudynu>
4. Штулер І. Ю., Книш І. В. Компетентності та якості лідера: трансформація та порівняльна характеристика. *Актуальні проблеми економіки*. 2022. № 10–11. С. 105–115.
5. Graham-Leviss K. The 5 Skills That Innovative Leaders Have in Common. *Harvard Business Review*. 2016. December 20. URL: <https://hbr.org/2016/12/the-5-skills-that-innovative-leaders-have-in-common>
6. Two powerful platforms unlimited potential. URL: <https://www.xbinsight.com/>

УДК 316.613 : 316.752

Пометун Олена Іванівна,
доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу
суспільствознавчої освіти Інституту
педагогіки НАПН України, м. Київ;

Сєрова Галина Володимирівна,
кандидат педагогічних наук, старший
науковий співробітник відділу
суспільствознавчої освіти Інституту
педагогіки НАПН України, м. Київ

МЕТОДИКА ПОЗАКЛАСНИХ ЗАНЯТЬ ІЗ УЧНЯМИ ЗА КОРДОНОМ У КОНТЕКСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ШКОЛЯРІВ

Питання національної самоідентифікації є надзвичайно важливим для українського суспільства, оскільки стосується смисложиттєвих основ його існування. В умовах сучасних цивілізаційних викликів утвердження національної ідентичності є чинником національної безпеки України [1, с. 8]. Ідентичність громадян, об'єднаних не лише формальною належністю до однієї держави, а й спільною соціальною пам'яттю, системою цінностей і смислів – це міцний фундамент державності. Сумний досвід попередніх років нашої історії свідчить, що без нього державна «споруда» не витримує потрясінь [2, с. 63]. На актуальності цієї проблеми акцентовано й в ухваленому в січні 2023 р. Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», де висунуто відповідні завдання і перед системою освіти. Положення Закону, зокрема, передбачають: популяризацію суспільно-державних (національних) цінностей України; формування навичок критичного мислення, медіаграмотності та запобігання поширенню недостовірної інформації; популяризацію історії України, українців, досягнення яких увійшли до світової історії; популяризацію та збереження культурної спадщини та культурних цінностей України [3].

В умовах російсько-української війни, яка триває, завдання формування національної ідентичності учнівства набуває особливої ваги. Руйнування шкіл, вимушене переселення учнів та педагогів в інші регіони України та за її межі стали викликом і випробуванням для системи української освіти, відбудови держави загалом [4]. Перебування українських дітей, які опинились за кордоном, потребує від педагогів і батьків зусиль для підтримки їх емоційного і

сміслового зв'язку з Україною та збереження національної ідентичності дітей та молоді.

У розв'язанні цього завдання важко переоцінити роль наших вчителів, які намагаються пом'якшувати наслідки травматичного досвіду у своїх учнів, надати їм емоційну і педагогічну допомогу в адаптації до нових і часто складних умов життя, тримати зв'язки зі своїми розкиданими по різних країнах дітьми, організовувати функціонування національного освітнього середовища у форматі дистанційного навчання. І ця активність освітян потребує відповідного методичного супроводу із залученням кращих міжнародних практик [5].

Прикладом продуктивної діяльності у розв'язанні зазначених завдань є міжнародний проєкт «Make education not war» («Творимо освіту, а не війну»), який розпочався у квітні 2022 р. і реалізується міжнародною організацією «Глобальний план дій» (GAP International) разом із українськими вченими й вчителями. Його метою є підтримка українських учителів і учнів, які перебувають за кордоном або є внутрішньо переміщеними особами. До проєкту з українського боку залучені співробітники відділу суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України, учителі з Донецької, Дніпропетровської, Івано-Франківської, Миколаївської, Рівненської, Сумської, Харківської, Херсонської областей, міст Києва, Харкова, Дніпра, Черкас, Тернополя та Львова, у тому числі тимчасово окупованих територій.

У рамках проєкту передбачено проведення вчителями щотижневих онлайн зустрічей із учнями, які навчаються у школах за кордоном. Мета таких зустрічей – з одного боку, надати дітям підтримку задля полегшення інтеграції в нову громаду, з іншого – зміцнення зв'язків із Батьківщиною, української ідентичності й мотивації щодо повернення в Україну. Для проведення таких зустрічей для вчителів експертами Інституту педагогіки НАПН України були розроблені зміст, структура, інтерактивні вправи для 10 занять за такою тематикою: «Різноманітність суспільства як ресурс»; «Уміння ефективного спілкування»; «Конфлікти і стереотипи – перешкоди в спілкуванні»; «Сталий розвиток і заощадження ресурсів як сучасний тренд розвиненого суспільства»;

«Мої життєві цінності сьогодні»; «Уміння висловлюватись і аргументувати – це важливо». Вчителям був запропонований сучасний методичний інструментарій, зокрема цифрові технології для організації продуктивного дистанційного навчання і спілкування учнів одне з одним за допомогою спеціальних завдань і вправ. У наведеній нижче таблиці представлено приклади опрацювання деяких тем.

Таблиця 1

Методичний інструментарій проведення онлайн зустрічей

Теми занять	Приклади запитань, вправ і завдань
Різноманітність	<p><i>Питання для обговорення:</i> Що таке різноманітність? Як ви це розумієте? Що б ви хотіли запозичити з тих країн, де ви зараз перебуваєте в Україні або навпаки?</p> <p><i>Завдання:</i> Які правила ви б запропонували для країни, де всі різні, але рівні? Знайди і запам'ятай звичай (привітання та ін.), що відрізняє країну/людину від інших, Україну / українців від інших</p>
Спілкування	<p><i>Питання для обговорення:</i> Що таке спілкування? Чому люди спілкуються? Які є засоби використовують? (вербальні/невербальні)</p> <p><i>Завдання:</i> Визнач складні для себе ситуації у спілкуванні. Подумай, які навички тобі потрібні, і подивись, у кого можна цього повчитись. Навчайся за прикладом або знайди підказки в інтернеті. Поспостерігай за різними ситуаціями спілкування і визнач, чому люди інколи не розуміють одне одного. Зроби невеличкий (2-4) перелік таких чинників.</p>
Конфлікти/ стереотипи	<p><i>Вправи:</i> «Що таке стереотипи»; «Шукаємо власні стереотипи»; «Що думають про українців».</p> <p><i>Питання для обговорення:</i> У чому небезпека стереотипів? Як можна позбутись їх у власному житті?</p>
Мої життєві	<p><i>Питання для обговорення:</i> Чому цінності людини – це важливо для неї?</p>

цінності	<p>Подумай, які є цінності країни, в якій ти перебуваєш? У чому вони проявляються? Які є цінності нашої країни? <i>Завдання:</i> Намалюй власну сонячну систему цінностей. Уявіть, що наша спільна мрія стала реальністю, що Україна перемогла у цій страшній війні, що ви повернулися у рідні місця, що ви прийшли у свої класи, зустрілися з однокласниками та своїми вчителями: що ви принесете в клас після перемоги? (ідею, сувенір, пропозицію, звичку, стиль життя, тощо)</p>
----------	--

Важливою складовою таких зустрічей стала організація активного/інтерактивного навчання, соціальна взаємодія між учнями на онлайн платформі, під час якої вони ставлять один одному запитання, обговорюють або розмірковують над темою, прислухаються до думок своїх однолітків і співпрацюють для виконання поставленого завдання. Вона дає учням змогу ділитися одне з одним своїми переживаннями, ідеями з різних питань, зазвичай мотивує більш глибоке розуміння інформації, а також стимулює індивідуальне осмислення і застосування ідей змісту.

Проект орієнтує педагогів на цілеспрямовану роботу із встановлення емоційно позитивного психологічного клімату на зустрічах з учнями, емпатійно підтримуючих стосунків між вчителем і учнями та між самими школярами. Інструментами вчителя є відкриті запитання, в обговорення яких залучаються більшість учнів, створення ситуації успіху для кожного учня та постійний зворотній зв'язок тощо. Будь-який рекомендований в проекті варіант організації активного навчання залучає і мотивує учня до осмисленого навчання і критичного мислення.

Така побудова занять потребує спеціального методичного супроводу, який забезпечує професійний розвиток вчителів. Для них проводяться заняття з удосконалення педагогічної майстерності, під час яких педагоги навчаються: надавати дистанційно психологічну підтримку дітям, які її потребують;

використовувати інноваційні онлайн інструменти; ефективно структурувати зустрічі з учнями; використовувати різні активності учнів. Заняття для вчителів дозволяють їм обмінюватись досвідом, коригувати власні плани зустрічей. Додатковим ресурсом є створена в Telegram група проєкту, у якій учасниці діляться власними методичними розробками зустрічей, звітують про проведені заняття, розповідають, які питання виникали, що викликало найбільший позитивний відгук учнів. Напрацьовані навички вчителі успішно використовують у повсякденній педагогічній практиці. Спеціальні методичні рекомендації з описом кожної зустрічі/заняття містять варіант комп'ютерної презентації, яку вчитель адаптує для потреб своїх учнів у відповідності до їхніх вікових та індивідуальних особливостей.

За даними досліджень, переважаюча більшість учасників/учасниць задоволені участю у проєкті, який продовжується у 2023 році за підтримки міжнародних партнерів. Опитування учнів засвідчують, що зміст і методика проведення розроблених в рамках проєкту занять дозволяють дітям використовувати особисті, внутрішні ресурси, посилюють емпатію і емоційний зв'язок із рідним краєм та Батьківщиною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналіт. доповідь / Яблонський В. М., Лозовий В. С., Валевський О. Л., Здіорук С. І., Зубченко С. О. та ін. / за заг. ред. В. М. Яблонського. Київ : НІСД, 2019. С. 25.
2. Пометун О. І. Навчання історії й громадянської освіти як чинник формування національної й громадянської ідентичності учнів в умовах війни та повоєнного розвитку України. *Український педагогічний журнал*. 2023. №1. С. 63. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/735422/>
3. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/t222834>
4. Як освітні втрати вплинуть на економіку України. Освітній омбудсмен України (eo.gov.ua)
5. Як різні країни підтримують своїх учнів і школи за кордоном – дослідження служби освітнього омбудсмена. URL: <https://nus.org.ua/news/yak-rizni-krayiny-pidtrymuyut-svoyih-uchniv-i-shkoly-za-kordonom-doslidzhennya-sluzhby-osvitnogo-ombudsmena/>

Лисюк Аліна Олександрівна,
студентка 2-го курсу магістратури УДУ
імені М. П. Драгоманова ОПП «Теорія та
практика наукової психології»,
практичний психолог ліцею «Столиця»,
м. Київ;

Лупійко Людмила Василівна,
кандидат психологічних наук, доцент
кафедри теоретичної та консультативної
психології, заступник декана з навчально-
методичної роботи факультету психології
Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова,
м. Київ

ЗАСОБИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Актуальність проблеми. Початок ХХІ ст. людство зустріло як добу невпевненості, оскільки сучасні люди досі долають силу тяжіння випробувань та надій минулого і, вириваючись із цієї історичної гравітації, вони почуваються досить невпевнено та вразливо перед майбутнім. Нова генерація людей має впевнено йти вперед, виховувати у собі патріотизм, мужність, волю, любов до близьких і повагу до інших. Саме цими ідеями пронизана Українська Хартія вільної людини (УХВЛ).

Важливим складовим елементом освітнього процесу у закладах середньої освіти є виховний процес. Сьогодні, коли Україна знаходиться у стані війни з росією, особливо важливе місце займає національно-патріотичне виховання школярів, яке повинно починатися з початкової школи. Національно-патріотичне виховання пріоритетним є в усі часи, оскільки виховати патріота, свідомого громадянина України є однією з основних умов забезпечення майбутнього своєї країни. Враховуючи існуючу політичну ситуацію, яка склалася наразі в Україні, патріотичне виховання молодого покоління є особливо актуальним.

Ступінь розроблення проблеми. Проблема національно-патріотичного виховання особистості завжди була та залишається в центрі пошуку вітчизняних науковців. Зокрема питання патріотичного виховання молоді сьогодні є предметом досліджень І. Беха, Х. Бедрія, М. Боришевського, О. Вишневського, П. Ігнатенка, Л. Крицької, І. Підласого та інших науковців. Психолого-педагогічні й вікові особливості виховання патріотичних почуттів досліджено у працях О. Киричука, Р. Левкова, І. Мар'єнка та інших.

Вклад основного матеріалу. Патріотизм є одним із найглибших громадських почуттів, основою якого є відданість своєму народові, любов до батьківщини, гордість за національну культуру. Патріотизм проявляється у практичній діяльності, направленій на всебічний розвиток своєї Батьківщини, захист її інтересів. Відповідно під патріотичним вихованням дітей слід розуміти систему комплексного, цілеспрямованого та планомірного впливу на особистість із боку освітнього закладу на основі єдиних науково-педагогічних методів, засад та принципів, в результаті якого в дитини виникає установка на безпосередню оцінку довкілля та власного життя в суспільстві [1, с. 7].

Метою національно-патріотичного виховання є прищеплення дітям, починаючи з початкової школи, віри в українську ідею, в основі якої лежить служіння Україні. Українська ідея втілює прагнення кожного українця до державності та соборності через пошану до своєї культури, народу, країни [4, с. 70]. Вона покликана консолідувати усіх громадян України та пов'язана із реалізацією національних інтересів держави.

Одним із інструментів національно-патріотичного виховання дітей молодшого шкільного віку може стати УХВЛ – це програмний документ, в якому автори сформулювали основні «життєві орієнтири» для українського суспільства, та який пропонує відповідь на основні виклики, які сьогодні постають перед українцями [2, с. 145]. Ключові ідеї УХВЛ висловлені в 10 розділах, і саме ці ідеї можна використовувати педагогам для формування у молодших школярів національно-патріотичної свідомості.

Слід відмітити, що сьогодні школи багатьох регіонів вже використовують ідеї УХВЛ для національно-патріотичного виховання дітей молодшого шкільного віку, і перші результати свідчать про краще сприйняття і розуміння молодшими школярами українських духовних цінностей і суспільної моралі та дозволяють стверджувати, що УХВЛ є досить ефективним інструментарієм національно-патріотичного виховання учнів. Водночас, під час використання УХВЛ у виховній роботі з учнями спостерігаються й певні виклики, пов'язані зі складністю для деяких вчителів, застосовуючи традиційні для пострадянської школи педагогічні методи, формувати національну громадянську ідентичність в дітях покоління «Z».

Виникає питання чому УХВЛ для школи є цікавою моделлю пізнання духовних цінностей? УХВЛ є цілісним документом й водночас написана у філософському стилі. Вона має три чітко окреслені фундаментальні принципи дієвості, ціннісні орієнтири та невеликі «новели» – роз'яснення стосовно бачення цінностей та висновки, які запрошують до діалогу. УХВЛ не лише джерело ідей та зрозумілих пояснень національних духовних цінностей, але й може стати важливим конструктором для формування в учнів початкової школи ціннісної основи. Звичайно, для того, щоб зацікавити дітей молодшого віку, потрібно зробити вивчення ідей УХВЛ цікавим для них. Для цього УХВЛ зображують як модель формування цінностей вільної людини у формі дерева.

Дерево несе певний символізм, оскільки дуб є символом духовної та фізичної міцності українського народу. Коренева система дерева – це духовні та моральні цінності УХВЛ, три постулати, обов'язкові для розвитку вільної людини: відповідальність за себе та своє життя; мораль та духовні цінності завжди необхідні сьогодні; ми створюємо те, що уявляємо, тому наше майбутнє залежить від масштабу, глибини й творчого хисту нашої уяви. Гілки дерева – це основні ідеї та цінності УХВЛ: бути українцем, бути вільною людиною, бути господарем, бути активним громадянином, бути лідером, бути успішною державою, бути відкритим суспільством, бути учасником демократичної спільноти народів.

Підсумовуючи вищевикладене, необхідно зазначити, що патріотизм виконує важливу розвивальну функцію у формуванні особистості дітей молодшого шкільного віку. Сьогодні як ніколи важливо формувати національно-патріотичну свідомість молодшого покоління. Як інструментарій можна використовувати духовні цінності, які пропагує УХВЛ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бедрій Х. Патріотичне виховання молодших школярів як проблема науково-педагогічних досліджень (кінець ХХ – початок ХХІ століть). Х. Бедрій. *Обрії*. 2015. № 1. С. 7–9.
2. Зайцев Ю. Д. Українська хартія вільної людини. Енциклопедія історії України: Україна – Українці. Кн. 2. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2019. 842 с.
3. Ковалик І. Українська хартія вільної людини унаочнена на банерах. *Світогляд*. 2022. №6(98). С. 14–15.
4. Левкова Р. Б. Національно-патріотичне виховання дошкільників в умовах сьогодення. *Педагогічний пошук*. 2022. № 4. С. 69–73.

Славінська Марина Олександрівна,
методистка відділу виховної роботи та позашкільної освіти Комунального навчального закладу Київської обласної ради «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів», м. Біла Церква, Київська область

ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНЦІВ (ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ)

*«...ніхто нам не збудує держави,
коли ми її самі не збудуємо,
і ніхто з нас не зробить нації,
коли ми самі нацією не схочемо бути...»*

В'ячеслав Липинський

1. Вправа на знайомство «Історія мого імені»

Учасники по колу/по черзі називають своє ім'я, розповідають про його значення, походження і пригадують та розказують власну історію імені – хто обирав ім'я, які варіанти розглядалися, й чому саме так назвали.

Обговорення: що дає ця вправа? – ім'я є невід'ємною частиною історії, культури і природною формою спілкування між людьми; імена людей – це часточка історії кожного народу, в них відображене все: побут, і вірування, і сподівання, і фантазія, і художня творчість; знання про свій рід і своє походження – частина національної пам'яті й національної ідентичності.

2. Вироблення та прийняття правил роботи

Групі пропонується прийняти правила роботи і спілкування під час тренінгу. *Орієнтовні правила: бути позитивним і активним, приходити вчасно; цінувати час; говорити по черзі, поважати думку інших учасників, говорити лаконічно і з теми, правило добровільної активності та конфіденційності.*

Дуже важливо, щоб усі присутні погодилися з кожним правилом, прийняли його. Тому після того, як правило записується, групі пропонується прийняти його: «Правило приймається? Приймається. Дякую!»

Коли хтось із групи пропонує додаткове правило, його можна включити в перелік, якщо воно відповідає дружній атмосфері, не суперечить іншим правилам і група його приймає.

Упорядкування правил разом із групою створює атмосферу спільних зусиль, а не нав'язаних установок.

3. Вправа «Мої очікування від заняття»

Учасникам пропонується записати свої очікування від тренінгу на стікерах. Потім по черзі слід підходити до дошки, озвучити їх і приклеїти стікер на дошку.

4. Мозковий штурм «Що таке ідентичність?» (робота у онлайн-додатку Mentimeter)

Що таке ІДЕНТИЧНІСТЬ?

12 responses

подібність із спільнотою
 приналежність до групи
 постійність тотожність сп
 спадковість тотожність
 однаковий самовираження
 однаковість ідея постійності
 самовираження-приналежніс
 самосвідомість людини
 приналежність до нації

5. Інформаційне повідомлення про національну ідентичність

Зважаючи на економічні та соціально-політичні перетворення, які відбуваються в Україні останніми роками, не можна не погодитися, що людина змушена адаптуватися до цих змін, шукати відповідь на питання «Хто Я?». Усвідомлення людиною власної належності до певного народу виконує важливу роль в її житті та взагалі впливає на відносини між людьми і на міжособистісному, і на міждержавному рівнях. Надзвичайно гостро проблема національної ідентичності постає перед Україною, котра перебуває в силовому полі суперечливих соціально-цивілізаційних тенденцій – глобалізації і національно-етичного, державного уособлення, модернізації і постмодернізації, орієнтації на Захід чи на Схід. Все це створює ситуацію «системної кризи суспільства», частиною якого є проблематичність національної державної культури, соціальної та ідеологічної ідентичності, адже національна ідентичність – це усвідомлення себе представником певної нації й оцінка себе як носія національних цінностей.

Походження слова «ідентичність» (від латинського *identicus* – однаковий, тотожний) поєднує у собі два значення: перше – тотожність особі самій собі («Хто я?»), друге – виняткова однаковість із кимось або чимось («До кого, до чого я належу, я подібний/подібна?»). Ідентичність є невіддільною характеристикою людини, яка виявляється у визнанні своєї унікальності, з одного боку, й відчутті приналежності до певної спільноти, з іншого [1].

Національна ідентичність – це персональна ідентичність або відчуття належності до певної держави чи нації. Це сенс «нації як цілісного цілого, представленої самобутніми традиціями, культурою та мовою. Національна ідентичність може означати суб'єктивне відчуття, яке людина поділяє з групою людей про націю, незалежно від законного статусу громадянства.

Як зазначено у Вікіпедії, національна ідентичність – самовизначення особи в національному контексті. Усвідомлення власної причетності до певної нації та її системи цінностей: мови, релігії, етичних норм, культурної спадщини тощо. Національна ідентичність є однією з найважливіших складових структури соціальної ідентичності сучасної людини, оскільки вона задовольняє базові потреби особистості: в самозбереженні, самостверженні, самовираженні, в захисті з боку інших і докорінну потребу особистості належати до соціуму, відчувати себе частиною суспільства, певної референтної групи. Усвідомлюючи свою включеність у соціум, особистість здатна самовизначитись, самоствердитись і зреалізуватись. Оскільки соціальне, суспільне є національно-конкретним, то представленість в Я-образі національних характеристик значною мірою зумовлює задоволення вищезазначених потреб особи як представника нації [2].

На процес формування національної ідентичності впливають різноманітні за силою, напрямом та впливом чинники (соціально-економічний стан держави; державний устрій; мова спілкування; релігія; національні цінності та ідеали; історія; культура та ін.), а от сила та напрям їх дії безпосередньо залежить від оточення.

Серед негативних чинників у вихованні національно-культурної ідентичності варто визначити інформаційну війну та військову агресію рф щодо України, де особливий акцент був зроблений на:

- зросійщенні, відлученості від української мови значної частини населення;
- перекручуванні історичних фактів та запереченні автентичності української мови та культури та самого існування нації;
- боротьбу за утвердження російської мови як другої державної та витіснення

української мови з медіаринку;

- використанні політтехнологій та передвиборчих компаній з метою розмежування регіонів України, зіткнення інтересів на основі різниці та поглиблення суперечностей;
- ностальгії за радянським минулим [6].

Усі зазначені чинники, спрямовані на нівелювання національних цінностей, виключення молоді з національно-культурного контексту, формування меншовартісної свідомості та самосвідомості щодо інших культур, які борються за панівне становище на теренах України.

6. Вправа «Українська ідентичність»

Учасники об'єднуються у групи по 3-4 особи. Кожній групі пропонується обговорити між собою і укласти перелік ознак українського громадянина/складових української ідентичності. А потім у своїх же групах – обговорити, які з них є головними, а які – другорядними. У мінігрупі обирається спікер, який презентуватиме результати напрацювань на загальну групу.

Потім у загальній групі відбувається обговорення вправи.

7. Презентація результатів дослідження до Дня Незалежності-2023

Важливо сконцентруватися на тому, що об'єднує нас, а не на тому, що нас відрізняє. Нас згуртовує постійне прагнення свободи і незалежності, минуле, спільна історія, культурна спадщина, а також майбутнє, що залежить від наших сьогоднішніх рішень та дій. Усі ми маємо різні погляди, але Україна – єдина [5].

З часу проголошення незалежності України питання національної ідентичності стало вагомим чинником соціальних, політичних та культурних процесів. Наукове дослідження феномену національної ідентичності набуває сьогодні особливої ваги у реаліях сьогодення.

Війна дала українському суспільству потужний імпульс до змін, які помітні неозброєним оком.

Учасникам пропонується розглянути й обговорити результати досліджень

Київського міжнародного інституту соціології, соціологічної групи Рейтинг, фонду Демократичні ініціативи, центру Разумкова «Українець-2023». Як змінився національний портрет за останні 10 років» [4].

Підсумовуючи, можна сказати, що українську ідентичність ми розглядаємо як складне багатовимірне поєднання минулого, сучасного і майбутнього. Наша українська ідентичність є унікальною. Приймаючи її, ми зможемо не тільки перемогти ворога, а й розбудувати нашу державу для сучасників та для майбутніх поколінь.

При такому підході, національна стійкість – це здатність нації адаптуватися, протистояти викликам і відновлюватися після невдач. Ці два поняття – стійкість і ідентичність – нерозривно пов’язані між собою, і, плекаючи та захищаючи нашу ідентичність, ми зміцнюємо нашу колективну силу, стійкість та здатність дивитися в майбутнє [3].

8. Вправа «Метод вільного письма»

Учасникам пропонується коротко викласти свої думки, закінчуючи речення «Для мене відчувати себе громадянином України означає...». Інструкція до вправи – писати, не зупиняючись протягом 2-х хвилин, що виділені на це завдання. Слід зауважити, що у цьому випадку головне – викласти думки, не звертаючи увагу на стиль чи граматику). Важливо, щоб всі учасники виконували завдання письмово.

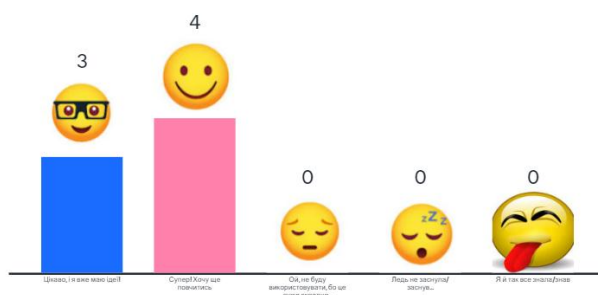
На завершення попросіть охочих прочитати їхні мінітвори. Це буде гарна крапка заняття.

9. «Рефлексія зі смайликами» (робота в онлайн-додатку Mentimeter)

Join at [mentimeter.com](https://mentimeter.com/join/69321125) use code 6932 1125

Mentimeter

Як пройшло сьогоднішнє заняття?

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ідентичність: як зрозуміти, що я – українець? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayinska-natsia/31951984.html>
2. Національна ідентичність. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
3. Національна ідентичність як складова національної стійкості. URL: https://lb.ua/blog/volodymyr_dziobak/568987_natsionalna_identichnist_yak.html
4. Українець-2023. Як змінився національний портрет за останні 10 років. URL: <https://www.liga.net/ua/politics/articles/ukrainets-2023-kak-izmenilsya-natsionalnyu-portret-za-poslednie-10-let>
5. Чому українці мають усвідомити важливість національної ідентичності. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2021/02/22/244016/>
6. Як війна вплинула на нашу ідентичність, пам'ять та цінності. URL: <https://tyzhden.ua/iak-vijna-vplynula-na-nashu-identychnist-pam-iat-ta-tsinnosti/>

Миць Мар'яна Ярославівна,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри теорії та методики шкільних
предметів Волинського інституту
післядипломної педагогічної освіти,
м. Луцьк

ПРО ФОРМУВАННЯ ІЄРАРХІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНО- ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Зважаючи на те, що національні цінності є важливими передумовами і базовими засадами освітнього процесу та забезпечення національної безпеки України й, зокрема, важливими чинниками формування політики національної безпеки у гуманітарній сфері, до якої відноситься освіта, вважаємо за доцільне розглянути цю категорію та місце, ієрархію національних цінностей у сучасному українському суспільстві.

Сама система національних цінностей утворює правову, філософську та етичну основу для забезпечення існування держави. Їх втрата може привести до зникнення нації як самостійного суб'єкта міжнародних відносин.

Аксіологія, теорія цінностей розкриває природу та структуру цінностей, їх місце у реальності, взаємозв'язок, зумовленість соціальними та культурними чинниками.

Великий тлумачний словник української мови в останніх редакціях пояснює поняття «цінність» не однозначно. Поза всім, виокремимо, що

«цінність» – це те, що має певну матеріальну або духовну вартість або ж важливість, значущість чого-небудь.

Характеризуючи національні цінності у педагогічній діяльності варто відштовхуватися від нормативно-правової бази Міністерства освіти та науки. Так, окремим листом Міністерства освіти і науки від 10 червня 2022 року «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України» зазначається: «Міністерство освіти і науки України зосереджує увагу на тому, що в умовах агресії Російської федерації в Україні національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо розвитку національної свідомості на основі суспільно-державних цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність)...».

У Концепції з національно-патріотичного виховання від 2022 року зазначається: «Метою національно-патріотичного виховання визначено становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовно-моральних цінностей Українського народу, національної самобутності». Отже, у нашій щоденній роботі ми звертаємо основну увагу на формування та утвердження національної ідентичності, спираючись на українські національні цінності, про які згадано вище.

Той факт, що значна кількість людей в Україні не ідентифікувала себе з державою Україна, став однією із причин сьогоденної війни. Тобто це разом з іншими причинами привело московську агресію на наші терени. Зараз ситуація із національною ідентифікацією змінилася на краще. Але проблема ще чимала.

Наступний актуальний документ, який беремо до уваги, – це Лист Міністерства освіти і науки від 24 серпня 2023 року «Щодо організації виховного процесу у закладах освіти у 2023-2024 навчальному році», який

містить інформаційні матеріали. Так, у розділі, присвяченому національно-патріотичному вихованню, зазначено: «...Метою державної політики у сфері національної та громадянської ідентичності є досягнення єдності в українському суспільстві шляхом подолання суперечностей соціокультурного, мовного, регіонального характеру на основі європейського та євроатлантичного курсу, дотримання конституційних гарантій прав і свобод людини та громадянина.

Основними завданнями державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності є формування у громадян України, у т.ч. й дітей та молоді...»:

- 1) Активної громадянської позиції на основі поваги та прав людини, духовних цінностей українського суспільства, національної самобутності;
- 2) Оборонної свідомості та громадянської стійкості;
- 3) Патріотизму;
- 4) Поваги до державних символів, державної мови, суспільно-державних (національних) цінностей України, розуміння їх важливості для становлення держави;
- 5) Усунення впливу держави-агресора (держави-окупанта) в інформаційній, освітній, культурній сферах України;
- 6) Поширення інформації про ветеранів війни, формування у суспільстві традицій вшанування пам'яті загиблих (померлих) ветеранів війни;
- 7) Формування готовності громадян до виконання конституційного обов'язку щодо захисту незалежності та територіальної цінності України.

Отже, як бачимо національно-патріотичне виховання здобувачів освіти стає пріоритетним напрямом у системі національної освіти, а національні цінності є основою, на якій ми формуємо національну свідомість. Національну самосвідомість і почуття патріотизму.

Виходячи з вищезазначеного вчителям різних фахів, керівникам закладів освіти, використовуючи історичну, правову, філософську літературу трактуємо ці дефініції національних цінностей. Важливе значення у цьому процесі

набувають історичні джерела (писемні, речові, фольклорні, етнографічні тощо), оскільки національні цінності – це матеріальні й духовні цінності, які нація отримала у спадщину від своїх пращурів, вони формувалися протягом багатьох століть і навіть тисячоліть. Є і застереження щодо цього процесу, оскільки у сьогоденному насиченому фейками інформаційному просторі, ми повинні допомагати учасникам освітнього процесу і слухачам курсів підвищення кваліфікації, зокрема, глибоко розуміти сутність кожної інформації, сприяти відродженню у кожного українця історичної національної пам'яті, формуванню державного, патріотичного мислення, об'єднуючих національно-духовних, морально-громадянських українських цінностей.

Провідною стратегічною ідеєю є теза про активізацію зусиль, спрямованих на консолідацію української нації навколо спільних національних інтересів та цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
2. В. П. Горбулін, А. Б. Качинський Засади національної безпеки України. Ін-т пробл. нац. безпеки. К., 2008. 305 с.
3. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки : монографія / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. К. : НІСД, 2010. 288 с.

УДК 37.014.3:342.7 (045)

Ратушняк Наталія Михайлівна,
аспірантка Хмельницького національного
університету, старший викладач кафедри
теорії та методик суспільно-гуманітарних
дисциплін Хмельницького обласного
інституту післядипломної педагогічної
освіти ім. Анатолія Назаренка,
м. Хмельницький

УКРАЇНЬСЬКА ХАРТІЯ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

«Бути українцем означає усвідомлювати свою причетність до України і розвивати інтелектуальну, духовну та політичну україноцентричність:

внутрішню – ту, яка постає з особистого зусилля кожного з нас, – єдність нашого народу, його земель, культури, історії і майбутнього», – зазначено в Українській Хартії вільної людини [5].

Виклики, пов'язані з формуванням активного та відповідального громадянина з високим почуттям власної гідності, стійкою громадянською позицією, готовністю до виконання громадянських обов'язків, потребують комплексного підходу до розв'язання поставлених завдань в умовах модернізації вітчизняної системи освіти.

Тому, формування і розвиток у громадян України громадянських компетентностей, спрямованих на утвердження і захист державності та демократії, здатності відстоювати свої права, відповідально ставитися до громадянських обов'язків, брати відповідальність за своє власне життя, за налагодження гармонійних стосунків між членами своєї сім'ї та за життя територіальної громади є метою громадянської освіти України та чітко визначені у Концепції розвитку громадянської освіти в Україні [2], Законі України «Про освіту» [1], Професійному стандарті вчителя початкових класів, вчителя закладу загальної середньої освіти і вчителя з початкової освіти [3] та знайшли відображення у Хартії вільної людини (далі – Хартія) [5]. Зокрема, в III розділі Хартії зазначено, що бути активним громадянином означає:

- підтримувати іншого у захисті його прав, бо це – наші спільні права;
- виявляти ініціативу задля добра свого дому, сусідства, місцевої громади чи всієї української спільноти;
- з особливою увагою ставитися до будь-яких спроб (насамперед влади) порушити чи обмежити людські права;
- усвідомлювати життєву необхідність демократичного розвитку держави. Демократія, як і будь-який політично-суспільний витвір людини, існує лише там, де є переважна більшість людей, здатних її захищати і водночас їй підпорядковуватися;

– не усуватися від політичного життя, а робити політичний вибір, навіть обираючи між недосконалими політичними силами, втім діючи по совісті і дбаючи про зміни в житті країни [5].

Це звернення інтелектуалів є своєрідним етичним кодексом громадянського суспільства XXI століття.

Проблема формування громадянської компетентності педагогічних працівників є актуальною і в діяльності Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. Так на курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти наскрізно викладається курс «Розвиток громадянських та соціальних компетентностей учасників освітнього процесу. Програма підтримки освітніх реформ в Україні «Демократична школа»», де акцентується увага на громадянській компетентності, демократичних цінностях в контексті загальних і професійних компетентностей вчителя відповідно до вимог професійного стандарту та стандарту освіти у галузі 01 Освіта/Педагогіка у сфері післядипломної освіти. Практикується проведення круглих столів, конференцій, семінарів за цією тематикою. Слухачам курсів підвищення кваліфікації пропонуються авторські курси, зокрема: «Демократична школа. Громадянські та соціальні компетентності»; «Громадянські та соціальні компетентності в контексті викладання суспільних дисциплін»; «Деліберація як демократія майбутнього. Технології обговорення суспільних питань» [4].

Громадянсько компетентний вчитель, власною поведінкою демонструє такі якості особистості, як: активна життєва позиція, чесність, справедливість, послідовність у словах та діях, вміння обстоювати свої погляди. Адже, відповідно до Хартії «не можна вимагати від когось виконання його обов'язків, не виконуючи власних» [5]. Складні умови в країні вимагають від педагогів великої відповідальності перед суспільством у вихованні громадянина-патріота.

Відтак, можна стверджувати, що Україна, усвідомлюючи свої потреби, прагне утвердитися як сучасна демократична держава. Від того, які внутрішні реформи ми здійснимо, від чого відмовимося, а що переймемо з європейських

стандартів у вітчизняну систему освіти, залежатиме рівень науки та освіти, а також ставлення до нас міжнародної спільноти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про освіту» № 2145-VIII § розд. II ст. 12 (2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 11.10.2023).

2. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 02.10.2023).

3. Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» (затверджений наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 23.12.2020 № 2736-20). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#Text> (дата звернення: 11.10.2023).

4. Ратушняк Н. М. Роль вчителя у процесі формування громадянської компетентності учнів в системі післядипломної педагогічної освіти. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Сер. Педагогіка і психологія*. 2022. Випуск 72. 99 с.

5. Українська Хартія вільної людини. URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudynu> (дата звернення: 02.10.2023).

Вітенко Ігор Михайлович,

заступник директора Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти з науково-методичної роботи та міжнародного співробітництва, кандидат географічних наук, доцент, м. Тернопіль;

Кучер Людмила Андріївна,

методист, в. о. завідувачки лабораторії STEM-освіти Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Тернопіль;

Миколів Зоряна Петрівна,

методист лабораторії STEM-освіти Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Тернопіль

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО ОСВІТНЬОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ РЕГІОНАЛЬНОГО РІВНЯ НА ТЕМУ «ЕКО-ШКОЛА»

*Те, чого сьогодні навчається в класі одне покоління,
стане нормою життя наступного.*

А. Лінкольн

В умовах сьогодення Україна зазнає значних змін у всіх сферах життя, а надто в соціальній, економічній та політичній. У зв'язку з цим не абиякої актуальності набуває проблема радикальної перебудови освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти, зокрема виховної роботи як невід'ємної його складової.

У Законі України «Про освіту» чітко визначено, що «метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [4].

Основне завдання школи на сучасному етапі її становлення полягає у забезпеченні умов для гармонійного всебічного розвитку особистості кожного учня, а ефективність його виконання залежить як від педагогічного колективу в цілому, так і від учителя зокрема, особливо, якщо він виконує обов'язки класного керівника, а тому має володіти, відповідним рівнем сформованих фахових компетентностей, методикою навчання і виховання, арсеналом освітніх технологій, прийомів і засобів для організації виховного процесу, навичками педагогічної рефлексії для визначення власних потенційних можливостей, побудови стратегії саморозвитку, професійного вдосконалення з метою ефективною реалізації виховної роботи.

У нашій державі впродовж тисячоліть створювалася автентична система виховання на основі національних особливостей та самобутності українського народу. Та саме сьогодні ми стаємо безпосередніми учасниками надзвичайно

значимих процесів, що стосуються інтеграції України у світове товариство, визначення стратегічних напрямів сталого розвитку та основ подальшого світового порядку. «У сучасних важких і болісних ситуаціях викликів та загроз і водночас великих перспектив розвитку, кардинальних змін у політиці, економіці, соціальній сфері пріоритетним завданням суспільного поступу, поряд з забезпеченням своєї суверенності й територіальної цілісності, пошуками шляхів для інтегрування в європейське та євроатлантичне співтовариство, є визначення нової стратегії виховання як багатокомпонентної та багатовекторної системи, яка великою мірою формує майбутній розвиток Української держави», – прописано у Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України [2].

Саме в такому контексті надзвичайно актуальним є розв'язання проблеми організації виховної роботи у закладах загальної середньої освіти, а відтак, значної ваги набуває ціннісне виховання як невід'ємна складова освітнього процесу.

Варто розуміти, що виховання будь-якої цінності або чесноти у собі та інших людях, ба більше в дітях, – це титанічна праця. Завдання ускладнюється тим, що освітній процес відрізняється своєю тривалістю, безперервністю, відповідальністю та витонченістю, він не обмежується закладом освіти, а охоплює практично всю реальність особистості. Тож цінності в освіті мають бути не просто добіркою хороших та гідних правил життєдіяльності у суспільстві, а наочним набором внутрішніх щоденних принципів, які допоможуть у дорослому житті не лише обрати професію, знайти своє покликання, але й реалізувати свій творчий потенціал, стати гідним громадянином, сім'янином тощо. Важливо, щоб кожен учасник освітнього процесу, і здобувач освіти зокрема, усвідомлював, що цінності – це не є щось апіорі правильно, якась божественна складова, красива на папері, проте неприкладна у житті. Задля гармонійного розвитку учня вкрай необхідно, щоб партнерські взаємини між усіма учасниками освітнього процесу були спрямовані на відкрите та щире спілкування, сповнене утвердженням

морально-етичних (гідність, рівність, справедливість, толерантність та культурне різноманіття, турбота, чесність, довіра), соціально-правових (верховенство права, нетерпимість до корупції та фаворитизму, патріотизм, екологічно-етична цінність, соціальна відповідальність) та особистісно зорієнтованих (самореалізація, лідерство, свобода) цінностей.

Зміна наголосів у системі національного виховання зумовлена необхідністю становлення громадянської спільноти в Україні, оскільки «українське суспільство як ніколи потребує людей ініціативних, творчих, здатних на духовне й моральне самотворення, на соціально-культурне відновлення держави й суспільства, вироблення стратегій і моделей просоціальної поведінки» [3].

Одним з ефективних шляхів національно-патріотичного виховання, у зв'язку з останніми подіями у сфері освіти є інноваційна діяльність: експеримент та дослідно-експериментальна робота. Відповідно, у сучасному суспільстві все частіше виникає потреба у школах нового покоління, а тому особливого значення набуває реалізація Тернопільським обласним комунальним інститутом післядипломної педагогічної освіти інноваційного освітнього експерименту регіонального рівня на тему «ЕКО-школа» для формування здорового екологічно безпечного освітнього середовища у закладах освіти Тернопільської області.

Мета експерименту полягає у розробленні та перевірці ефективності моделі формування навичок експериментальної роботи та науково-дослідної діяльності, вирішенні проблем інноваційного розвитку закладу освіти з урахуванням пріоритетів збереження та зміцнення здоров'я всіх суб'єктів педагогічного процесу, спрямованого на особистісний розвиток учнів, шляхом збереження довкілля, а також створенні педагогічних умов для впровадження дослідницького методу навчання.

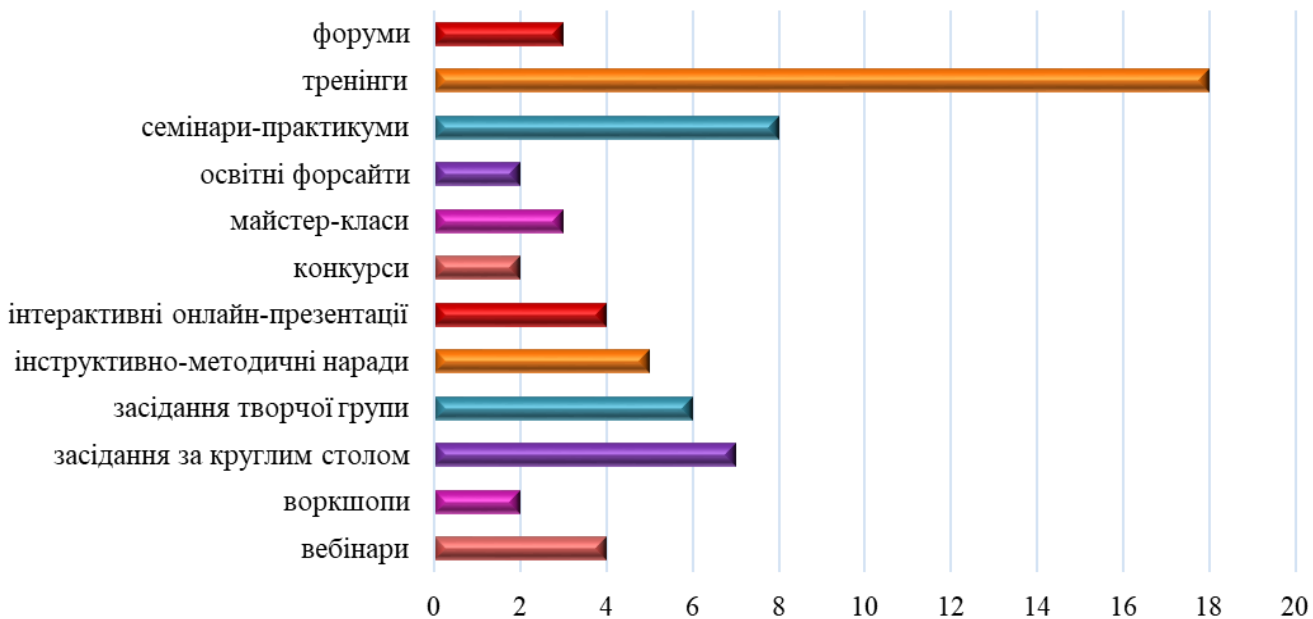
Завданнями експерименту є:

- визначити сутність поняття здорового екологічно безпечного освітнього середовища відповідно до теми експерименту;

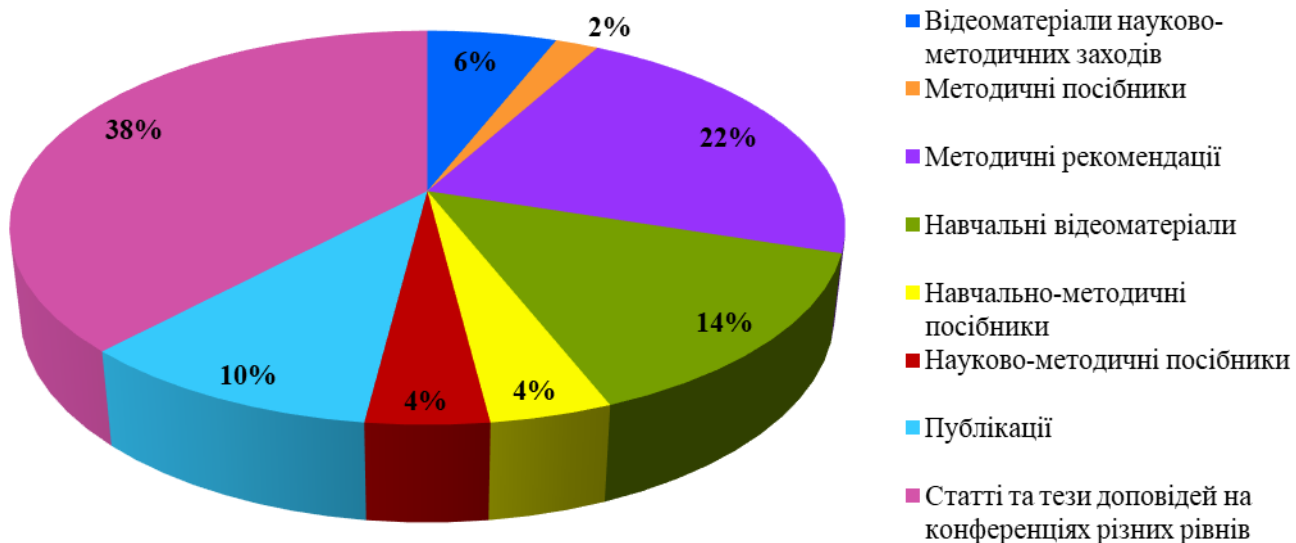
- проаналізувати та визначити стан проблеми щодо формування здорового екологічно безпечного освітнього середовища у закладах освіти;
- розробити та апробувати концепцію формування здорового екологічно безпечного освітнього середовища у закладах освіти та відповідну модель її реалізації;
- визначити компоненти, критерії, показники та рівні готовності педагогічних працівників до інноваційної діяльності щодо формування здорового екологічно безпечного освітнього середовища та ефективності реалізації відповідної концепції у закладах освіти;
- розробити комплекс навчально-методичного забезпечення для реалізації концепції формування здорового екологічно безпечного освітнього середовища у закладах освіти [1].

Експеримент реалізовувався з вересня 2019 р. до травня 2023 р. за чотирма етапами, впродовж яких:

- розроблено та обґрунтовано концепцію і модель формування здорового екологічно безпечного освітнього середовища у закладах освіти Тернопільської області;
- забезпечено науково-методичний супровід реалізації експерименту в закладах освіти області на кожному етапі експерименту;
- організовано навчання педагогічних працівників для реалізації експерименту у закладах освіти на основі науково-методичної та матеріально-технічної бази Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, а також освітню та самоосвітню роботу педагогів за темою експерименту (розроблено 8 авторських освітніх програм підвищення кваліфікації педагогічних працівників);
- реалізовано цілий спектр інноваційних освітніх технологій;
- проведено засідання педагогічних рад, ряд інструктивно-методичних нарад у закладах освіти області, 64 різноманітних за змістом і тематикою науково-методичних заходів відповідно до теми експерименту;

- здійснено інформаційно-методичне забезпечення реалізації експерименту у закладах освіти області;

- досвід реалізації експерименту презентовано під час роботи 18 науково-практичних конференцій різних рівнів;

- розроблено навчально-методичні матеріали для формування здорового екологічно безпечного освітнього середовища (видано 7 науково-методичних посібників), підготовано до друку монографію «Інноваційний освітній експеримент регіонального рівня «ЕКО-школа»: від ідеї до результату» за результатами експерименту щодо формування здорового екологічно безпечного освітнього середовища;

- налагоджено співпрацю з міжнародними закладами та установами освіти, а також підписано угоди про співробітництво із закладами вищої освіти, громадськими організаціями та органами місцевого самоврядування;
- розроблено 8 авторських освітніх програм підвищення кваліфікації педагогічних працівників;
- розроблено 3 навчальних програми курсів за вибором для учнів закладів загальної середньої освіти, які отримали гриф Міністерства освіти і науки України «Схвалено для використання в освітньому процесі», та 1 навчальну програму гуртка з позашкільної освіти.

Під час реалізації експерименту здійснювалось дослідження його ефективності. З цією метою було використано технологію онлайн-опитування за процедурою «ДО» і «ПІСЛЯ», у якому взяли участь 3343 особи, а саме: 415 педагогічних працівників, 365 школярів початкового рівня освіти, 1099 учнів базового та профільного рівнів освіти, 1464 батьків здобувачів освіти.

Анкетування проводилося у 2020 році на початку експерименту впродовж організаційно-підготовчого етапу та у 2023 році під час узагальнювального етапу за відповідними діагностичними картами. Порівняльний аналіз діагностичних карт проведено у квітні 2023 р. Це дозволило отримати

статистично достовірні результати, які засвідчили, що в рамках експерименту отримано позитивні зміни за усіма показниками щодо створення здорового екологічно безпечного освітнього середовища у закладах освіти області, реалізації наскрізних змістових ліній «Екологічна безпека і сталий розвиток», «Здоров'я і безпека» та формування екологічної і здоров'язберезувальної компетентностей у здобувачів освіти.

На основі вищенаведеного можна зробити висновок, що експеримент має актуальний характер, інноваційний зміст, а його очікувані результати підтверджено на всіх етапах.

Таким чином, реалізація інноваційного освітнього експерименту регіонального рівня на тему «ЕКО-школа» спрямована на вирішення проблем сталого розвитку закладів освіти засобами інтеграції змісту освіти й організаційних форм освітнього процесу щодо формування здорового екологічно безпечного освітнього середовища задля ефективної реалізації освітніх траєкторій і програм розвитку кожного учня з урахуванням пріоритетів збереження та зміцнення здоров'я всіх суб'єктів педагогічного процесу, а також створює умови для розвитку здорової, екологічно толерантної, гармонійно розвинутої особистості та творчої самореалізації кожного громадянина України, розв'язує проблему підготовки вчителя-інноватора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Заявка на проведення інноваційного освітнього експерименту регіонального рівня на тему «ЕКО-школа». URL: <https://ekolabnauka.wordpress.com/2019/09/03>
2. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді в Україні від 16.06.2015 №641.
3. Кучер Л. А. Аксиологія виховання і смисложиттєва рефлексія громадянської освіти в контексті завдань нової української школи: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 29 квіт. 2020 р. / ред. кол. : О. М. Петровський та ін. Тернопіль : Вид. центр ТОКІППО, 2020. С. 109–117.
4. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Дата оновлення: 21.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

Городецька Оксана Володимирівна,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри менеджменту і методології
освіти Тернопільського обласного
комунального інституту післядипломної
педагогічної освіти, м. Тернопіль

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У науковому дискурсі сьогодення проблема ідентичності є проблемою міждисциплінарною, адже вона представлена майже у всіх галузях суспільних та гуманітарних наук. Її досліджують філософи, психологи, соціологи, історики, культурологи, педагоги, політологи [1, с. 18].

Наша ідентичність – це наше самоусвідомлення, тобто те, якою людиною ми є на наш власний погляд. Те, як ми бачимо себе, змінюється залежно від обставин. Становлення особистості й формування її ідентичності відбувається у процесі життя людини й зумовлено багатьма чинниками: сімейним середовищем; стосунками з друзями, ровесниками, знайомими; обставинами життя людини; місцем проживання; обраною професією та ін. Ідентичність – це частково питання особистого вибору, а також відображення того, як інші бачать і класифікують нас [5].

Національна ідентичність, як зазначає Дмитро Калінченко, є персональною ідентичністю або відчуттям приналежності до певної держави чи нації. Це сенс «нації як цілого, представленої самобутніми традиціями, культурою та мовою». Національна ідентичність може означати суб'єктивне відчуття, яке людина поділяє з групою людей про націю, незалежно від законного статусу громадянства [3].

Національна ідентичність, за визначеннями сучасних науковців (Н. Авер'янової, Т. Воропаєвої, П. Кононенка, Т. Кононенка, І. Кресіної, Л. Нагорної, В. Піскун, Ю. Руденко та ін.) вважається природною, загальною і найбільш стабільною підставою соціальності. Формування національної та національно-культурної ідентичності має опиратися на історичну правду,

національну пам'ять, ідеали, гідність, національну самосвідомість, патріотизм, творення смислів та інші чинники. Серед основних елементів національної ідентичності, за Е. Смітом, можна виділити такі: історична територія (або рідний край), спільні міфи та історична пам'ять, спільні звичаї та традиції, спільна масова громадська культура, спільна економіка, єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів [1, с. 19].

Усвідомлення та осмислення власної ідентичності є одним з найважливіших мотиваційних чинників поведінки. Жоден із членів нації не знає й ніколи не знатиме всіх своїх співвітчизників, але між ними існує анонімна й символічна солідарність, сила якої буває дивовижною, особливо в періоди тяжких випробувань. Національна ідентичність або національна самосвідомість – одна зі складових ідентичності людини, пов'язана з відчутною їм приналежністю до певного етносу чи нації. Національна ідентичність не тотожна поняттям національності або громадянства, хоча вони можуть бути чинниками, що мають на неї сильний вплив. Вона не є природженою рисою. Національна ідентичність виникає з набутого усвідомлення спільності культури, історії, мови з певною групою людей. До цього може додатися почуття приналежності до певної держави, прихильність до її національної ідентичності, національної ідеї та державних символів. Роль національної ідентичності є неодмінним фактором стабільного і стійкого існування держави. У критичних ситуаціях вона визначає подальше виживання країни. А при її відсутності настає криза в роботі політичних інститутів [3].

К. Журба зазначала, що негативними чинниками у формуванні національно-культурної ідентичності є: зросійщення населення, відлучення від української мови; проведення інформаційно-психологічної операції на теренах України; перекручування історичних фактів; заперечення автентичності української мови та культури; самого існування нації; боротьба за утвердження російської як другої державної мови; витіснення української мови з медіа-ринку та інші [1, с. 19].

На сьогодні важливо позбутися пасивних очікувань та стати активними громадянами, суб'єктами, а не об'єктами у житті країни. За цих умов зростає роль громадянської освіти у формуванні національної ідентичності здобувачів освіти, що вчить, як не на словах, а на діях бути громадянином; як бути господарем: брати відповідальність за свої слова і дії; виявляти громадянську активність [2, с. 3].

На даний момент процес утвердження національної самоідентифікації в Україні стримується певним конфліктом ідентичностей, що спричинений:

а) проблемами у формуванні вітчизняної національної самосвідомості, пов'язаними з переходом від етнічного до соціально-політичного принципу її утвердження;

б) наявністю елементів пострадянської ідентичності;

в) досить сильними позиціями регіональних субідентичностей, що мають різні ціннісні доміанти [4, с. 104].

Національна ідентичність визнана науковою спільнотою і громадськістю домінуючою в системі колективних ідентичностей. Національна ідентифікація поєднує два взаємопов'язаних процеси (зрізи):

1) усвідомлення певною історичною спільнотою себе як окремішного цілого зі своєю територією, населенням, історією, культурою, державністю, побутом, звичаями, традиціями, ментальністю та іншими атрибутами національного буття;

2) ототожнення (співвіднесення) окремими людьми чи їх групами себе з тією чи іншою національною спільнотою. Тобто для того, щоб людина могла віднести себе до якоїсь нації, – необхідно, щоб ця спільнота об'єктивно сформувалася як національне утворення і саморефлексувалася, усвідомила себе в такому статусі [3].

В процесі національної ідентифікації задіяні й інші суттєві чинники: державність (рівень її розвитку, форма державного правління, політична культура), мова, традиції, звичаї, символіка, архетипи поведінки, особливості господарювання й побуту, тип ментальності, загальноприйняті моральні норми

і приписи, панівна ідеологія, ідеал суспільного розвитку, домінуючі інтереси, геополітичні прагнення та ін. Національна ідентичність як суспільний феномен активно впливає на життєдіяльність національної спільноти [3].

Можна виділити кілька основних внутрішніх і зовнішніх функцій, які вона виконує в суспільстві.

До зовнішніх функцій національної ідентичності належать, насамперед, такі:

- 1) територіальна (нація ідентифікує себе з певною територією, яку вона демаркує і захищає від зовнішніх посягань інших суб'єктів міжнародної політики);
- 2) зовнішньоекономічна – визначає тип, зміст, форму, напрями, принципи, стратегію зовнішньоекономічних зв'язків;
- 3) геополітична – відповідно до самоідентифікації нації країна формує свою стратегію взаємин із зовнішнім світом: дотримуватися нейтралітету, проявляти агресивність, вступати в політичні блоки тощо [3].

До внутрішніх функцій національної ідентичності належать такі як:

- 1) згуртування членів спільноти довкола загальнонаціональних цінностей і завдань;
- 2) розбудова соціальних зв'язків, їх оптимізація, гармонійне поєднання взаємодії різних елементів соціальної структури;
- 3) сприяння самовизначенню особистості, колективів, різних спільнот та їхній самореалізації. Чітка національна ідентифікація дає змогу громадянам та їхнім спільнотам «знайти себе» – зайняти ту нішу і позицію в системі життєдіяльності нації, яка є найбільш адекватною їхнім потребам і водночас можливостям [3].

Нація складається зі свідомого співвідношення з нею реальних індивідів, в результаті чого проявляється відношення до національного. Про національну приналежність судять за наступними параметрами:

– за національно-державницькими, культурними атрибутами;

- за об’єктивною символікою, яка визначає певну цілісність (культурну, територіальну, господарську);
- за свідомою ідентифікацією індивідів, за їхнім суб’єктивним ставленням, ціннісними орієнтаціями.

Тобто кожен індивід національний, по-перше, об’єктивно, по-друге – суб’єктивно, коли він визнає себе частиною тієї чи іншої спільноти, культури. Якщо суб’єктивні чинники відсутні, то національна спільнота аморфна, її не можна повністю визнати суб’єктом історичного процесу [4, с. 105–106].

Однак людина з розвинутою ідентичністю, яка точно знає, хто вона є, чим відрізняється від інших і тим пишається, зазвичай залишається сама собою в плінних і складних ситуаціях життя, здатна впевнено робити вибір і усвідомлювати відповідальність за нього. Вона більш послідовна у своїх діях, бачить перспективи свого життя і відчувається більш благополучною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бойко С. Формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни. *Українознавчий альманах. Київський національний університет імені Тараса Шевченка*. 2022. Вип. 30. С. 17–22. URL: 448-701-1-SM.pdf (дата звернення: 10.11.2023).
2. Журба К. О. Проблема формування національної ідентичності зростаючої особистості в умовах розбудови незалежної України. *Вісник НАПН України*. 2021. № 3(2). С. 1–4.
3. Калінченко Д. Формування національної ідентичності в контексті патріотичного виховання. *Думка впорядника* : веб-сайт. URL: <https://plastovabanka.org.ua/dumka/formuvannya-natsionalnoyi-identychnosti-v-konteksti-patriotichnogo-vyuhovannya/> (дата звернення: 10.11.2023).
4. Мовчан П. П. Зміст поняття «національна ідентичність»: теоретико-методологічний аспект. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 17. С. 103–107.
5. Пометун О., Ремех Т. Практичний довідник учителя громадянської освіти : метод. посіб. Київ, 2018. 96 с.

Білоус Ірина Вікторівна,
аспірантка ДНУ ім. М. П. Драгоманова,
м. Київ;
Ширяєва Людмила Миколаївна,
кандидат психологічних наук, професор
ДНУ ім. М. П. Драгоманова, м. Київ

ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДІ ЗА КОРДОНОМ. СУЧАСНИЙ СТАН

Вивченням питання української національної ідентичності займалось багато вчених і дослідників. Ось декілька відомих вчених, які вивчали це питання та їх основні тези:

1. Михайло Грушевський – український історик, політичний і громадський діяч, який вивчав українську історію. Його головна теза полягала в тому, що українська нація має глибокі історичні корені, які походять ще з часів Київської Русі [1].

2. Іван Крип'якевич – український історик, етнограф, політичний і громадський діяч. Він розглядав українську національну ідентичність як результат взаємодії різних елементів, таких як історія, культура, мова та цінності [2].

3. Роман Шухевич – український історик, політолог, який досліджував проблему національно-культурних відносин українців. Його теза полягала в тому, що українська ідентичність формувалася через боротьбу за свободу та самостійність українського народу [3].

Це лише кілька з багатьох вчених, які вивчали питання української національної ідентичності. Кожен з них мав свою унікальну перспективу та теоретичний підхід до цієї теми, але всі вони були спрямовані на розуміння та вивчення української національної самосвідомості.

Українська національна ідентичність – це сукупність культурних, історичних, мовних та соціальних характеристик, які визначають принадність особи до українського народу. Ця ідентичність формується упродовж віків та заснована на спільних цінностях, традиціях і спадщині.

Українська національна ідентичність базується на культурі, мові та історії України. Українці утримують почуття єдності через спільну мову – українську, а також через розповсюдження традицій, національних обрядів та основних цінностей.

Ідентичність українців включає такі елементи, як пам'ять про історичні події, які вплинули на національне становлення, як-то Київська Русь, козацтво, Голодомор, історичний досвід національно-визвольних змагань та сучасний національний рух.

Значна роль у формуванні української національної ідентичності відведена мові. Українська мова є основним засобом комунікації українців і заповідником національної культури. Її захист та розвиток мають велике значення для збереження української ідентичності.

Українська національна ідентичність також виражається у спільному визнанні культурних символів, які містять у собі українську символіку (тризуб, синьо-жовтий прапор), національні барви, що символізують національну гордість та принадність до українців.

Українська національна ідентичність постійно розвивається і змінюється під впливом різних факторів, таких як політика, глобалізація та соціальні зміни. Проте, вона є важливим фактором для збереження самобутності та розвитку України як незалежної та суверенної держави.

Збереження та розвиток української національної ідентичності за кордоном є важливою та актуальною темою. Є декілька способів, як це можна зробити:

1. Мова: збереження та використання української мови є невід'ємною частиною національної ідентичності. Важливо підтримувати мовне середовище для українців за кордоном, організовувати мовні курси, клуби та інші події, які сприяють вивченню та використанню української мови.

2. Культура: пропагування та підтримка української культури через музику, танці, літературу, кіно та інші мистецькі форми також є важливою. Організація культурних заходів, фестивалів та концертів можуть допомогти зберегти та розвинути національну ідентичність.

3. Історія: вивчення української історії та поширення знань про історичні події, видатних українців та їх досягнення може зміцнити національну

ідентичність. Організація лекцій, семінарів та виставок сприятиме цьому процесу.

4. Громадські організації: підтримка та створення громадських організацій, які спеціалізуються на збереженні та розвитку української національної ідентичності за кордоном, може бути ефективним способом об'єднання української діаспори.

5. Молодь: організація молодіжних заходів, проєктів та обмінів може допомогти молодим українцям, які проживають за кордоном, зберегти та розвивати свою національну ідентичність.

Важливо зрозуміти, що збереження та розвиток національної ідентичності є процесом, який вимагає постійного навчання, спілкування та взаємодії зі спільнотою. Всі ці способи можуть бути ефективними, але вони потребують спільних зусиль та активності української діаспори.

Нова «Українська освіта» за кордоном

Українська діаспора у Лондоні є однією з найбільших і найактивніших у світі. Вона складається з українців, які емігрували до Великої Британії у різні часи, включаючи період Другої світової війни, радянську епоху та період незалежної України.

Українська громада в Лондоні зосереджена в різних районах міста, таких як Хеммерсміт, Падінгтон, Кенсінгтон та інші. Членами діаспори є як переселенці, так і нащадки українців, які проживають у Лондоні.

Українська громада у Лондоні активно займається різними культурними та освітніми заходами для збереження та просування української культури та національної ідентичності. Вона організовує концерти, виставки, танцювальні вечірки, лекції та інші події, які пропагують українську мову, музику, танці та історію [4].

У Лондоні також діє Українська православна церква, Українська Католицька Кафедри, які є центром духовного та культурного життя українців. Вона проводить релігійні служби, святкування та інші діяльності, які сприяють єднанню української громади [5].

Українці в Лондоні також активно підтримують розвиток України, залучені до політичної, економічної та соціальної сфер. Вони організовують громадські акції, конференції, лобіювання та інші дії, які впливають на політичну ситуацію в Україні та забезпечують підтримку українського народу.

Українська діаспора у Лондоні є важливим елементом спільної культурної та історичної спадщини України. Вона допомагає зберегти та розвивати українську національну ідентичність серед українців, які проживають у Великій Британії.

Висновки. Збереження та розвиток української національної ідентичності дітей та молоді в Україні й за кордоном дійсно є важливим викликом для української освіти. Особливо в умовах глобалізації, коли молоді люди зустрічаються з різноманіттям культур та інформації.

Одним зі способів розв'язання цього виклику є включення відповідних змістовних наповнень в навчальні програми. Це можуть бути уроки та предмети, що спрямовані на ознайомлення з історією, культурою, мовою та традиціями України. Також важливо активно використовувати різні методи навчання, які сприяють формуванню позитивного ставлення до української культури та самоідентифікації.

До того ж, важливо забезпечити доступ до якісної української освіти не лише в Україні, але й за кордоном. Для цього можуть бути створені українські школи або класи при загальноосвітніх закладах української діаспори. Організація різноманітних культурних заходів, мовних таборів та обмінних програм також може сприяти збереженню та розвитку української національної ідентичності серед дітей та молоді, як в Україні, так і за кордоном.

Важливим чинником є також підтримка та сприяння формуванню позитивного ставлення до української ідентичності з боку родин, спільнот та держави. Освіта не є самоціллю, а підтримка виховання та розвитку молодої людини відповідно до національних цінностей і традицій.

Загалом, збереження та розвиток української національної ідентичності дітей та молоді в Україні й за кордоном є питанням комплексного підходу та

спільних зусиль усіх зацікавлених сторін, а освіта відіграє важливу роль у цьому процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Грушевський Михайло Сергійович. Про українську мову і українську школу / М. Грушевський; передм. Я. Гояна. 2-ге вид. Київ: Веселка, 1991. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001452>
2. Крип'якевич І. П. Історія України. Львів, Лондон. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/2447/file.pdf>
3. Роман Шухевич Збірник на пошану ген. Романа Шухевича. Лондон, Мюнхен. 1990. URL : <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/18725/file.pdf>
4. Український інститут в Лондоні. URL: <https://ukrainianinstitute.org.uk/>
5. Українська Православна Церква. URL: <https://news.church.ua/2023/01/05/gromadi-ucp-rochali-diyati-u-velikobritaniji/#2023-10-05>

УДК 323.1(477)

Магера Тетяна Володимирівна,
методист, в.о. заступника директора
Тернопільського обласного комунального
інституту післядипломної педагогічної
освіти з науково-педагогічної та виховної
роботи, м. Тернопіль;

Стрийвус Наталія Богданівна,
методист, в.о. завідувача відділу
організаційно-методичної та
інформаційно-видавничої діяльності
Тернопільського обласного комунального
інституту післядипломної педагогічної
освіти, м. Тернопіль;

Герасимчук Галина Ігорівна,
методист відділу організаційно-
методичної та інформаційно-видавничої
діяльності Тернопільського обласного
комунального інституту післядипломної
педагогічної освіти, м. Тернопіль

ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ ЗА КОРДОНОМ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЄДНОСТІ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Суттєві зміни в політичному та громадському житті українського суспільства актуалізують проблему національної ідентичності, яка вперше за роки незалежності України розглядається як головний чинник збереження

національної безпеки та єдності. На нашу думку, в умовах правового режиму воєнного стану доцільно зробити особливий акцент на питанні збереження української ідентичності дітей та молоді за кордоном, оскільки ідентичність нації – цивілізаційний бренд, соціокультурна ніша країни, визначальна засада зовнішньої та внутрішньої політики держави. Домінуюча ідентичність дає назву країні (державі), наповнює сенсом її життя. Змістом домінуючої ідентичності є самоототожнення людини з певною спільнотою, її цінностями, історією, територією, культурою, державними та правовими інституціями, що є визначальним чинником реалізації та захисту внутрішніх і зовнішніх інтересів особистості [5]. З одного боку, ідентичність охоплює спільну історію, мову, звичаї, цінності та традиції, які визначають спільноту. Це нематеріальна складова, яка пов'язує нас разом, виховуючи почуття приналежності, гордості та єдності. З іншої, як писав видатний іспанський філософ Ортега-і-Гассет: «Просто так собі люди гуртом не живуть, такий зв'язок аргіогі існує тільки в родині. Спільноти, що входять до держави живуть разом задля чогось: це спільність намірів, прагнень, великого пожитку. Гуртом живуть не для того, аби бути вкупі, а щоб робити щось укупі» [3].

У працях істориків розглядаються різні аспекти витоків та становлення українського етносу й нації, збереження української ідентичності. Досить вагомими у висвітленні цього питання є праці відомих учених, зокрема, М. Грушевського, М. Костомарова, В. Антоновича, Я. Дашкевича, О. Субтельного, Д. Дорошенка, С. Рудницького, І. Лисяка-Рудницького, О. Бочковського та Г. Касьянова. Аксіологічну функцію мови та її визначальний вплив на формування національної ідентичності досліджували науковці та практики: П. Гриценко, О. Забужко, В. Кулик, В. Лісовий, О. Потєбня та інші [3].

Під час війни збереження української ідентичності дітей та молоді за кордоном є важливою складовою національної безпеки та єдності, оскільки в кожній із країн Європи перебувають тисячі українських дітей, які інтегруються у тамтешнє суспільство, у заклади середньої освіти тієї країни, у якій

перебувають. Так, найбільше школярів з України зареєстровано в: Польщі – понад 528 тисяч, Німеччині – близько 290 тисяч, Чехії – 70,5 тисяч, Італії, Румунії, Іспанії та Словаччині – від 30 до 40 тисяч українських дітей шкільного віку. Водночас є держави, де перебуває лічена кількість родин з України. Наприклад, в Ісландії живуть 700 українських дітей, у Чорногорії – близько 500, у Бельгії – менш ніж 300 школярів.

4 березня 2022 року Рада Європейського Союзу ухвалила Директиву щодо надання тимчасового захисту українцям. Документ, зокрема, гарантує доступ до середньої освіти. Ключові принципи та практики для інклюзії дітей з України викладені в робочому документі Єврокомісії від 30 червня 2022 року. Так, комісія: надає дотації на шкільну та вищу освіту через фонди згуртованості ЄС, програми Erasmus+ і Європейський корпус солідарності; створює Групи освітньої солідарності ЄС для України, щоб визначити потреби українських дітей і підтримати держави, які їх приймають; пропонує доступ до навчальних матеріалів українською мовою, онлайн-ресурсів та курсів для вчителів School Education Gateway (Шкільний освітній шлюз); підтримує українських вчителів у спільноті eTwinning [2].

Загалом існують два основні підходи, які допомагають українським дітям інтегруватися у навчальні заклади: спочатку діти можуть бути в окремих класах, де опановують нову мову або одразу навчаються з однолітками з іншої країни. Є як переваги, так і недоліки кожного з цих підходів. Наприклад, окреме навчання ускладнює інтеграцію, тоді як здобуття освіти одразу в місцевій школі потребує підготовки вчителів та індивідуальної підтримки для кожної дитини. Окремі класи, центри для тимчасово переселених українців – це типово для таких країн, як Фінляндія, Польща, Португалія, Румунія, де обирають перший підхід до інтеграції. Однак у більшості країн застосовують другий метод. Є й держави, де батькам пропонують вирішити, який з варіантів підходить для їхніх дітей. Зокрема, у Люксембурзі можна віддати дитину до місцевої школи або до класу інтеграції в міжнародній школі, а в Бельгії є вибір між підготовчими класами (DASPA) у спеціальних центрах і місцевими

навчальними закладами. Більшість держав дбають про тих юних українців, які бажають навчатися дистанційно – їм надають гаджети та робочі місця. В Австрії за ініціативи Міністерства освіти комп'ютери, подаровані компаніями та приватними особами, надають українським школярам безплатно і на постійній основі. Завдяки Федеральному закону про фінансування цифровізації шкільного навчання українські учні також можуть тимчасово отримати планшети для навчання на тих самих умовах, що й австрійські. У Польщі для дистанційного навчання в українських школах учнів забезпечили ноутбуками. На Кіпрі в усіх освітніх округах створено спеціальні класні кімнати для онлайн-навчання українських дітей. Німеччина, Австрія та Італія сприяють на найвищому рівні синхронному онлайн-навчання за допомогою відеоконференцій просто у школах. До слова, німецькомовна платформа Eduthek надає різноманітні навчальні матеріали для дистанційного навчання українською мовою. А от у Франції та Нідерландах переконані, що це заважає інтеграції, тому дистанційні заняття українською дозволені лише вдома у вільний час. У Люксембурзі заняття з української заохочуються як позакласна діяльність. У Швеції та Сербії не докладають зусиль для підтримки зв'язку українців з рідною країною. Утім, дозвіл вчитися лише дистанційно за українськими стандартами – це тимчасове рішення. Довгострокові освітні плани всіх європейських держав передбачають вступ до місцевих шкіл учнів, які проживають у країні понад пів року. Винятком є новостворені цілком українські класи, де викладають рідною мовою за вітчизняними програмами та підручниками. Такі групи працюють в Естонії та Латвії. Крім того, існують українські школи за кордоном. Такі є в Туреччині, Польщі та Литві. Українські школярі мають можливість продовжити навчання в цих закладах освіти [2].

При таких підходах до навчання, ми швидше можемо говорити про національну стійкість, аніж ідентичність. Під національною стійкістю ми розуміємо здатність нації адаптуватися, протистояти викликам і відновлюватися після невдач. Ці два поняття – стійкість і ідентичність – нерозривно пов'язані між собою, і, плекаючи та захищаючи нашу ідентичність,

ми зміцнюємо нашу колективну силу, стійкість та здатність дивитися в майбутнє.

Українських шкіл за кордоном надзвичайно мало, проте вони все ж таки є, тому там українське шкільництво виконує важливу місію – допомагає зберегти ідентичність юних українців, відчутти зв'язок із Батьківщиною, поширює українську мову і культуру у світі, протидіє асиміляції. Це має особливе значення сьогодні, коли тисячі українських дітей через війну опинилися за кордоном. Це дасть змогу сформувані ефективні кроки для подолання труднощів, які є перед школами, та визначити способи залучення дітей до навчання у цьому типі шкіл [4].

Прикладом успішної діяльності навчання дітей з України в одній із трьох українських шкіл у Польщі – у Вроцлаві, Кракові та Варшаві. Школа повністю українська – з українськими вчителями, програмою навчання, стандартами, лише з додатковим вивченням польської мови. Діти складають необхідні контрольні, у кінці навчального року отримують табелі – щоб після перемоги вони продовжили навчання у своїх школах без жодних додаткових іспитів. Навчання безоплатне, також школярі отримують безкоштовні обіди, канцелярію, наплічники і планшети, фінансово допомагає фонд ООН ЮНІСЕФ. Більшість дітей – з окупованих регіонів або постраждалих від бомбардувань: Херсон, Маріуполь, Пологи, Харків. Навчальний рік 2021/22, який почав працювати офлайн у квітні, закінчили 750 дітей, які перетнули кордон після 24 лютого. Викладають у школі також педагоги-біженці. На новий навчальний рік потрапити сюди також важко через надзвичайно великий попит. Організатори прогнозували, що значна частина батьків із дітьми повернеться в Україну. Проте їх зупиняє невизначеність у школах щодо форми навчання [2].

У Празі практично неможливо знайти школу для українських дітей, тому біженцям від війни одразу варто приглядатись до менших містечок Чехії. Столичні школи часто оголошували набір формально, коли насправді не мали місць для жодної української дитини. Чеська шкільна інспекція також ще на початку літа прогнозувала, що в Празі виникне проблема із зарахуванням учнів

на навчання, як і в інших регіонах, де багато біженців знайшли житло. Більшість із них не змогли записатися до шкіл: лише третина вступила до початкових шкіл.

Дуже часто функції збереження української національно-культурної ідентичності переймає на себе діаспора. Осередки діаспори згуртовують довкола себе українську молодь. Представницька функція діаспори має опиратися на: історичну правду, історичну пам'ять, національні ідеали, національну гідність, національну самосвідомість, патріотизм та враховувати зовнішні й внутрішні чинники, які безпосередньо впливають на зазначені процеси.

У кожній країні є свої особливості збереження національно-культурної ідентичності. Так, у Німеччині станом на 21 квітня 2020 р. зафіксовано 23 українські організації/об'єднання, зокрема: Об'єднання Українських організацій в Німеччині, Центральна спілка українців у Німеччині, Український Кіноклуб (м. Берлін), Український Дім, Союз українських студентів у Німеччині, Українська скаутська організація «Пласт», Спілка української молоді, Об'єднання українських жінок в Німеччині, Товариство «Україна», Українське співтовариство «Україна-Кемнітц-Європа», Асоціація українців Північної Німеччини, Управа крайового представництва українців, Представництво українців у Нижній Саксонії, німецько-українське товариство «Райн – Некар», товариство «Бродина», Український вільний університет, Товариство сприяння, піднесення та поширення української культури в Німеччині, Товариство «Рідна школа», Громадська організація «Українці в Німеччині», німецько-українське товариство «Українці Карлсруе», Українське товариство у Франкфурті-на-Майні (м. Франкфурт-на-Майні), Спілка «Ми – Українці» («Wir sind Ukrainer») (м. Франкфурт-на-Майні), «Франкфуртський обоз» (м. Франкфурт-на-Майні).

Відповідні кроки також зроблено і на законодавчому рівні нашої держави. Міністерство освіти і науки України затвердило **типову освітню програму**, яка передбачає вивчення предметів українознавчого компонента для дітей, які

перебувають за кордоном і навчаються в місцевих школах. Ця програма є частиною плану МОН щодо зменшення навчального навантаження на українських дітей за кордоном. Адже чимало з них навчається в місцевих школах, продовжуючи здобувати українську освіту дистанційно. Щоб позбавити цих учнів потреби навчатися у двох школах одночасно, раніше міністерство рекомендувало (наказ від 15 травня 2023 року № 563) закладам освіти зараховувати оцінки за предмети, які вивчаються і в закордонних, і в українських школах, переводячи їх на 12-бальну або двобальну шкалу («зараховано» / «не зараховано»). Водночас учнівство мало пройти річне оцінювання з предметів, які не вивчають в закордонних школах, – українських мови, літератури й історії, а також географії, громадянської освіти й захисту України. Тепер міністерство планує офіційно запровадити модель, за якою учні за кордоном зможуть скласти для річного оцінювання тільки предмети українознавчого компонента й матимуть змогу вивчати їх дистанційно у спеціально визначених школах. За інші предмети, такі як математика, природничі науки тощо, українська школа виставлятиме оцінки відповідно до довідки із закордонної школи. Ця типова освітня програма містить: перелік предметів й інтегрованих курсів навчального плану типових освітніх програм України, вивчення яких не передбачено навчальними планами закордонних закладів освіти; рекомендований розподіл кількості навчальних годин на тиждень для вивчення предметів навчального плану; додаткові години для проведення індивідуальних консультацій та групових занять, які можна використати для організації коригувального навчання; вимоги до осіб, які можуть здобувати освіту відповідно до цієї програми; рекомендовані форми організації освітнього процесу; опис інструментарію оцінювання. Наступним кроком буде ухвалення рішення про організацію такого навчання. Планується, що в різних регіонах України будуть визначені школи з класами дистанційного вивчення цих предметів [6].

Заходи щодо збереження української ідентичності дітей та молоді успішно здійснюються у Тернопільській області. З метою реалізації обласної

програми впровадження Української Хартії вільної людини в освітніх закладах Тернопільської області на 2021-2024 роки освітянами Тернопілля розроблено виховні програми для школи вихідного дня із формування виховних цінностей молодого покоління в часи війни з російськими загарбниками. Виховна програма УХВЛ – це проєкт про українців та Україну для них. Виховні програми для школи вихідного дня містять теоретичні та практичні аспекти організації виховної роботи. Запропоновані програми сприятимуть вихованню успішної особистості, спроможної до самореалізації та самоактуалізації у сучасному суспільстві. Школа вихідного дня – це чудова нагода провести вихідний із користю, отримати нові знання, знайти друзів та спробувати свої сили у різних заходах та проєктах. Також створено посібник виховних програм для школи вихідного дня за підсумками обласного конкурсу серед педагогів на кращу розробку виховної програми з формування цінностей у часи війни з російськими загарбниками, приуроченого 10-ій річниці укладення УХВЛ. У посібнику представлено кращі методичні розробки виховних програм для школи вихідного дня із формування цінностей у часи війни з російськими загарбниками працівників освіти області, переможців обласного конкурсу на кращу розробку виховної програми для школи вихідного дня, організованого і проведеного Департаментом освіти і науки Тернопільської ОВА та Тернопільським обласним комунальним інститутом післядипломної педагогічної освіти у січні 2023 року. Посібник буде корисним у роботі для заступників з виховної роботи, класних керівників, керівників гуртків з метою організації виховного процесу [1].

Отже, незважаючи на масштабність і складність проблеми, система освіти має значні можливості. Її професійний та організаційний ресурс, сфера соціального впливу дають змогу здійснювати комплексний і системний підхід до всіх учасників освітнього процесу, з метою збереження української ідентичності дітей та молоді як в Україні, так і за кордоном в умовах сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Живімо за Українською Хартією вільної людини. Сайт Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти. URL: <https://ippo.edu.te.ua/about/news/zhivimo-za-ukrainskoju-hartieyu-vilnoi-lyudini> (дата звернення: 09.10.2023).
2. Навчання за кордоном: що пропонують українським школярам в різних країнах Європи. URL: https://zakordon.24tv.ua/ukrayinski-shkolyari-zakordonom-yaki-umovi-navchannya-yes_n2362863 URL: (дата звернення: 09.10.2023).
3. Національна ідентичність як складова національної стійкості. URL: https://lb.ua/blog/volodymyr_dziobak/568987_natsionalna_identichnist_yak.html (дата звернення: 10.10.2023).
4. Презентація результатів опитування вчителів «Українське шкільництво за кордоном: як вплинула війна в Україні» Національного університету «Львівська політехніка». URL: <https://lpnu.ua/events/prezentatsiia-rezultativ-opytuvannia-vchyteliv-ukrainske-shkilnytstvo-za-kordonom-iaak> (дата звернення: 11.10.2023).
5. Степико М. Т. Українська ідентичність як визначальна засада протидії російській агресії. *Стратегічні пріоритети*. 2017. № 3. С. 178–183. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sra_2017_3_23 (дата звернення: 11.10.2023).
6. Учитися українською за кордоном: МОН затвердило освітню програму з українознавчим компонентом. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/uchitisya-ukrayinskoju-za-kordonom-mon-zatverdilo-osvitnyu-programu-z-ukrayinoznavchim-komponentom> (дата звернення: 12.10.2023).

УДК 378

Груць Галина Михайлівна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Розглядаючи нинішню систему освіти з погляду умов для особистісного розвитку, зростання та вдосконалення необхідно зазначити, що освітній процес вимагає зміщення акцентів зі знанневої (сцієнтистської) парадигми едукації людини на виховну. Якщо зосередити морально-духовні, інтелектуальні, матеріальні сили та ресурси на вихованні молодого покоління, то можна домогтися відчутних успіхів у соціально-економічному зростанні нашої країни. Дивовижні наукові відкриття на перший погляд захоплюють нас. Але в результаті морально-духовного невігластва, безвідповідальності окремих учених, інженерів доводиться пожинати гіркі плоди деяких наукових

досягнень. Так, наприклад, відкриття енергії атомного ядра дало змогу виробляти значний обсяг електроенергії на атомних станціях, але також і виготовляти грізну зброю. Це породило ніким і нічим некерованого монстра, який, як дамоклів меч, висить сьогодні над людством. Здається, що життя на землі ще ніколи не було настільки крихким. Як бачимо, війна путінської росії затьмарила нацистську Німеччину за кількістю військових злочинів, агресивністю та нещадністю. Тільки зареєстровані воєнні злочини російських збройних сил уже обчислюються сотнями тисяч. Адже війна з Україною – це не битва армій, а системне знищення цивільного населення, геноцид українського народу, стирання міст і сіл із лица землі. І при цьому використовується надсучасне озброєння. Тому функціонування моральності у сучасних політичних умовах є дуже складним і водночас архіважливим питанням.

Також сьогодні нагальною є проблема духовно-моральної освіти майбутніх педагогів, які згодом здійснюватимуть духовно-моральне виховання підростаючого покоління. Один із шляхів розв'язання цієї проблеми – розуміння сутності духовно-морального виховання як спільного сходження педагога та вихованця до ідеалу, освоєння майбутніми педагогами прийомів, методів, засобів та форм духовно-морального виховання як специфічної сфери виховної роботи. Студенти у процесі навчання мусять хоча б частково зрозуміти свою земну особистісну місію, місце у суспільстві, покликання, спробувати здолати гріховне «єго», побачити чисту і красиву душу, вкладену у них Творцем. Інакше кажучи, у вищому освітньому закладі ми маємо формувати високодуховну особистість, патріота України. Таке усвідомлення передбачає зміну як викладачів, так і студентів. Відтак майбутній педагог зрозуміє, що він не лише здійснює методичний супровід учнів, ведучи їх шляхом духовного вдосконалення, але й сам духовно зростає. Важливим завданням учителя на цьому шляху є виокремлення можливих варіантів руху до вершин моральності.

Однією з нагальних проблем також є стимулювання духовно-морального саморозвитку учня, його духовних пошуків у сфері взаємодії із навколишнім

світом, абсолютними цінностями, самим собою. Цей пошук може виявитися (і зазвичай виявляється) зовсім не таким, як спершу передбачалося.

Духовно-моральне виховання містить такі складові: пробудження та розвиток моральних почуттів, становлення моральної волі, спонукання до моральної поведінки. Заохочування до моральної поведінки передбачає послух, покірність, служіння Божественному й Батьківщині (усвідомлення кожною людиною важливості суспільної солідарності та громадянської участі у справі духовно-морального, економічного та соціально-політичного відродження країни).

Можна констатувати, що духовно-моральне виховання має охоплювати усі особистісні грані – пізнавальну, емоційну й вольову.

Ми виходимо з того, що програма духовно-морального виховання студентів містить такі блоки:

- цілепокладання (спирається на соціальне замовлення суспільства та акцентує увагу на основній меті – підвищенні якості підготовки студентів педагогічного возу);
- організаційно-методичний (представлений принципами системності, розвитку, управління, оптимальності, індивідуалізації педагогічного процесу);
- функціональний (можливість реалізувати свою професійно-особистісну позицію);
- рефлексивний (дозволяє досить точно оцінювати, наскільки відповідає та чи інша ідея, дія цінностям, закріпленим у педагогічній свідомості);
- прогностичний (дозволяє давати оцінку та визначати напрямок розвитку педагогічних ідей).

Практичне здійснення досліджуваного нами аспекту в цілісному процесі підготовки педагогів для роботи з учнями стає можливим при створенні умов, які містять усі складові елементи освітнього процесу: мету, зміст, методи, форми, засоби. Виходячи з цього, нами визначено комплекс умов, дотримання яких сприятиме духовно-моральному вихованню майбутніх педагогів.

Однією з основних умов духовно-морального виховання є реалізація аксіологічного підходу, зокрема, розвиток ціннісного ставлення до професійної діяльності. Теоретична підготовка майбутніх педагогів з орієнтацією на емоційно-ціннісний компонент у своєму логічному завершенні має сформувати нову модель випускника та сприяти актуалізації у процесі вивчення педагогічних дисциплін аксіологічних та психолого-педагогічних знань, розвинути емоційність як значущу якість майбутнього педагога, необхідну в практиці роботи. При цьому розвиток ціннісних відносин майбутніх педагогів пов'язаний із загальною кваліфікацією, представленою в таких складових:

- загальна професійна педагогічна підготовка, зокрема, психолого-педагогічні знання, вміння та навички;

- основні професійно значущі особистісні якості педагога, такі як милосердя, емпатійність, толерантність, здатність до діалогового мислення, вірність, професійний обов'язок, гуманність, відповідальність, справедливість, співчуття, віра, чуйність, альтруїзм, сумлінність, чесність, любов до дітей, доброта, щирість, довіра, патріотизм, обов'язковість, професійна честь та гідність, педагогічна відповідальність, вимогливість до себе, сумлінне ставлення до справи та ін. Специфіка такої підготовки фахівців має відповідати цілій низці вимог:

- 1) зміна педагогічної свідомості;

- 2) комплексний (психолого-педагогічний та професійно-особистісний) характер освіти студентів педагогічного закладу освіти;

- 3) дотримання принципу етапності та наступності у навчанні при подальшій професійній діяльності (бакалаврат, магістратура, курси підвищення кваліфікації тощо).

Важливою умовою в духовно-моральному вихованні студентів є педагогічне стимулювання розвитку потреби та інтересу до духовно-морального виховання у соціально значущій діяльності. Педагогічне стимулювання, містить у собі стимули, сформовані на його змісті, – новизну, історизм, доступність змісту, практичну значимість; стимули, що спираються

на процес діяльності – проектна діяльність, проблемний виклад матеріалу, різні варіації самостійної роботи; стимули, засновані на взаєминах між педагогами та студентами, – емоційність, заохочення пізнавальних прагнень, пізнавальної самостійності, креативності, змагальності.

Найважливішим фактором, що виховує студентів, виступає духовна атмосфера – справжня, щира і цілісна внутрішня установка. Педагогічне стимулювання передбачає красиву, багату на приклади, емоційну мову педагога, її тон, дружнє й доброзичливе спілкування. Слід постійно підтримувати позитивну атмосферу ділового співробітництва та емоційного комфорту, що передбачає свободу як основний педагогічний засіб виховання, орієнтацію на позитивний результат взаємодії, створення ситуацій успіху при вільному виборі тощо.

З позиції матеріалістичної діалектики було встановлено, що діяльність – засіб, а також важлива вирішальна умова розвитку та формування особистості. Діяльність має свою структуру: мотив, мету, дії (операції), умови та засоби, результат. Студент може осмислити зміст освіти лише тоді, коли в нього є внутрішня потреба і позитивна мотивація для активного освоєння. Саме тому необхідно наголошувати на мікросоціумі та відносинах між суб'єктами освітнього процесу як на найважливіших джерелах духовно-морального розвитку. Саме у взаємодії особистість знаходить свій людський, гуманістичний зміст.

Сьогодні духовно-моральне виховання не може бути представлене окремими заняттями в освітньому процесі, а має бути чітко структурованим навчанням і вихованням студентів. Розв'язання проблеми духовно-морального виховання полягає не в окремо проведених навчальних годинах, а у створенні духовної атмосфери в навчальному закладі, яка сприятиме духовно-моральному становленню студента, пробуджуючи в ньому бажання виявляти моральні почуття, що відображаються в моральній поведінці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Груць Г. Роль гуманітарних дисциплін у формуванні духовної культури студентської молоді. Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. Івано-Франківськ: Вид-во ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2015. Вип. 20, ч. 1. С. 62–68.

2. Груць Г. Розвиток духовних цінностей студентів у процесі вивчення педагогічних дисциплін. *Освітня спільнота як середовище формування українського громадянина в контексті Української Хартії вільної людини (з нагоди відзначення 10-ої річниці укладання «Української Хартії вільної людини»): зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., 20–21 жовтня 2022 р.* С. 158–167.

3. Українська хартія вільної людини. URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudyny>

Свистун Олена Орестівна,

методист центру виховної роботи, захисту прав дитини та громадянської освіти Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Тернопіль

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ Й ОСВІТА ЯК МОГУТНІ ФАКТОРИ ПОБУДОВИ САМОСТІЙНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

*Школа – це маленький тест-драйв дорослого життя.
Формуючи в ній сучасне суспільство,
що базується на цінностях,
ми вчимо дітей механізмів,
що працюють у державі.*

Дмитро Сиротюк

Враховуючи сучасні реалії усе більшої гостроти набуває виховання у молодого покоління почуття патріотизму, відданості загальнодержавній справі зміцнення країни, активної громадянської позиції, гордості за свою державу і народ. Це стане запорукою розбудови нашої держави.

Важливо, щоб кожен навчальний заклад став для дитини осередком становлення громадянина-патріота України. Правильно спланована система національно-патріотичного виховання у сучасній школі реально допомагає керувати процесом виховання в молоді почуття патріотизму, надає всій проведеній роботі системності, послідовності й цілеспрямованості, забезпечує спадкоємність в організації та розвитку національно-патріотичної діяльності

учнів. Ми будемо те, що уявляємо, а отже, від глибини, масштабу і творчого хисту нашої уяви залежить наше майбутнє [8, с. 5].

Розуміючи всю складність питання патріотичного виховання, школа повинна прийняти на себе основне навантаження, адже саме тут базується наше майбутнє, майбутнє Батьківщини. Саме тому виховання громадянина-патріота було, є й надалі буде *стратегічною метою* кожної школи. *Патріотична свідомість* наших громадян залишається найважливішою цінністю, однією з основ духовно-моральної єдності суспільства [2].

Війна з російським агресором разюче змінила наш світогляд. Зміни торкнулися не тільки питання безпеки, а й усіх сфер життєдіяльності країни. Сьогодні «Українська Хартія вільної людини» – залишається дороговказом для українців: бути вільними людьми, бути успішним народом і державою, бути вільними серед вільних. Саме такі цінності пропонує цей історичний документ. У час змін кожен зможе, замість того, щоб боятись невизначеності, проявити себе, взяти за основу справжні цінності, що роблять людину людиною [5].

Виховати людину, яка любить свою землю, народ, яка готова до захисту своєї Батьківщини, – дуже непросте завдання. Але воно, безумовно, здійснене, якщо педагоги будуть виконувати його з любов'ю й добротою, не забуваючи мудрих слів: *«Учень – це не посудина, яку потрібно наповнити знаннями, а факел, який потрібно запалити!»*. Потрібно домагатись, щоб система національно-патріотичного виховання була постійною й спрямованою на кінцевий результат – виховати справжнього громадянина-патріота своєї країни. А це здійсниться тоді, коли ми всі будемо на правильному шляху, аби кожна дитина змогла засвоїти головне: *любов до Батьківщини – це прояв патріотизму, а захист Вітчизни – це священний обов'язок кожного патріота*. Нам потрібно побудувати у навчальному закладі таку виховну діяльність, щоб сама її організація, приклади авторитетних наставників-учителів, шкільне середовище виховували дітей у дусі патріотизму, глибокого розуміння історії свого народу, національної ідентичності, самобутності [5].

Становлення учня як громадянина та патріота – актуальна проблема сьогодення. Провідна роль у цьому процесі належить вчителю. Ефективність патріотичного виховання в системі виховної роботи класного колективу значною мірою залежить від спрямованості виховного процесу, методів і форм його організації. Потрібно звернути увагу на те, що характер ціннісного ставлення особистості до суспільства та держави змінюється з віком. Тому вчителям слід враховувати вікові особливості учнів.

У *молодшому шкільному* віці важливо формувати здатність дитини пізнавати себе як члена сім'ї; дитячого угруповання; учня, жителя міста чи села; виховувати у неї любов до рідного дому, школи, вулиці, своєї країни, її природи, рідного слова, побуту, традицій тощо. Якщо на етапі молодшого шкільного віку дитина засвоїть ці основи, то в майбутньому за таку дитину можна не хвилюватися, оскільки її моральні і духовні установки будуть надійною опорою для нього протягом усього життя [3, с. 11].

У *підлітковому віці* виховується духовно осмислений патріотизм, який об'єднує любов до свого народу, нації, Батьківщини з почуттям поваги до інших народів, своїх і чужих прав і свобод.

У *старшому шкільному віці* пріоритетними рисами ціннісного ставлення до Батьківщини є відповідальність і дієвість. Старшокласники не тільки ідентифікують себе з українським народом, але хочуть жити в Україні, пов'язати з нею свою долю, служити Вітчизні на шляху її становлення як суверенної і незалежної, демократичної, правової і соціальної держави.

Отже, розвиток національно-патріотичного виховання – це планомірна виховна діяльність, у ході якої дитина поступово усвідомлює свою приналежність до родини, колективу, класу, школи, народу. Виховання патріотизму в сучасній школі має величезне значення, оскільки мова йде про долі сьогоденішнього і майбутнього поколінь. Такий підхід має сприяти виробленню патріотичного мислення, прихильності до своєї національної спадщини, усвідомлення її ролі та місця у світовому духовному розвитку.

Кінцевою метою застосування Хартії члени «Першого грудня» вбачають життя **«вільної людини у вільній країні»**. Тільки глибока та усвідомлена любов до своєї спадщини спонукає людину з повагою ставитися до почуттів інших, бути небайдужим до трагедій та перемог Вітчизни і народу, дає змогу усвідомити себе як часточки своєї держави та, власне, зрозуміти її місце в повноцінному становленню себе як особистості.

Кожен вчитель повинен зрозуміти, що зміст національно-патріотичного виховання передбачає глибоке усвідомлення природи учнів, їх індивідуальних рис і можливостей, повагу до особистості дитини, турботу про її гармонійний розвиток, встановлення взаємин співробітництва у навчально-виховному процесі. Важливим є те, що справжні патріотичні почуття здатний виховувати високоосвічений, інтелігентний, відданий своїй професії педагог, який є патріотом своєї країни, знає її історію, традиції, звичаї, обізнаний у сучасній культурі, який радітиме досягненнями своїх вихованців та за допомогою своїх знань та вмінь всіляко їх примножуватиме. Такий педагог допоможе дітям усвідомити, що патріотизм – це не тільки любов до Батьківщини, але й гордість за духовні досягнення свого народу, бажання зберегти його культурні, духовні, мистецькі надбання [4, с. 55].

Тільки шляхом освіти і практичних дій, на прикладах минулих поколінь і сучасних героїчних сторінок історії можна виховати патріота. У практику роботи будь-якої школи потрібно впроваджувати такі інтерактивні методи та форми діяльності, які ставлять за мету не нав'язування правил і норм та примусове їх виконання, а створення умов для осмислення суті моральних правил і норм, їх доцільності, добровільного сприйняття, творчого застосування, набуття досвіду морально-ціннісного ставлення до самого себе, до людей, до навколишнього світу.

Автори Хартії пропонують 10 орієнтирів (цінностей) – напрямів праці, за якими слід працювати кожному українцеві, щоб жити як «вільна людина у вільній країні». Назвемо ці цінності: бути вільною людиною, бути українцем, бути активним громадянином, любити, мислити, бути господарем, бути

лідером, бути відкритим суспільством, бути успішною державою, бути учасником демократичної спільноти народів [6].

Після аналізу тексту програми «Нова українська школа» та тексту Української Хартії вільної людини можна з упевненістю сказати, що цінності УХВЛ прописані в новій освітній парадигмі. Тому важливо впроваджувати цінності Хартії в освітній процес, аби її ідеї були почуті та підтримані молоддю.

Виховання громадянськості, патріотизму дитини відбувається в двох одночасно діючих і впливаючих на неї площинах – у площині сім'ї та в площині школи. Тотожність змістового наповнення кожної з них забезпечує цілісність громадянського становлення особистості. Джерелами патріотичного виховання є рідне слово батька і матері, колискова пісня, культ Матері та Батька, рідна оселя, садиба, героїчне минуле народу, життєдіяльність історичних постатей народу, конкретна діяльність особистості щодо матеріального та культурного збагачення своєї країни [1, с. 28].

Розбіжність настанов батьків і вчителів може не лише загальмувати належний розвиток у зростаючої особистості громадянських та патріотичних якостей і цінностей, а й спричинити формування байдужої людини, навіть такої, котра має викривлені погляди щодо сутності громадянськості.

У школі виховує все: стіни, предмети, люди... У роботі з національно-патріотичного виховання учнів важливу роль відіграє урочна система. Кожен окремо взятий навчальний предмет володіє специфічними засобами та можливостями, які можна використовувати з метою патріотичного виховання здобувачів освіти. Варто пам'ятати також про те, що вчитель, незалежно від його предмета, є охоронцем української мови у школі.

Патріотизм – це фундамент суспільства й держави, духовно-моральна основа їх життєдіяльності та ефективного функціонування. Будь-яка країна та нація потребують наявності дієвої, ефективної системи патріотичного виховання громадян, методи й форми якого можуть видозмінюватися й оновлюватися. Це залежить від політичних, економічних і соціальних змін, що відбуваються у світі й спостерігаються сьогодні в Україні [7].

«Народ, який думає на один рік – вирощує хліб; народ, який думає на десять років – вирощує сади; народ, який думає на сто років – вирощує молоде покоління».

Нам потрібно почати думати на 100 років вперед і мати чітке бачення того, якою є українська **національна ідея**. Це допоможе краще підготувати молодь до того, щоби вона могла досягнути цієї ідеї та цілей, які перед собою ставлять вона та Україна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Богуш А. Патріотичний вектор образу «Батьківщина в педагогічній спадщині Василя Сухомлинського». *Рідна школа*. 2017. №1–2. С. 27–30.
2. Методичні рекомендації «Форми, методи і засоби національно-патріотичного виховання дітей». URL: <https://naurok.com.ua/metodichni-rekomendaci-formi-metodi-i-zasobi-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya-ditey-ta-molodi-u-suchasniy-sistemi-vihovno-roboti-shkoli-100465.html> (дата звернення: 14.10.2023).
3. Пащенко Д. Патріотичне і національне виховання – складові становлення громадянина. *Шлях освіти*. 2002. № 1. С. 9–14.
4. Сироватський С. Роль і значення православ'я у патріотичному і громадянському вихованні молоді в Україні: Духовні цінності. *Православний вісник*. 2004. № 1. С. 55–56.
5. Українська Хартія вільної людини – ціннісний орієнтир у час незламності. URL: <https://naurok.com.ua/ukra-nska-hartiya-vilno-lyudini-cinnisniy-ori-ntir-u-chas-nezlamnosti-353854.html> (дата звернення: 10.10.2023).
6. Українська Хартія вільної людини. Ініціативна група «Першого грудня». URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudyny> (дата звернення: 10.10.2023).
7. Форми і методи патріотичного виховання учнівської молоді. URL: <https://vseosvita.ua/library/formi-i-metodi-patrioticnogo-vihovanna-uchnivskoi-molodi-418587.html> (дата звернення: 13.10.2023).
8. Цінності Української Хартії вільної людини як орієнтири освітнього закладу в умовах війни: за підсумками роботи круглого столу / Петровський О. М. та ін. Тернопіль: ТОКІППО, 2022. с. 28.

Сесик Оксана Олегівна,

методист центру виховної роботи, захисту прав дитини та громадянської освіти Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Тернопіль

СИНЕРГІЯ КЛАСИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ІННОВАЦІЙ СУЧАСНОЇ ШКОЛИ – ДІЄВИЙ ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ АКТИВНОГО ГРОМАДЯНИНА-ПАТРІОТА

У науці та й загалом у людському житті є поняття «одвічні людські цінності», тобто те важливе, сокровенне, що передається від покоління до покоління, допомагає вдосконалюватися, прогресувати, здійснювати поступ уперед, самостверджуватися.

Це стосується і педагогіки, адже виховання – проблема вічна. Відколи існує людство, відтоді дбає про потомство й продовження роду. Від батьків передається генетичний код, рідна мова, матеріальна й духовна культура, що забезпечує прогрес суспільства, наступність і спадкоємність поколінь.

Динамізм повсякденного життя вносить корективи в підготовку до нього. На кожному історичному етапі доводиться розв'язувати низку нагальних проблем, зокрема, в освітній галузі.

Сучасна школа вимагає докорінного переосмислення усієї системи виховання, оновлення змісту, форм і методів духовного становлення особистості на основі гуманізації життєдіяльності учня, створення умов для самореалізації у різних видах творчої діяльності. Головною метою виховання особистості є підготовка учнів до повноцінного суспільного життя, яке передбачає виконання ролей громадянина, трудівника, громадського діяча, сім'янина, друга тощо.

Наукові дослідження доводять, що виховання є глибоко національним за своєю суттю, змістом, характером. Українська культурно-освітня та громадська діячка, педагог Софія Русова зазначала: «Національне виховання забезпечує кожній нації найширшу демократизацію освіти, коли її творчі сили не будуть покалічені, а, значить, дадуть нові, оригінальні, самобутні скарби задля вселюдського поступу: воно через пошану до свого народу виховує в дітях пошану до інших народів...» [6].

Завдання сучасної системи виховання, які впливають із суспільних потреб сьогодення, полягають у реальному переході до педагогічної творчості та індивідуального впливу, у переорієнтації учнівських і педагогічних колективів на гуманізацію виховання, створення умов для цілеспрямованого розвитку людини як суб'єкта діяльності, особистості, індивідуальності.

Варто зауважити, що національно-патріотичне виховання школярів – запорука єдності української політичної нації та встановлення громадянського миру й злагоди в країні. А формування патріотизму в українському суспільстві залишається першочерговим як для держави, так і для системи освіти в цілому. Саме тому національно-патріотичне виховання є важливим сектором освітнього процесу, бо закладає підвалини громадянської свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь, які розглядатимуть державу як запоруку власного особистісного розвитку на засадах гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності, здорового способу життя, готовності до змін.

Виклики сучасності ставлять перед системою освіти завдання виховати громадянина-патріота нової формації – ініціативну особистість продуктивно-діяльнісного типу, яка бачить перспективи своєї держави, готова відстоювати її інтереси.

Зважаючи на це, зусилля педагогів мають бути спрямовані на підвищення рівня патріотизму молодого покоління шляхом оптимальної організації відповідної виховної роботи. Особливу увагу потрібно зосередити на змісті заходів із національно-патріотичного виховання. Для цього слід враховувати, що на особистісному рівні громадянськість, патріотизм – найважливіші, стійкі характеристики людини, що виражаються у її світогляді, моральних ідеалах, нормах і проявах поведінки. Це високосмислові безумовні якості-цінності, що виражають ставлення людини до Батьківщини, народу, держави й до самої себе [4].

Основними складниками патріотизму є любов до Вітчизни, народу, держави, діяльнісна відданість Україні, суспільно значуща цілеспрямованість, моральна стійкість, готовність до самопожертви, почуття власної гідності тощо. Саме вони й визначають спектр змістових ліній виховної роботи з національно-патріотичного виховання.

Завдання освітніх закладів – так побудувати виховну діяльність, щоб сама її організація, приклади авторитетних наставників-учителів, шкільне

середовище виховували дітей у дусі патріотизму, глибокого розуміння історії свого народу, національної ідентичності, самобутності.

Важливим аспектом формування національно свідомої особистості є виховання поваги та любові до державної мови. Володіння українською мовою та використання її у повсякденному спілкуванні повинно стати пріоритетними у виховній роботі з дітьми.

Форми, методи та прийоми роботи у галузі національно-патріотичного виховання повинні обиратися з врахуванням вікових особливості учнів, їх уподобань та інтересів, можливостей спілкування в мережі Інтернет, традицій освітніх закладів й місцевих громад, можливості партнерів тощо.

Зокрема, у цьому ракурсі можна використати популярні нині інтерактивні **форми національно-патріотичного виховання:**

- творчий проєкт «Алфавіт мого міста»;
- патріотична зарядка;
- тематичний (національно-патріотичний) клуб вихідного дня;
- майстер-клас із виготовлення арт-листівок для українських воїнів;
- колективна гра зі створення панно «Україна – моя країна!»;
- авторський стріт-арт на асфальті крейдою (малюнок і назва);
- гра-репортаж «Видатні імена сучасної України»;
- звіт-мандрівка «Сюжетні замальовки рідного краю»;
- патріотичний флешмоб;
- презентація ролика (мультфільму) на патріотичну тематику, виготовленого дітьми;
- зустрічі з цікавими земляками-патріотами;
- акція-пересувна виставка «Маємо знати свої права»;
- реконструкція історичних подій;
- виготовлення плакатів чи постерів (вітальних, символічних);
- портфоліо родинних реліквій і/чи традицій;
- написання книги пам'яті (родини, школи, району, міста);
- станційні ігри (квест «Знайди Декларацію – врятуй незалежність»);

- створення інфографіки (шевронів, подій);
- «живий музей»;
- реальні або віртуальні подорожі (історичними музеями України чи місцями історичних подій);
- конкурси есе, біографічних розвідок;
- тренінги (міні-, презентаційні, інформаційно-просвітницькі);
- флешмоби (візуалізація державних чи національних символів, контурів кордонів України);
- лото «Меморі» (створення карток на запам'ятовування дат, назв місць, діячів та їхніх висловлювань, пов'язаних зі здобуттям Україною незалежності, Днем Конституції та програвання);
- кастинг і розучування патріотичних пісень тощо.

Окремої уваги заслуговує волонтерська діяльність педагогів, учнів, батьків, яка сприяє встановленню соціальних зв'язків, опануванню дітьми новими вміннями шанобливого й відповідального ставлення, формуванню у них соціально значущої ініціативності, прагнення пожертвувати в ім'я України вільним часом, здійснити особливий вчинок [2].

Доречно розвивати мережу історичних клубів у школах, ліцеях, позашкільних навчальних закладах, що дасть можливість учням глибше ознайомитися з історією рідного краю, держави, досліджувати маловідомі факти минулого українського народу. Ефективність національно-патріотичного виховання значно можуть посилити відвідування місць визначних історичних подій з подальшим глибоким обговоренням, віртуальні екскурсії історико-краєзнавчими музеями України.

Героїчні й водночас драматичні події останнього часу спонукають до оновлення експозицій шкільних музеїв та кімнат бойової слави, зокрема щодо інформації про сучасних воїнів, учасників АТО та волонтерів. На часі використання усіх можливостей музейної педагогіки, а саме проведення інтерактивних занять у музейних залах, світлицях.

Національно-патріотичне виховання дітей та молоді передбачає комплексну, системну і цілеспрямовану діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, освітніх закладів, інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої національно-патріотичної свідомості.

Доречно паралельно проводити роботу з батьками учнів, застосовувати різноманітні форми діяльності в трикутнику «батьки – діти – учителі».

Отже, майстерне, мудре поєднання родинної педагогіки, досягнень багатовікового морально-педагогічного досвіду нашого народу, традицій, національних звичаїв духовно-морального, демократичного, гуманного, господарсько-трудового, культурно-естетичного характеру та інновацій сучасної школи – запорука виховання активного громадянина-патріота.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Амонашвілі Ш. О. Істина школи / пер. з російської Подільський культурно-просвітницький Центр ім. Реріха, 2007. 74 с.
2. Акімова О. В. Розвиток самодостатньої особистості, її соціалізація/О. В. Акімова. *Наша школа*. 2006. № 2-3.
3. Бех І. Д. Виховання особистості: підручник / І. Д. Бех. К.: Либідь, 2008. 348 с.
4. Дем'янюк Т. Методика виховання в сучасній школі. К., 2000.
5. Прогнозування та планування роботи класного керівника: метод. посіб. / авт.-упоряд.: Сорока Г. І. *Організація виховної роботи: планування, аналіз, методичне забезпечення*. Х.: Основа, 2005.
6. Русова С. Вибрані педагогічні твори. К.: Освіта, 1996. 304 с.
7. Технології формування ціннісного ставлення особистості до сім'ї, родини, людей. *Методичний вісник*. Вип. VI / авт.-упоряд.: Н. Гавриш, Г. Ситник. Рівне, 2010.
8. Холоднова Л. Співробітництво класного керівника і батьків. *Виховання школярів*. № 4. 1996.

УДК 378.046

Єсіпова Ольга Олександрівна,
кандидат педагогічних наук, науковий
співробітник науково-організаційного
відділу Національної академії
Національної гвардії України, м. Харків;

Семенов Микола Володимирович,
командир комендантського взводу роти
забезпечення навчального процесу
Київського інституту Національної гвардії
України, м. Київ

ЗМІНИ В СИСТЕМІ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

Військова агресія російської федерації проти України, розпочата 24 лютого 2022 року, стала серйозним випробуванням для самого розвитку нашої держави, її суверенітету та єдності. Під час воєнних дій військовослужбовцями був здобутий новий військовий досвід, який спонукає до змін у системі військової освіти [1; 2]. А саме:

1. Акцент на швидкість навчання: під час війни потрібно навчати майбутніх військовослужбовців в найкоротший можливий строк. Військова освіта повинна стати інтенсивною та спрямованою на надання додаткових навичок у реальних умовах.

2. Збільшення практичної складової: військова освіта повинна включати більше практичних тренувань та симуляційних вправ для того, щоб підготувати майбутніх військовослужбовців до реальних бойових ситуацій.

3. Зміна навчальних програм: навчальні програми повинні бути адаптованими під вимоги сьогодення, включаючи використання сучасних технологій.

4. Інтеграція інтердисциплінарного підходу: зміни в системі військової освіти сприяють більшій інтеграції різних спеціальностей та дисциплін для покращення координації та співпраці в армії.

5. Використання інноваційних технологій: із розвитком технологій військова освіта стає більш віртуалізованою, із використанням симуляторів, віртуальної реальності, дистанційного навчання тощо.

6. Наголос на психологічну підготовку: збільшена увага до психологічної підготовки військового персоналу для підтримки їх міцності та рішучості під час військових дій.

7. Мобільність і логістика: важливість навчання мобільності та логістики для забезпечення поставок та підтримки військових операцій.

8. Оцінка та аналіз бойових дій: навчання включає попередній аналіз бойових дій та використання набутих знань для покращення тактики та стратегії.

9. Збільшена роль спеціальних сил та гібридних військових операцій: військова освіта розвиває навички, необхідні для спеціальних сил та ведення гібридних військових конфліктів.

10. Співпраця з альянсами та партнерами: військова освіта може включати підготовку до спільних операцій з альянсами та партнерами [2].

Отже, зміни в системі військової освіти під час повномасштабної війни підсилюють підготовку та адаптують майбутніх військовослужбовців до складних умов бойових дій та сприяють більш ефективній військовій діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Семенов М. В., Єсіпова О. О. Інженерне забезпечення підрозділу НГУ як одна з найголовніших професійних компетенцій майбутнього офіцера. *Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: доба нестійкої інституційності*: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 5 трав. 2023 р. Дніпро, 2023. С. 180–182.

2. Семенов М. В., Турський О. Ю. Обґрунтування необхідності здійснення досліджень щодо формування здатності майбутніх офіцерів здійснювати інженерне забезпечення підрозділу НГУ у процесі професійної підготовки. *Вісник науки та освіти*. 2023. 6(12). С. 600–609.

УДК 378.147:005.591.6

Лебедик Леся Вікторівна,

доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри мистецтвознавства та позашкільної освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, м. Полтава;

Безручко Тетяна Романівна,

студентка групи СР-69 Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, м. Полтава

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА У ФОРМУВАННІ В УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ПРОФЕСІЙНИХ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ

Важливими й необхідними передумовами успішного виконання ролі соціального педагога у формуванні професійних ціннісних орієнтацій в учнівської молоді у руслі Української Хартії вільної людини є забезпечення його відповідальності за результати означеної діяльності, здатності до адекватного вибору дій вільної людини й самовизначення у різних ситуаціях.

У соціально-педагогічній науці, як показує аналіз останніх публікацій, проблема виховання ціннісних орієнтацій учнівської молоді розроблялася вітчизняними дослідниками (І. Бех, М. Богуславський, Н. Бордовська, Т. Бутківська, М. Васильєва, Л. Ваховський, О. Вишневський, В. Гриньова, О. Джуринський, О. Дубасенюк, І. Зязюн, П. Ігнатенко, Л. Крицька, Л. Лебедик [1–10; 15], В. Лозова, В. Лутай, О. Матяш, Я. Мисюра [10], В. Огнев'юк, О. Скоробагатська, Р. Скульський, Л. Степашко, В. Стрельников [11–15], В. Струманський, О. Сухомлинська та ін.). Дослідженням ціннісних орієнтацій молоді займалися представники філософсько-психологічної гуманістичної концепції, починаючи з А. Маслоу і К. Роджерса. Дослідники особливу увагу надають ціннісній орієнтації учнівської молоді, розгляду теоретичних аспектів означеної проблеми, визначенню цілей, завдань і змісту освіти, умовам актуалізації їхньої суб'єктної позиції.

Маємо на меті, проаналізувавши Українську Хартію вільної людини, виявити й сформулювати рекомендації щодо удосконалення ролі соціального педагога у формуванні професійних ціннісних орієнтацій учнівської молоді.

Згідно з Українською Хартією вільної людини сучасна освіта має виховати вільну молодь, здатну реалізувати свій потенціал у дорослому житті. Важливим є формування школою і соціальним педагогом у руслі Української Хартії вільної молоді людини, яка адаптуватиметься до постійних змін завдяки сформованим у неї професійним ціннісним орієнтаціям. Соціальний педагог має знати, що навчання в школі є оптимальний час для формування в

учнівської молоді професійних ціннісних орієнтацій. Його роль – допомогти учнівській молоді у становленні цих ціннісних орієнтацій.

Аналіз Української Хартії вільної людини дає змогу передбачити, що удосконалення ролі соціального педагога у формуванні професійних ціннісних орієнтацій учнівської молоді залежить від: 1) його знань про цінності Української Хартії вільної людини, ціннісні орієнтації та професійні ціннісні орієнтації; 2) знань педагогіки, психології, філософії, соціології; 3) планування діяльності учнівської молоді у професіях; 4) зв'язку теорії та практики навчання професії; 5) професійної практики; 6) наявності в учнівської молоді можливостей для саморозкриття й самореалізації у професії; 7) підбору технологій навчання; 8) розвитку уміння рефлексувати; 9) читання книжок, перегляду фільмів, написання творів-есе з професійної тематики; 10) тестування нахилів учнівської молоді; 11) проведення психолого-педагогічних тренінгів з метою формування в учнівської молоді професійних ціннісних орієнтацій.

Для формування в учнівської молоді професійних ціннісних орієнтацій необхідно допомогти їй пізнати себе, прийняти себе, знати свої чесноти й недоліки. Кожен із представників учнівської молоді формується як цілісна і гармонійна особистість, яка може долати труднощі на своєму шляху, буде прагнути не отримати лише фінансову винагороду за свою працю, а стати згідно з Українською Хартією вільної людини, людиною й особистістю.

Метою удосконалення ролі соціального педагога у формуванні професійних ціннісних орієнтацій учнівської молоді є сприяння її становленню як суб'єкта власної ціннісно-сислової сфери. Для цього потрібне створення таких соціально-педагогічних умов: 1) усвідомлення учнівською молоддю системи ціннісних орієнтацій, яка є близькою людині згідно з Українською Хартією вільної людини; 2) спрямованість на гуманістичні цінності Української Хартії вільної людини; 3) мотивації особистісного і професійного самовизначення; 4) розвитку активної професійної позиції; 5) збагачення

суб'єктного ціннісного досвіду; б) комплексна теоретична і практична підготовка учнівської молоді.

Удосконалення ролі соціального педагога у формуванні професійних ціннісних орієнтацій учнівської молоді є поетапним, враховуючи ієрархію цінностей професії: 1) перший етап – формування соціальним педагогом пріоритетних життєвих цінностей учня – «рівень загального»; 2) другий етап – формування орієнтацій учнівської молоді на базові професійних цінностей, допомога в усвідомленні сутності означених цінностей – «рівень особливого»; 3) третій етап – становлення в учня індивідуальної системи професійних цінностей та їх ствердження – «рівень одиничного» (за В. Семиченко).

Таким чином, розвиток рефлексивної позиції учня забезпечує суб'єктивізацію сприйняття ним професійних цінностей через аналіз, оцінку молодою особистістю. Основні та профільні навчальні дисципліни закладають фундамент професійних знань, який має забезпечити духовне, професійне, культурне становлення особистості кожного представника учнівської молоді.

Стратегія удосконалення ролі соціального педагога у формуванні професійних ціннісних орієнтацій учнівської молоді на засадах Української Хартії вільної людини є однією з основних, оскільки в структурі особистості учня цінності є основою становлення професійних якостей його особистості, розвитку його гуманістичної культури, професійних, соціальних і особистісних компетенцій. Ефективним засобом удосконалення ролі соціального педагога у формуванні професійних ціннісних орієнтацій учнівської молоді є інформування про нові явища в науці та професійні цінності.

Важливо з'ясувати у наших подальших дослідженнях, які чинники дають змогу представнику учнівської молоді зрозуміти необхідність галузі знань, яка сприяє реалізації його власного «Я», розвинути його здатність до засвоєння цих цінностей на особистісному рівні, усвідомити важливість змісту професійних ціннісних орієнтацій учнівської молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Лебедик Л. В. А. С. Макаренка про виховання лідерства в колективі. *Спадщина А. С. Макаренка і педагогічні пріоритети сучасності* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 12–14 берез. 2008 р. / за заг. ред. проф. М. В. Гриньової. Полтава : Астроя, 2008. 403 с. С. 198–199.
2. Лебедик Л. В. Вимоги до інструментарію підготовки майбутніх соціальних працівників до інклюзивної освіти. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., 20–21 трав. 2022 р. / за ред. Боярської-Хоменко А. В., Попової О. В.; Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. 498 с. С. 211–214. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/19208>
3. Лебедик Л. В. Втілення ідей Антона Макаренка у підготовку магістрів соціальної роботи. *Науковий журнал Хортицької національної академії. Scientific Journal of Khortytsia National Academy. Сер. Педагогіка.* 2022. Вип. 1(6). С. 35–45. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/19363>
4. Лебедик Л. В. Дев'ять кроків становлення гармонійно розвиненої особистості. *Взаємодія духовного й фізичного виховання в становленні гармонійно розвиненої особистості* : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф., 18–19 берез. 2020 р.; гол. ред. В. М. Пристинський. Слов'янськ, 2020. С. 55–63. URL: <http://www.slavdpu.dn.ua/index.php/nauk/conf>
5. Лебедик Леся. Погляди Григорія Сковороди на виховання. *Григорій Сковорода і Паїсій Величковський: постаті на тлі епохи* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. до 290-річчя з дня народження, 29 листоп. 2012 р. / ред. кол. : Т. В. Оніпко, І. М. Петренко, В. В. Сарапін. Полтава : ПУЕТ, 2013. 196 с. С. 105–108.
6. Лебедик Л. В. Розвиток загальних і професійних компетенцій майбутніх фахівців із соціальної роботи на засадах освітнього менеджменту. *Сучасна освіта: методологія, теорія, практика* : матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю, 31 травня 2022 р. Дніпро : Акцент ПП, 2022. 211 с. С. 72–80.
7. Лебедик Л. В. Розвиток інформаційної культури соціального педагога в умовах воєнного стану. *Інформаційні технології–2022* : зб. тез IX Всеукр. наук.-практ. конф. молодих науковців, 19 трав. 2022 р.; відповід. за вип.: М. М. Астаф'єва, Д. М. Бодненко, О. М. Глушак, Г. А. Кучаковська, О. С. Литвин, В. В. Прошкін, С. М. Шевченко. К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2022. 193 с. С. 46–48.
8. Лебедик Леся, Стрельніков Віктор. Розвиток особистісно-професійної компетентності майбутніх фахівців із соціальної роботи. *Інноваційні технології розвитку особистісно-професійної компетентності педагогів в умовах післядипломної освіти* : збірник наукових статей / за заг. ред. Г. Л. Єфремової. Суми, 2021. 656 с. С. 572–579.
9. Лебедик Л. В. Філософсько-педагогічні аспекти інтелектуального і духовного розвитку майбутнього фахівця соціальної роботи. *Актуальні проблеми соціального розвитку в суспільстві змін* : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф., 27–29 квіт. 2023 р. / за заг. ред. Кіпенського А. В. Х. : НТУ «ХПІ», 2023. 209 с. С. 19–22.
10. Мисюра Я. В., Лебедик Л. В. Формування інформаційної компетентності соціального педагога з питань соціальної підтримки сім'ї та дитини. *Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади* : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф., 9 черв. 2022 р. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2022. 326 с. С. 269–272. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/19313>
11. Стрельніков В. Ю. Виховання духовних цінностей учнівської молоді як основи здоров'я особистості. *Взаємодія духовного й фізичного виховання в становленні гармонійно розвиненої особистості* : збірник статей за матеріалами VI Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф., 21–22 берез. 2019 р. / гол. ред. В. М. Пристинський. Слов'янськ, 2019. С. 76–84. URL: https://ddpu.edu.ua/images/stories/news/2019/04_apr/10/10/2019.pdf

12. Стрельников В. Ю. Развитие гражданской культуры будущих социальных работников в кооперативном обучении. *Становлення особистості дитини в умовах сучасного розвитку суспільства: соціально-педагогічний, психологічний, корекційний і медичний аспекти* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 12–13 трав. 2022 р. / за заг. ред. Н. Г. Пахомової, В. І. Березан. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022. 266 с. С. 203–210. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/18904>

13. Стрельников В. Ю. Развитие экологической компетентности фахівців соціальної роботи в закладах неперервної освіти. *Науковий журнал Хортицької національної академії. Scientific Journal of Khortytsia National Academy. Сер. Педагогіка*. 2022. Вип. 1(6). С. 52–61. URL: https://doi.org/10.51706/2707-3076_35

14. Стрельников В. Ю. Технології «діадної взаємодії» та ситуаційного навчання студентів. *Педагогічні науки*. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2018. Вип. 71. С. 34–38. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/10120>

15. Lesya Lebedyk, Viktor Strelnikov. Educational space of continuous education of teachers: a facilitating approach. *Educational space: post-non-classical perspectives* / Eds. Dimitrina Kamenova, Svitlana Arkhyrova. Varna: Varna university of management, 2023. 261 p. P. 128–157. DOI: <https://doi.org/10.54055/mbmj2917>

УДК 37.02

Лебедик Леся Вікторівна,

доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри мистецтвознавства та позашкільної освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, м. Полтава;

Вауліна Діана Віталіївна,

студентка групи СР-69, Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, м. Полтава

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В РУСЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ

У руслі Української Хартії вільної людини роль соціального педагога у формуванні толерантності в учнівській молоді є надзвичайно важливою, особливо в умовах воєнного стану. Толерантність як готовність і здатність учнівської молоді жити й діяти у різноманітному світі, є стратегічною метою освіти. Формування толерантності молоді забезпечить переважання толерантності у ставленні, стосунках, процесі наближення українства до культур і традицій інших народів та усвідомлене сприйняття їх учнівством.

Проблема формування толерантності учнівської молоді привертала увагу вітчизняних і зарубіжних учених – філософів (К. Поппер та ін.), соціологів і культурологів (Е. Бетті та ін.), педагогів (Т. Андрущенко, І. Бех, Н. Бутенко, Н. Волкова, С. Гончаренко, О. Дубасенюк, Л. Лебедик [1–14; 21], В. Ляпунова, О. Сакалюк, В. Стрельніков [15–21], Л. Хомич, Н. Шиян та ін.). На підставі аналізу наукової і методичної літератури спробуємо обґрунтувати сутність поняття «толерантність» як інтегративної характеристики взаємодії учнів.

Толерантність визнана в демократичних суспільствах основною загальнолюдською цінністю. Цю якість особливо важливо сформувати в учнівської молоді, яка перебуває у періоді становлення особистості, усвідомлюються цінності, набувається досвід співжиття і взаємодії з людьми.

Поняття «толерантність» розглядається різними науками – філософією, педагогікою, психологією, соціологією. Здебільшого толерантність позначає важливу характеристику особистості, що вже має власну життєву позицію, інтереси і цінності, за необхідності готова їх захищати під час взаємодії й співробітництва з людьми, з повагою ставиться до їхніх цінностей [1–21].

Толерантність у руслі Української Хартії вільної людини є якісною рисою особистості учня, є складником його соціальної компетентності, зокрема: 1) уміння співпрацювати; 2) уміння спілкуватися у соціально гетерогенних групах; 3) уміння конструктивного вирішення конфліктів [1–21]; 4) категоричне несприйняття насильства тощо.

Толерантність також є принципом, який реалізується у ставленні учнівської молоді до людей, її поведінці та діяльності. Толерантність – провідна загальнолюдська цінність, яка уможливорює оптимальне, гармонійне співіснування людей у сучасному багатокультурному і різноманітному соціумі.

Толерантність необхідна для учнівської молоді як життєва якість, що виявляється у: 1) чіткому усвідомленні себе гуманістом; 2) здатності керувати своїми емоційними, вольовими проявами у ситуаціях комунікативної взаємодії; 3) за відсутності толерантності у негативному впливі на особистісний розвиток учнівської молоді, зниженні ефективності їхньої комунікативної взаємодії;

4) плюралізмі у поглядах, цінностях і способах поведінки, що об'єктивно відповідає природі людини; 5) повазі, відмові від догматизму, від абсолютизації права на істину; 6) прийнятті та розумінні різноманіття культур світу; 7) різноманітті форм самовияву, способів прояву індивідуальності.

Толерантність вважається культурною нормою, моральною цінністю, функції й критерії якої актуалізуються через об'єктивні соціокультурні обставини. Комунікативна взаємодія учня виявляється у межах життєдіяльності його як особистості, його позиціях і діях стосовно інших людей.

Отже, розуміння толерантності як інтегральної характеристики учнівської молоді у руслі Української Хартії вільної людини, пов'язане з виявленням їхньої особистісної позиції, ціннісного ставлення до забезпечення їхньої взаємодії з іншими людьми. Толерантність у контексті комунікативної взаємодії учнівської молоді обумовлює можливість її розвитку як суб'єктів освітнього процесу, активне опанування у сфері інших культур різними способами пізнавальної діяльності, вільний і відкритий доступ до актуальної нової інформації з тематики комунікацій, пошук і обговорення цієї інформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Лебедик Л. В. А. С. Макаренко про виховання лідерства в колективі. *Спадщина А. С. Макаренка і педагогічні пріоритети сучасності* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 12–14 берез. 2008 р. / за заг. ред. проф. М. В. Гриньової. Полтава : Астроя, 2008. 403 с. С. 198–199.
2. Лебедик Л. В. Вимоги до інструментарію підготовки майбутніх соціальних працівників до інклюзивної освіти. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., 20–21 трав. 2022 р. / за ред. Боярської-Хоменко А. В., Попової О. В.; Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2022. 498 с. С. 211–214. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/19208>
3. Лебедик Л. В. Втілення ідей Антона Макаренка у підготовку магістрів соціальної роботи. *Науковий журнал Хортицької національної академії. Scientific Journal of Khortytsia National Academy. Сер. Педагогіка*. 2022. Вип. 1(6). С. 35–45. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/19363>
4. Лебедик Л. В. Дев'ять кроків становлення гармонійно розвиненої особистості. *Взаємодія духовного й фізичного виховання в становленні гармонійно розвиненої особистості* : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф., 18-19 берез. 2020 р. / гол. ред. В. М. Пристинський. Слов'янськ, 2020. С. 55–63. URL : <http://www.slavdpu.dn.ua/index.php/nauk/conf>
5. Лебедик Л. В. Підготовка педагогів для закладів позашкільної освіти на засадах партнерства у контексті Української Хартії вільної людини. *Формування національної*

ідентичності українця через цінності Української Хартії вільної людини : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 20-21 жовтня 2022 р. / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, С. В. Костюк, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук. Тернопіль: ТОКІППО, 2022. 491 с. С. 270–274.

6. Лебедик Л. В. Підготовка соціальних працівників у системі неперервної освіти до впровадження соціально-педагогічних технологій. *Неперервна освіта як засіб професійного зростання педагога* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 25 лют. 2022 р. / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, А. Janowski, Ф. І. Полянський, Г. І. Герасимчук, Н. Б. Стрийвус. Тернопіль: ТОКІППО, 2022. 298 с. С. 154–158.

7. Лебедик Леся. Погляди Григорія Сковороди на виховання. *Григорій Сковорода і Паїсій Величковський: постаті на тлі епохи* : зб. наук. пр. за результатами Всеукр. наук.-практ. конф. до 290-річчя з дня народження, 29 лист. 2012 р. / ред. кол. : Т. В. Оніпко, І. М. Петренко, В. В. Сарапин. Полтава : ПУЕТ, 2013. 196 с. С. 105–108.

8. Лебедик Л. В. Розвиток загальних і професійних компетенцій майбутніх фахівців із соціальної роботи на засадах освітнього менеджменту. *Сучасна освіта: методологія, теорія, практика* : матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю, 31 травня 2022 р. Дніпро: Акцент ПП, 2022. 211 с. С. 72–80.

9. Лебедик Л. В. Розвиток інформаційної культури соціального педагога в умовах воєнного стану. *Інформаційні технології–2022*: зб. тез IX Всеукр. наук.-практ. конф. молодих науковців, 19 трав. 2022 р. К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2022. 193 с. С. 46–48.

10. Лебедик Л. В. Саморозвиток особистості майбутнього соціального працівника в умовах університету. *Проблеми саморозвитку особистості в сучасному суспільстві* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., 26–27 берез. 2021 р. / НІОУ ім. Ярослава Мудрого. Х. : Мадрид, 2021. С. 264–265. URL : <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/18796>

11. Лебедик Леся, Стрельніков Віктор. Розвиток особистісно-професійної компетентності майбутніх фахівців із соціальної роботи. *Інноваційні технології розвитку особистісно-професійної компетентності педагогів в умовах післядипломної освіти* : збірник наукових статей / за заг. ред. Г. Л. Єфремової. Суми, 2021. 656 с. С. 572–579.

12. Лебедик Л. В. Філософсько-педагогічні аспекти інтелектуального і духовного розвитку майбутнього фахівця соціальної роботи. *Актуальні проблеми соціального розвитку в суспільстві змін* : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф., 27-29 квіт. 2023 р. / за заг. ред. Кіпенського А. В. Х. : НТУ «ХПІ», 2023. 209 с. С. 19–22.

13. Лебедик Л. В. Формування проєктивної компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах військової агресії. *Становлення особистості дитини в умовах сучасного розвитку суспільства: соціально-педагогічний, психологічний, корекційний і медичний аспекти* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 12–13 трав. 2022 р. / за заг. ред. Н. Г. Пахомової, В. І. Березан. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022. 266 с. С. 137–142. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/18907>

14. Мисюра Я. В., Лебедик Л. В. Формування інформаційної компетентності соціального педагога з питань соціальної підтримки сім'ї та дитини. *Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади* : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф., 9 черв. 2022 р. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2022. 326 с. С. 269–272. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/19313>

15. Стрельніков В. Ю. Виховання духовних цінностей учнівської молоді як основи здоров'я особистості. *Взаємодія духовного й фізичного виховання в становленні гармонійно розвиненої особистості* : збірник статей за матеріалами VI Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф., 21–22 берез. 2019 р. / гол. ред. В. М. Пристинський. Слов'янськ, 2019. С. 76–84. URL : https://ddpu.edu.ua/images/stories/news/2019/04_apr/10/10/2019.pdf

16. Стрельніков В. Ю. Партнерство суб'єктів освітнього процесу в технології ситуаційного навчання на засадах Української Хартії вільної людини. *Формування національної ідентичності українця через цінності Української Хартії вільної людини* :

матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 20-21 жовтня 2022 р. / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, С. В. Костюк, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук. Тернопіль: ТОКІППО, 2022. 491 с. С. 413–418.

17. Стрельніков В. Ю. Розвиток громадянської культури майбутніх соціальних працівників у кооперативному навчанні. *Становлення особистості дитини в умовах сучасного розвитку суспільства: соціально-педагогічний, психологічний, корекційний і медичний аспекти* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 12–13 трав. 2022 р. / за заг. ред. Н. Г. Пахомової, В. І. Березан. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022. 266 с. С. 203–210. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/18904>

18. Стрельніков В. Ю. Розвиток екологічної компетентності фахівців соціальної роботи у закладах неперервної освіти. *Науковий журнал Хортицької національної академії. Scientific Journal of Khortytsia National Academy. Сер. Педагогіка*. 2022. Вип. 1(6). С. 52–61. URL: https://doi.org/10.51706/2707-3076_35

19. Стрельніков В. Ю. Техніки нейролінгвістичного програмування для створення кооперативних взаємин зі студентами. *Превентивна безпека людини в сучасних умовах* : матеріали Міжвузівського круглого столу, присвяченого Всесвітньому дню охорони праці, 28 квіт. 2017 р. Полтава : ПУЕТ, 2017. С. 26–28.

20. Стрельніков В. Ю. Технології «діадної взаємодії» та ситуативного навчання студентів. *Педагогічні науки*. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2018. Вип. 71. С. 34–38. URL : <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/10120>

21. Lesya Lebedyk, Viktor Strelnikov. Educational space of continuous education of teachers: a facilitating approach. *Educational space: post-non-classical perspectives* / Eds. Dimitrina Kamenova, Svitlana Arkhyrova. Varna: Varna university of management, 2023. 261 p. P. 128–157. DOI: <https://doi.org/10.54055/mbmj2917>

УДК 37.035

Серова Галина Володимирівна,
кандидат педагогічних наук, старший
науковий співробітник відділу
суспільствознавчої освіти Інституту
педагогіки НАПН України, м. Київ

РОЗВИТОК ПАТРІОТИЗМУ УЧНІВ НА ПРИКЛАДАХ ЛОКАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

Протистояння українського народу широкомасштабній збройній агресії російської федерації, що посягає на суверенітет і територіальну цілісність держави Україна, на історичну пам'ять та національну ідентичність українців актуалізує постулати Української Хартії вільної людини: бути вільними людьми, бути українцями, бути активними громадянами [3].

Формування патріотизму постає одним із основних завдань на уроках предметів і курсів громадянської та історичної освітньої галузі, що передбачає засвоєння й осмислення учнями певних подій і явищ української історії та

сьогодення в різні періоди, особливо на переломних етапах. Згідно зі Стратегією національно-патріотичного виховання, затвердженої Указом Президента України від 18 травня 2019 року, в Україні національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо розвитку національної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність), формування у громадян почуття патріотизму, поваги до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України, сповідування європейських цінностей [2].

В умовах повномасштабної війни росії проти України патріотизм учнівства формується насамперед на реальних фактах про героїчних людей, які ціною власного життя, власного здоров'я і свободи захищають суверенітет і територіальну цілісність нашої держави.

Помічними для вчителя тут можуть стати інформаційно-методичні матеріали, присвячені великим і малим українським містам, які стали символом мужності для України, Європи і світу у протистоянні повномасштабній російській агресії. Ці матеріали створювались по мірі розгортання збройної агресія російської федерації проти України, коли міста були окуповані, зазнавали руйнувань і згодом під час героїчного опору їх мешканців отримували звання «Місто-герой України» – почесну відзнаку, встановлену Президентом України 06 березня 2022 року для відзначення героїзму та стійкості громадян під час захисту своїх міст. Ці сторінки героїзму мешканців українських міст і містечок є найкращим прикладом патріотизму. За кожною такою сторінкою – історія живих людей, приклади, які можуть стати окремим дослідженням, те, що запам'ятається, вивчатиметься, чим пишатимуться прийдешні покоління українців.

Заняття з використанням означених інформаційно-методичних матеріалів пропонується проводити за такими етапи:

1. Вступ учителя: мотиваційна частина, обґрунтування важливості матеріалу.

2. Опрацювання учнями інформаційного тексту: читання фрагментами або самостійно, обговорення за запитаннями.

3. Осмислення прочитаного – обговорення за наданими ілюстративними матеріалами.

В означених матеріалах є:

1) змістовий компонент, що містить: історичний блок, де вміщено коротку інформацію про виникнення і розвиток міста, особливості його заснування, історичну тяглість сьогодення, зв'язок з основними історичними подіями історії України; економічний блок, де розкрито основні чинники і регіональну специфіку економічного розвитку міста, причини кризових явищ; блок щодо культурної спадщини міста;

2) ілюстративний ряд, що репрезентує: герби, історичні пам'ятники, пам'ятні місця, архітектуру, природу, сакральні пам'ятки міст і містечок України. Відібрані світлини відображають мирний розвиток міст і щасливе життя їх мешканців до початку повномасштабних військових дій;

3) запитання до кожного інформаційного тексту, що побудовані за однією схемою: де розташовано місто? До якого історико-географічного регіону відноситься? Які особливості розвитку цього регіону вам відомі? Коли виникли перші поселення на цій території? Як відобразились в історії міста основні події історії України до проголошення незалежності? Як розвивалось місто? Яку інформацію щодо розвитку міста можна знайти у наведених візуальних джерелах? За можливості знайди інформацію про місто та його жителів в різних джерелах. Поділись нею з однокласниками та виклади на цій сторінці ф/б.

У підібраних коротких текстах вміщено інформацію для відповідей на запропоновані запитання. Однак, у матеріалах є також запитання, для відповіді на які учні мають виконати пошукові завдання/провести дослідження. До прикладу, учням пропонується знайти додаткову інформацію про місто, його

мешканців в інтернет-джерелах. Це завдання учні можуть виконувати під час заняття або підготувати відповідне повідомлення й представити його на занятті. Далі учні порівнюють ілюстративний ряд з тими відомостями, що вони отримали/знайшли. Обговорення за вміщеними ілюстраціями як осмислення прочитаного може відбуватися за запитаннями на кшталт: що ви бачите на світлинах? Які висновки про життя мешканців міста можна зробити на основі світлин? Чим пам'ятки міста відрізняються/схожі від пам'яток твого/інших міст України? Які б світлини ти додав/додала? Чому?

Слід зазначити, що виконання таких завдань є важливим методичним засобом розвитку пізнавального інтересу учнів до локальної історії; дослідницьких умінь учнів; їхнього критичного мислення через зіставлення різних джерел інформації, а також підвищення рівня інфомедійної грамотності учнів, що посилює їхню спроможність протистояти дезінформації, маніпуляціям та пропаганді.

4. Рефлексія за запитаннями: що на занятті було важливим для вас? Які почуття/емоції викликали матеріали? Які висновки ви зробили?

Пропоновані матеріали було укладено в першій половині 2022 року, коли серед міст і містечок, про які йдеться, були такі, де велись активні бойові дії, були звільненні, тимчасово окуповані, вже зруйновані. Тому при використанні вчителем цих матеріалів варто додати інформацію коли/чи було звільнено місто, чи підлягає відновленню, фотоматеріали руйнувань/відбудови, розповіді про відомих захисників міста, жертв окупації тощо. Загалом, підготовлено 21 інформаційно-методичний матеріал про міста і містечка різних регіонів України (автори О. Пометун, Ю. Малієнко, Г. Серова), які розміщені в соціальній мережі Facebook на сторінці «Відділ суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України» [1].

Учителі можуть використовувати інформаційно-методичні матеріали як окрему частину уроку або позаурочного виховного заходу. Посилення локального контенту (зокрема, і краєзнавчі проєкти), сприятимуть урізноманітненню занять із історії, організації самостійної роботи учнів,

розвитку патріотизму, формуванню уявлень про історичний шлях міст і містечок України як частини історії країни в цілому.

У межах опрацювання краєзнавчого змісту можна також запропонувати учням виконання дослідницьких проєктів із використанням медійної історії, наприклад, «Захисники Маріуполя», «Герої полку Азов», про українських солдатів, серед яких вчені, письменники, режисери, молоді актори, юристи та представники інших професій. Саме історії про людей, які виявили готовність до подвигу й самопожертви в ім'я Батьківщини, до виконання свого патріотичного обов'язку. Таких як, вчений і воїн Денис Антіпов, історик, юрист, економіст, політолог Юрій Кравченко, його батько доктор архітектури Сергій Кравченко, перший доброволець, якому присвоєно звання «Герой України» прижиттєво Дмитро Коцюбайло, дівчата-медики Ярина Черногуз, Марія Ковалик і багато, багато інших героїв – патріотів України, які проявили мужність, стійкість і відвагу у захисті суверенітету України, життя своїх громадян, майбутнього України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Відділ суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України. URL: <https://www.facebook.com/Відділ-суспільствознавчої-освіти-Інституту-педагогіки-НАПН-України-107552070892087>
2. Стратегія національно-патріотичного виховання. Указ Президента України від 18 травня 2019 року N286/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>
3. Українська Хартія вільної людини. URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinskakhartija-vilnojiljudyny>

УДК 378.4 (477)

Чаленко Поліна Володимирівна,
курсант 1 курсу Інституту підготовки
юридичних кадрів для Служби безпеки
України Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого,
м. Полтава;

Чередниченко Олександр Юрійович,
професор спеціальної кафедри №1
«Досудове розслідування та правове
забезпечення оперативно-службової
діяльності СБ України» Інституту
Підготовки юридичних кадрів для СБУ
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, м. Полтава

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОСВІТУ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Сьогодні в Україні характеризується посиленням ескалації збройного конфлікту, плановими та аварійними вимкненнями електроенергії, пошкодженням та знищенням об'єктів критичної інфраструктури, що безпосередньо впливає на освітній процес. Його забезпечення на належному рівні стало непростим завданням не лише для освітніх закладів середньої ланки, закладів вищої освіти, але і для безпосередніх здобувачів та осіб, що надають відповідні освітні послуги. Як наслідок, для значної кількості українських громадян, а особливо – внутрішньо переміщених осіб, постала необхідність в додаткових державних гарантіях права на освіту, яке закріплене Конституцією України, зокрема, п. 2 ст. 53 Основного Закону покладає на державу обов'язок забезпечувати доступність та безоплатність освіти [3].

Закріплені в положеннях Конституції України гарантії отримали додаткову деталізацію в законах та підзаконних актах, першочергово отримуючи свої витoki з праволюдських стандартів, закріплених в міжнародному праві. Стаття 26 Загальної декларації прав людини 1948 р. проголошує право на освіту притаманне будь-якій людині, наголошуючи у п. 1, що «Освіта повинна бути безплатною, хоча б початкова і загальна. Початкова освіта повинна бути обов'язковою» [1].

Окрім цього, стаття 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. встановлює, що «Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на освіту. Вони погоджуються, що освіта повинна спрямовуватись на повний розвиток людської особи та усвідомлення її

гідності і повинна зміцнювати повагу до прав людини і основних свобод» [2]. Наведені формулювання обґрунтовують взаємозв'язок права на освіту з іншими загальними та базовими правами людини, незалежно від їх закріплення за поколіннями або приналежністю. Більше того, міжнародне законодавство окремо захищає право дітей на освіту, в тому числі в умовах збройного конфлікту. Відповідно до Загальної декларації прав людини [1] та Конвенції ООН про права дитини 1989 р. освіта є «невіддільним правом» [4]. Конвенція про права дитини 1989 р. гарантує право кожній дитині отримати безкоштовну початкову освіту [4]. Незважаючи на те, що Конституція України конкретизує та «звужує» дане право через формулювання «в державних і комунальних навчальних закладах», це не звільняє державу від необхідності належного реагування та забезпечення наведеного права під час дії воєнного стану.

Деталізуючи положення Конституції України, Закон України «Про освіту» №2145-VIII від 05.09.2017 р. гарантує: отримання якісної освіти, яка відповідає здібностям, інтересам, особи, науково-технічному та культурному рівню розвитку суспільства; вибір форм і засобів отримання освіти, доступ до різних рівнів освіти, що принципово важливо під час дії воєнного стану, а також дублює положення щодо безкоштовного характеру навчання в державних та комунальних закладах. В свою чергу, Закон України «Про вищу освіту» № 1556-VII від 01.07.2014 р. регулює відносини, що виникають під час реалізації права на вищу освіту та детально регулює процес її надання або ж здобуття.

Війна, воєнний стан та супутні кризові процеси безумовно здійснюють негативний вплив в першу чергу на доступність освітніх послуг (що особливо характерно для окупованих та деокупованих територій). Внутрішнє переміщення, недостатня трансформація освітнього процесу в умовах обмеженого електропостачання, мобілізація до лав Збройних сил та обмеження виїзду за кордон для отримання освіти, надмірна зарегульованість та бюрократичні процедури, які ускладнюють щоденну роботу закладів освіти в

кризовий період – це лише загальний перелік проблем, які постали довкола забезпечення права на освіту в сучасних умовах в Україні.

Окремої уваги заслуговує питання порушення прав людей (в тому числі на освіту) з боку країни-агресора. Особи, які знаходяться на окупованих територіях, часто позбавлені доступу до навчання. В той час, як примусово переміщені або фактично – викрадені, в цілому позбавлені базових міжнародних гарантій та прав, і зокрема – права на освіту. Це стосується і студентів.

Виходячи з відсутності досвіду регулювання ситуацій подібного масштабу, в нашій державі було реалізовано ряд заходів для забезпечення реалізації права на освіту. Наприклад, Порядок зарахування до закладів вищої освіти в 2022 році спростив абітурієнтам вступ до закладів вищої освіти, зокрема, шляхом скасування зовнішнього незалежного оцінювання для випускників шкіл та єдиного кваліфікаційного іспиту для випускників бакалаврату, для низки спеціальностей [5]. В той же час, використовуючи усі можливості відповідно до законодавства, заклади вищої освіти змінюють усталені механізми в бік спрощених систем, забезпечуючи вступ шляхом написання мотиваційних листів та складання іспитів у дистанційному форматі.

Ситуація довкола дошкільної освіти є більш складною, оскільки шкільна та вища освіта є більш адаптивними до дистанційної форми навчання, що уможливило швидке відновлення он-лайн навчання після деокупації територій місцезнаходження закладів. Для забезпечення ж дошкільної освіти в повноцінному форматі вимоги є вищими, особливо в контексті безпеки (в контексті «неперебірливості» ракетних атак країни-агресора). В даному випадку принциповим стає наведене вище «звуження» зобов'язань держави, наведене в відповідній статті Конституції України.

Важливим завданням для України сьогодні є забезпечення безперервної освіти в умовах війни, скорішого повернення незаконно депортованих категорій осіб та відновлення їх права на освіту (початок або продовження

навчання), створення належних умов для навчання та забезпечення високої якості освітнього процесу.

Підводячи підсумки викладеного вище, кореспондуючи до вказаних правових актів та умов сьогодення, в рамках реалізації права на освіту в цілому, можна стверджувати, що органи законодавчої та виконавчої гілок влади вчиняють можливі та необхідні дії в межах своїх повноважень. Однак, також можна констатувати тенденцію щодо погіршення умов реалізації права на освіту при продовженні війни, посиленні суспільної та політичної кризи, і – найголовніше недостатнього адресування питання внутрішнього переміщення в аспекті досліджуваного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Загальна декларація прав людини 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 27.09.2023).
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 27.09.2023).
3. Конституція України 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 27.09.2023).
4. Про права дитини: Конвенція від 20.11.1989 р. № 995_021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 27.09.2023).
5. Порядок прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2022 році, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 27.04.2022 р. № 392 (зі змінами, внесеними наказом Міністерства освіти і науки України від 02.05.2022 р. № 400) URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/vstup2022/05.05.2022/Poryadok.pryyomu.VO.392-400.05.05.2022.pdf> (дата звернення: 27.09.2023).

УДК 159.923.5:316.752

Лазарук Андрій Франкович,
здобувач третього рівня вищої освіти
(PhD) зі спеціальності 053 Психологія
Західноукраїнського національного
університету, м. Тернопіль

АКСІОПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ УХВЛ

Становлення демократичної Української держави, що прагне стати повноправним членом європейської та євроатлантичної спільноти, передбачає

утвердження в суспільному житті цивілізованих норм співжиття на основі цінностей – культурних, моральних і духовних детермінант буття українського народу. Тому в умовах війни з російською федерацією, повномасштабний етап якої почався у лютому 2022 року, значущою постає підготовка майбутніх фахівців гуманітарної галузі у закладах вищої освіти на основі положень Української Хартії вільної людини, розробленої учасниками Ініціативної групи «Першого грудня». Використання положень УХВЛ в системі освітньо-професійної підготовки майбутніх психологів дасть змогу не тільки удосконалити ціннісний вимір сучасної вищої школи, а й зорієнтувати здобувачів вищої освіти на демократичні цінності вільної людини.

Слід констатувати, що різні аспекти проблеми підготовки здобувачів освіти з опорою на цінності вивчали такі вчені, як Т. Антоненко [1], І. Бех [2], Н. М. Бібік [6], О. Вишневський [3], А. Гжегорчик [4], З. Карпенко [5], В. Пекар [6], А. Фурман [8] та ін. Проте аксіопсихологічні чинники підготовки майбутніх психологів крізь призму УХВЛ не досліджувалися.

Мета статті – обґрунтувати аксіопсихологічні чинники підготовки майбутніх психологів крізь призму УХВЛ.

Як свідчить теорія і практика сучасної психологічної науки, основою життя людини є цінності. Загалом цінністю називають будь-яке матеріальне чи ідеальне явище, яке має значення для особи і суспільства, заради якого вона діє і живе [3]. Цінністю може бути і властивість об'єкта, предмета чи явища задовольняти інтереси, потреби, бажання суб'єкта [7]. Українська система вищої освіти також опирається на системно-ціннісний підхід до професійної підготовки фахівців, що ґрунтується на ієрархії національних, громадянських, особистісних, духовних цінностей [1; 3]. Власне, система вищої освіти не тільки відображає, але й формує соціальні та індивідуальні цінності, що впливають на ціннісно-сміслову сферу окремої особистості [9]. Проте в сучасних умовах на вищу школу покладається відповідальне завдання – формувати й актуалізувати цінності особистості здобувачів освіти, виходячи із загальнолюдських та національних аксіологічних орієнтирів.

Зауважимо, що зміст фахової підготовки майбутніх психологів охоплює обґрунтовану систему професійних, гуманістичних, загальнокультурних і громадянських цінностей, результатом чого є відповідна система ціннісних орієнтацій, що характеризують ставлення особистості як до суспільства і держави, так і до інших людей, до праці, природи, мистецтва, а також до власної професії і до самої себе [1; 9 та ін.]. Проте метою професійної підготовки має стати не лише забезпечення відповідних професійних компетентностей, але й розвиток ціннісно-сислової сфери майбутніх фахівців, актуалізація їхніх життєвих прагнень, наслідком чого стане інтелектуально розвинена, духовно і морально зріла особистість, готова творити себе і змінювати оточуючий світ.

Слід враховувати, що важливим компонентом формули Нової української школи є наскрізний процес виховання, який формує цінності. Як зазначається в Концепції НУШ, виховний процес має бути невід'ємною складовою освітнього процесу й забезпечувати орієнтацію на загальнолюдські цінності, зокрема соціально-політичні і морально-етичні [6]. Все це актуально і для вищої школи, яка повинна сформувати у майбутніх фахівців ціннісні судження та ставлення, що в майбутньому слугуватимуть базою як для щасливого особистого життя, так і успішної професійної діяльності та активної взаємодії із соціумом. Відтак, завдання вищої освіти в такому контексті – не тільки допомогти студентам зорієнтуватися у просторі соціальних цінностей, але й розкрити власний аксіопсихологічний потенціал.

Відповідно до положень Програми «Нова українська школа» у поступі до цінностей, яка розроблена під керівництвом І. Беґа, базовими духовно-моральними цінностями позначено любов, гідність, відповідальність, повагу до інших, совість, свободу, рівноправ'я, ініціативність, толерантність і справедливість [2]. Вказані цінності перегукуються з вартостями, закладеними в Українській Хартії вільної людини. Так, в УХВЛ закладено низку індивідуальних ціннісних орієнтирів, важливих для майбутніх психологів:

«бути вільною людиною», «бути активним громадянином», «бути українцем», «любити», «мислити», «бути господарем» та «бути лідером» [8].

Вважаємо, що удосконалення підготовки майбутніх фахівців у контексті завдань Нової української школи та враховуючи орієнтири УХВЛ, має поєднати відповідні ціннісні орієнтири, зокрема: цінність «бути вільною людиною» – із цінністю «свобода»; цінність «бути українцем» – із цінністю «гідність»; цінність «бути активним громадянином» – із цінністю «ініціативність»; цінність «любити» – із цінностями «любов» і «толерантність»; цінність «мислити» – із цінністю «істина»; цінність «бути господарем» – із цінністю «самостійність»; цінність «бути лідером» – із цінністю «досягнення»; цінність «бути відкритим суспільством» – із цінністю «універсалізм»; цінність «бути успішною державою» – із цінністю «державність», а цінність «бути учасником демократичної спільноти народів» – із цінностями «безпека» та «демократія».

Зауважимо, що в умовах повномасштабної війни і після неї, важливо побудувати у вищій школі наскрізний процес освітньо-професійної підготовки фахівців, що формує і розвиває цінності, закладені як у нормативних документах про освіту, так і в засадах українського суспільства і держави та європейського освітнього простору. Для удосконалення підготовки майбутніх психологів важливо враховувати завдання, які постають з УХВЛ і полягають у необхідності:

- формування орієнтації здобувачів освіти на важливі гуманістичні, соціально і морально значущі цінності, викладені в УХВЛ;
- забезпечити належні психолого-педагогічні умови у закладі освіти для ціннісного зростання особистості кожного здобувача;
- спонукати здобувачів освіти критично мислити, розвивати у них прагнення до одержання об'єктивної інформації;
- розвивати соціальну активність здобувачів освіти, інтерес до культури й історії українського народу;

- виховувати моральні й духовні якості студентів, у т.ч. цінності патріотизму і громадянськості.

У процесі оцінки рівня готовності майбутніх психологів до професійної діяльності слід враховувати, що випускник вищої школи – це цілісна особистість, усебічно розвинена та здатна до критичного мислення; патріот з активною позицією, котрий діє згідно з морально-етичними принципами та спроможний ухвалювати відповідальні рішення; інноватор, здатний змінювати себе і світ.

Отже, повномасштабний напад російської федерації на Україну у лютому 2022 року й актуалізація основних положень Української Хартії вільної людини, розробленої учасниками Ініціативної групи «Першого грудня», спричинили необхідність удосконалення професійної підготовки майбутніх психологів крізь призму УХВЛ. Завданням вищої школи має стати актуалізація ціннісно-сислової сфери здобувачів освіти як на засадах цінностей Української Хартії вільної людини, так і вартостей Нової української школи, коли свобода, гідність, ініціативність, любов, толерантність, істина, самостійність, досягнення, універсалізм, державність, безпека, демократія стануть не декларованими, а реальними та дієвими факторами їхнього життєзреалізування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Антоненко Т. Л. Становлення ціннісно-сислової сфери особистості майбутнього фахівця : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2018. 412 с.

1. Бех І. Д. Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей. Київ : Інститут проблем виховання НАПН України, 2018. 40 с.

2. Вишневський О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Київ : Знання, 2008. 568 с.

3. Гжегорчик А. Спроба змістового опису світу цінностей та її етичні наслідки. *Філософія освіти*. 2017. № 2. С. 115–152. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhilEdu_2017_2_9.

4. Карпенко З. Аксіологічна психологія особистості : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2018. 720 с.

5. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / za red. Н. М. Бібік. Київ : Плеяди, 2017. 206 с.

6. Пекар В. Цінності важливіші за інтереси. URL: https://tvoemisto.tv/exclusive/tsinnosti_vazhlyvishi_za_interesy_valeriy_pekar_pro_te_yak_ukraina_sogodni_zminyuie_svit_132636.html

7. Українська Хартія вільної людини. URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnojiljudyny>.

8. Фурман А. А. Ціннісно-орієнтаційні чинники особистісного розвитку майбутніх психологів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Одеса, 2009. 22 с.

УДК 94 (477)

Сад Анна Олегівна,
студентка V курсу ОПП «Освітній дизайн і коучинг в освіті дорослих» Факультету педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, м. Київ;

Козир Маргарита Валентинівна,
кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри освітології та психолого-педагогічних наук Факультету педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, м. Київ

ІННОВАЦІЙНІ ПРАКТИКИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

На сучасному етапі розвитку освіта не набула всеосяжного та одностайного значення, адже потребує динамічних змін і постійного вдосконалення. У студіюванні освіти вагоме місце займає дослідження інноваційних практик, їх впровадження в освітній процес, доцільність використання та ризику застосування. Крім цього, підходи, форми, методи і зміст вітчизняного навчання модернізуються, реформується на основі сучасних умов, викликів і нововведень, бо інтеграція освіти – один із найважливіших ресурсів розвитку суспільства.

Сьогочасний етап системи освіти покращується завдяки інноваційним практикам, котрий формується через зовнішні (пандемія, війна, відсутність електроенергії) і внутрішні (штучний інтелект, дуальність) чинники. Варто зауважити, що освіта базується на структурі європейського освітнього простору, відповідно процес навчання в Україні перебуває на шляху опанування європейських стандартів.

Збереження інтелектуального потенціалу нації в надскладних політичних, економічних та соціальних умовах ХХІ ст. вирізняється суттєвими змінами у вищій освіті України, адже пандемія, війна, відсутність електроенергії стали знаковими зовнішніми причинами впровадження дистанційної, змішаної форм освіти.

Зауважимо, що онлайн-формат навчання призводить до створення та застосування різноманітних інноваційних (інформаційно-цифрових) технологій, котрі вдосконалюють систему дистанційної освіти за допомогою низки додатків, а саме Microsoft Office 365, який полегшує створення завдань: поділяє на групові та індивідуальні; додає критерії оцінювання із можливістю обґрунтування оцінки (коментар); полегшує контроль успішності студентів за допомогою вбудованої аналітики [1]. Одним із найуживаніших програмних засобів Microsoft Office 365 є Teams, який продукує створення та доступ до спільного чату, календаря, навчальних матеріалів тощо, таким способом формується гібридне навчання – комплексне поєднання мультимедійних матеріалів із традиційними аудиторними заняттями. Серед ресурсів, котрі забезпечують онлайн-зустріч найбільш популяризованими є Google Meet і Zoom, хоча вони майже ідентичні, проте їх функції різняться. Доречним прикладом є те, що «саме в Zoom у студентів та педагогів є можливість писати по екрану демонстрації, тобто за необхідності педагог може використовувати презентацію, яку демонструє як звичайну дошку для записів і пояснення» [4]. Крім застосування в освітньому середовищі Microsoft Office 365, Google Meet і Zoom, викладач розробляє власну електронну платформу навчання, на якій розміщений науковий контент (презентації, лекції, тести, відеоролики та інше), а також посилання на інноваційні застосунки Quizlet, Canva тощо.

Вочевидь, що зовнішні чинники спричинили поштовх до реформування освітнього середовища та започаткування інноваційних практик, як невід'ємних методів осучасненого викладу навчального матеріалу й удосконалення якості освіти в умовах війни та пандемії.

Утім, вагомий зовнішній чинник – відсутність електроенергії, спричинений руйнуваннями енергетичної інфраструктури внаслідок ракетних обстрілів, сприяв регресу інформаційно-цифрового забезпечення. Здобувачі вищої освіти змушені були повернутися до традиційного навчання: читання паперових книг та конспектування в зошитах. Однак період вітчизняних методів був тимчасовим явищем у сфері модерної освіти. Незважаючи на кризові умови суспільства, зовнішні фактори, вища освіта в Україні регенерується, трансформується та вдосконалюється завдяки викликам сьогодення.

Підґрунтям сталого розвитку вищої освіти, крім зовнішніх умов, є й внутрішні, до яких варто віднести впровадження дуальної освіти та використання штучного інтелекту в освітньому просторі. Варто зауважити, що започаткування інноваційних практик – це піднесення освіти на вищий рівень, однак не завжди нововведення характеризуються ефективністю та результативністю. Деякі стають причинами покращення рівня освіти, а деякі сприяють ризику зниження її якості.

Стратегічною метою дуального навчання у закладах вищої освіти в Україні є усунення основних недоліків традиційного навчання, оптимальне поєднання теорії та практики, освіти й виробництва майбутніх кваліфікованих фахівців. Дуальна освіта активно практикується у багатьох країнах Європи, основоположником такої форми організації навчальної програми є Німеччина. Х. Крамер зазначає, що «економіка Німеччини орієнтована на експорт, і однією з її сильних сторін є високоякісна високотехнологічна продукція. Але для її отримання потрібні висококваліфіковані робітники, підготовка яких забезпечується в рамках дуальної системи» [2].

Окрім привабливих переваг запровадження дуальної освіти існують низки дискусійних проблем, для студента: відсутність вільного часу, низька зарплата, відсутність гарантій працевлаштування після закінчення навчального закладу; для організацій та установ: зниження іміджу, незадовільне виконання роботи,

наставник для студента; для ЗВО: змінення навчального матеріалу, виключення певних дисциплін, скорочення штату, пошук вакантних місць для студентів [2].

Сучасний світ заповнила популяризація використання штучного інтелекту в різноаспектних галузях діяльності. Активне вживання програми ChatGPT у сфері освіти викликає дискусії серед науковців, адже більшість із них вбачають ризики для якості академічної доброчесності. Сандра Уочтер формулює тривожну думку стосовно використання ChatGPT студентами і запевняє, що додаток «може нести ризики втрати критичного мислення, власних думок, адже ця компетенція перекладається на штучний інтелект» [3]. Доречно зауважити, що ChatGPT швидко регенерує відповідь, проте видає неправдиву інформацію, без зазначених офіційних джерел.

Усі зазначені вище фактори обумовили актуальність обраної тематики нашого дослідження: «Інноваційні практики розвитку вищої освіти в Україні», об'єктом якого є розвиток вищої освіти в Україні. Предметом є зміст, форми й методи інноваційних практик вищої освіти в Україні. За мету нами обрано теоретичне обґрунтування, дослідження та опис оптимальних інноваційних практик розвитку вищої освіти в Україні на основі цілісного аналізу наукових джерел. Відповідно до мети дослідження ми визначили такі завдання: охарактеризувати базові поняття дослідження; обґрунтувати доцільність впровадження інноваційних практик задля розвитку вищої освіти в Україні; дослідити специфіку інноваційних практик розвитку вищої освіти в Україні; описати оптимальні інноваційні практики на сучасному етапі розвитку вищої освіти в Україні. Для розв'язання поставлених завдань і досягнення мети використано такі методи наукового дослідження: теоретичні – аналіз, синтез, узагальнення, систематизація; компаративний; емпіричні – анкетування, інтерв'ю, порівняння, спостереження; статистичні.

Підсумовуючи реалії сьогодення, варто розрізняти виклики та ризики освіти, що зумовлюють як прогрес, так і занепад освіти. Завдяки кризовим умовам і потребам людства освіта набуває вдосконалення комп'ютеризації та

осучаснення традиційного навчання, які покращують рівень освіти за допомогою впровадження інноваційних практик у вищій освіті України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Шапа Н. М. Переваги та недоліки дистанційного навчання в сучасних умовах. *Освіта в умовах війни: реалії, виклики та шляхи подолання*. 2022. С. 73–77. URL: <http://surl.li/kgghjm>.
2. Марценюк Л. В. Дуальна освіта як засіб ефективного поєднання теорії та практики. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/3_2021/12.pdf.
3. Матвеева К. В. Використання інструментів штучного інтелекту у написанні наукових досліджень: етичний аспект. URL: <http://surl.li/lyeqg>
4. Козир М. В., Іващенко А. В. Цифрові технології як інструмент консультативної діяльності в освіті дорослих. URL: <http://surl.li/lzude>.

УДК 373.016

Стрельников Віктор Юрійович,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри філософії і економіки
освіти Полтавської академії неперервної
освіти імені М. В. Остроградського,
м. Полтава

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ, ЯКА СТИМУЛЮЄ ІНДИВІДУАЛЬНУ ОСВІТНЮ ТРАЄКТОРІЮ ПЕДАГОГА В УМОВАХ ВІЙНИ

Потреба дослідження ціннісних орієнтирів неперервної освіти, яка стимулює в умовах війни індивідуальну освітню траєкторію педагога є актуальною, адже вчитель вирішує завдання Нової української школи з розвитку здобувача освіти за його індивідуальною освітньою траєкторією. Полтавська академія неперервної освіти ім. М. В. Остроградського системно проводить діяльність із вироблення технологій ефективного управління процесами створення індивідуальної освітньої траєкторії педагогами в умовах війни. Тому розглянемо ціннісні орієнтири неперервної освіти, яка стимулює в умовах війни індивідуальну освітню траєкторію педагога.

Аналіз педагогічної, філософської, психологічної та іншої літератури, проведений у наших дослідженнях [4–5; 6–11; 13 та ін.] і працях Л. Лебедик [1–

5; 13], вказує на потребу розвивати у педагога здатність до проектування індивідуальної освітньої траєкторії через ціннісні орієнтири неперервної освіти:

– цільовий орієнтир неперервної освіти в умовах війни охоплює мету оволодіння суб'єктами освітнього процесу знаннями, що передбачають аналіз, відтворення, узагальнення, інтерпретацію, оцінку знань, формування умінь і навичок, конструювання, розвиток творчого мислення;

– мотиваційний орієнтир неперервної освіти в умовах війни передбачає усвідомлене ставлення педагога до використання нових знань для проектування індивідуальної освітньої траєкторії, її ролі у вирішенні актуальних проблем;

– когнітивний орієнтир неперервної освіти в умовах війни вимагає знань педагога про сутність, технології, специфіку проектування індивідуальної освітньої траєкторії, комплексу умінь і навичок для проектування індивідуальної освітньої траєкторії; когнітивний орієнтир складають філософські, методологічні, загальнотеоретичні, фахові, методичні знання; проєктувальні, конструктивні, гностичні, комунікативні, організаційні вміння; позитивний педагогічний досвід;

– діяльнісний орієнтир неперервної освіти в умовах війни, необхідний для проектування індивідуальної освітньої траєкторії складають такі професійні вміння: проєктувальні (здатність проєктувати індивідуальну освітню траєкторію відповідно до мети освіти); гностичні (уміння набувати, поповнювати і розширювати свої знання з проєктування індивідуальної освітньої траєкторії, вивчати за допомогою сучасних діагностичних методів особистість здобувача освіти); конструктивні (уміння обирати оптимальні технології навчання й виховання здобувачів освіти, здійснювати оптимальне керівництво пізнавальними процесами здобувачів освіти); організаційні (здатність організувати проєктування індивідуальної освітньої траєкторії суб'єктами освітнього процесу і їхню навчальну активність згідно з метою освітнього процесу); комунікативні (уміння формувати міжособистісні взаємини учасників освітнього процесу);

– креативний орієнтир неперервної освіти в умовах війни реалізується для оригінального вирішення освітніх завдань проектування суб'єктами освітнього процесу індивідуальної освітньої траєкторії, в експромті й імпровізації; є здатністю до створення інноваційного, нетрадиційного підходу до організації проектування індивідуальної освітньої траєкторії, вміння творчо вирішувати професійні проблеми;

– результативний орієнтир неперервної освіти в умовах війни передбачає зміни в особистості та професійній сфері педагогів, зокрема, збагачення ціннісних орієнтацій, розвиток відповідальності, моральних якостей, педагогічного такту, що сприяє проекту індивідуальної освітньої траєкторії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Лебедик Л. В. Підготовка керівників гуртків до роботи з обдарованими дітьми в системі післядипломної педагогічної освіти. *Проектування розвитку та психолого-педагогічного супроводу обдарованої особистості в умовах воєнного стану* : матеріали наук.-практ. онлайн-конф., 23–25 черв. 2022 р. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2022. 368 с. С. 149–157.

2. Лебедик Л. В. Підготовка педагогів для закладів позашкільної освіти на засадах партнерства у контексті Української Хартії вільної людини. *Формування національної ідентичності українця через цінності Української Хартії вільної людини*: науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, 20-21 жовтня 2022 р. / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, С. В. Костюк, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук. Тернопіль: ТОКІППО, 2022. 491 с. С. 270–274.

3. Лебедик Л. В. Підготовка соціальних працівників у системі неперервної освіти до впровадження соціально-педагогічних технологій. *Неперервна освіта як засіб професійного зростання педагога*: науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, 25 лют. 2022 р. / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, А. Janowski, Ф. І. Полянський, Г. І. Герасимчук, Н. Б. Стрийвус. Тернопіль: ТОКІППО, 2022. 298 с. С. 154–158.

4. Лебедик Л. В., Стрельников В. Ю. Концептуальні засади підготовки викладачів вищої школи до проектування дидактичних систем в умовах магістратури. *Неперервна професійна підготовка фахівців в умовах формування спільного європейського освітнього простору* : монографія / за редакцією С. П. Архипової, О. П. Лещинського. Черкаси : ЧНУ, 2020. 335 с. С. 43–64.

5. Лебедик Л. В., Стрельников В. Ю., Стрельников М. В. Сучасні технології навчання і методики викладання дисциплін: навчально-методичний посібник для слухачів курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти. Полтава : АСМІ, 2020. 303 с.

6. Стрельников В. Ю. Інтенсивне кооперативне навчання майбутніх фахівців. *Якість вищої освіти : чинники формування конкурентоспроможності випускників* : матеріали

XXXIX Міжнар. наук.-метод. конф., 23–24 січ. 2014 р.: у 2 ч. Полтава : ПУЕТ, 2014. Ч. 1. С. 210–212.

7. Стрельніков В. Ю. Можливості кооперативного навчання для формування й розвитку громадянської культури молоді. *Формування громадянської культури в Новій українській школі: традиційні та інноваційні практики* : збірник матеріалів конф. / за заг. ред. Г. Л. Єфремової, С. М. Луценко, Л. П. Івашини. РВВ СОППО, Суми, 2020. С. 174–179.

8. Стрельніков В. Ю. Партнерство суб'єктів освітнього процесу в технології ситуаційного навчання на засадах Української Хартії вільної людини. *Формування національної ідентичності українця через цінності Української Хартії вільної людини*: науковий, методичний, інформаційний збірник Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, 20–21 жовтня 2022 р. / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут, Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, С. В. Костюк, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук. Тернопіль: ТОКІППО, 2022. 491 с. С. 413–418.

9. Стрельніков В. Ю. Техніки нейролінгвістичного програмування для створення кооперативних взаємин зі студентами. *Превентивна безпека людини в сучасних умовах* : матеріали Міжвузівського круглого столу, присвяченого Всесвітньому дню охорони праці, 28 квіт. 2017 р. Полтава : ПУЕТ, 2017. С. 26–28.

10. Стрельніков В. Ю. Філософія компетентнісного підходу у неперервній освіті вчителя. *Лише той Учитель, хто живе так, як навчає* : матеріали Всеукр. наук.-практ. онлайн-конф. з міжнар. участю, присвяченої Всесвітньому дню філософії, 17 листоп. 2022 р. / уклад.: Л. Литвинюк, М. Чиркова. Полтава : ПАНУ, 2023. 298 с. С. 229–234. URL: <http://pano.pl.ua/nml/elektronni-vydannia-poippo>

11. Стрельніков В. Ю. Філософія проектування випереджувальної післядипломної педагогічної освіти на засадах компетентнісного підходу. *Інноваційні технології розвитку особистісно-професійної компетентності педагогів в умовах післядипломної освіти* : зб. наук. статей у 3-х ч. / за заг. ред. О. В. Зосименко, Г. Л. Єфремова. Суми, 2020. Ч. 1. С. 160–167. URL : <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/16837>

12. Трубавіна І. М. Шляхи формування культури миру і толерантності у дітей в закладах загальної середньої освіти в умовах військового конфлікту в Україні. *Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в XXI столітті* : міжнар. кол. монографія / Всесвіт. наук. ноосферно-онтолог. тов-во, Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, Асоц. рос. вчених штату Масачусетс та ін.; за заг. ред. В. П. Бабича, Л. С. Рибалко. Харків : ВННОТ, 2019. С. 352–355.

13. Lesya Lebedyk, Viktor Strelnikov. Educational space of continuous education of teachers: a facilitating approach. *Educational space: post-non-classical perspectives* / Eds. Dimitrina Kamenova, Svitlana Arkhypova. Varna: Varna university of management, 2023. 261 p. P. 128–157. DOI: <https://doi.org/10.54055/mbmj2917>

УДК 378.091.12(075.8)

Тобонька Надія Михайлівна,
здобувачка другого (магістерського) рівня
вищої освіти спеціальності 073
Менеджмент Тернопільського
національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль;

Мешко Галина Михайлівна,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки та
менеджменту освіти Тернопільського
національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль

УПРАВЛІННЯ ПРОФЕСІЙНИМ РОЗВИТКОМ ПЕДАГОГІВ У ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ

Професійний розвиток педагогічного працівника – це свідомий, цілеспрямований процес підвищення рівня своєї професійної компетентності та розвитку професійно значущих якостей відповідно до зовнішніх соціальних вимог, умов професійної діяльності та власної програми розвитку.

У психології праці «професійний розвиток педагога» потрактовано як активне, якісне перетворення педагогом свого внутрішнього світу, внутрішня детермінація його активності, яка приводить до принципово нового способу професійної життєдіяльності. Професійний розвиток супроводжує зростання, становлення, інтеграцію і реалізацію особистісних якостей педагога у професійній діяльності та активне якісне перетворення ним свого внутрішнього світу, що сприяє творчій реалізації у професії [3]. А. Глетсорн стверджує, що «розвиток особистості педагога у професійному контексті здійснюється на основі накопичення досвіду та систематичного аналізу власної педагогічної діяльності» [6, с. 41].

Професійний розвиток означає ріст, становлення, позитив, інтеграцію у професійній праці особистісних якостей і здібностей, професійних знань та вмінь, проте головне – це активне якісне перетворення особистістю свого внутрішнього світу, що призводить до принципово нової його побудови і способу життєдіяльності – творчої самореалізації у професії. Основною психологічною передумовою і формою реалізації професійного розвитку особистості є її професійна соціалізація [2].

На думку В. Хрипун [4], професійний розвиток педагогічних працівників закладів дошкільної освіти – це свідомий, цілеспрямований процес набуття

професійної компетентності та розвитку професійно значущих якостей відповідно до зовнішніх соціальних вимог, умов професійної діяльності та власної мотиваційної спрямованості.

У контексті нашого дослідження важливими є запропоновані Л. Пуховською [3] характеристики феномена професійного розвитку педагогів, зокрема закладів дошкільної освіти, у світовому педагогічному просторі: професійний розвиток педагогів реалізується у процесі співробітництва, найбільш ефективно – у взаємодії педагогів, адміністрації, батьків та інших членів громади; професійний розвиток здійснюється на основі різних форм і способів організації. Тому професійний розвиток педагогів – це постійний процес оптимального вибору та поєднання різних форм, методів, технологій, які є найбільш оптимальними в конкретній ситуації і в конкретному місці [3].

Зазначене загалом реалізується в координатах «управління професійним розвитком педагогічних працівників», що розуміється нами як послідовні, взаємопов'язані дії, які забезпечують цілеспрямований і систематичний вплив на педагогічних працівників за допомогою фахового навчання для підвищення рівня професійних компетентностей згідно із сучасними вимогами та ефективно використання їхнього особистісно-професійного потенціалу з урахуванням чинників зацікавленості в результативній діяльності. Управління професійним розвитком педагогічних працівників – циклічний безперервний процес, що полягає в послідовному виконанні його циклів: «мета-дія-результат-нова мета» [5].

Для забезпечення професійного розвитку педагогічних працівників закладів дошкільної освіти важливо враховувати такі аспекти, як:

1. Педагог закладу дошкільної освіти має бути рушійною силою власного навчання, створення можливостей визначати індивідуальну траєкторію професійного зростання або впливати на зміст свого професійного навчання.

2. Важливо забезпечити педагогів інструментами, які відповідають їхнім конкретним освітнім потребам. Заклади дошкільної освіти – специфічний, навіть диференційований напрямок освітньої діяльності.

3. Актуальним для сприяння розвитку співпраці між педагогами є забезпечення професійного навчання, розробленого із залученням до співпраці інших колег-фахівців. Співпраця є потужним рушієм та ресурсом особистої стійкості педагогів, сприяє розвитку творчого мислення в професії, а також покращує умови праці [2].

Наслідком ефективного управління професійним розвитком є підвищення рівня професійної компетентності педагога як результату творчої професійної діяльності та інтегрований показник особистісно-діяльнісної сутності педагога. Професійна компетентність виражає єдність теоретичної та практичної готовності педагога здійснювати педагогічну діяльність і характеризує його професіоналізм.

У процесі професійного розвитку педагогів закладів дошкільної освіти важливими є використання інструментів для діагностики рівня їх професійної компетентності. Для визначення рівня професійної компетентності нами використана діагностична анкета «Вихователь очима своїх колег» [1, с. 139]. Анкета складається із 13 тверджень, щодо кожного з яких потрібно зробити вибір у відповідно до запропонованих варіантів відповіді. У дослідженні взяли участь 25 педагогів закладів дошкільної освіти м. Тернопіль, які співпрацюють між собою. Результати проведеного дослідження свідчать, що 12% досліджуваних володіють високим рівнем професійної компетентності, 67% – достатнім, 21% – середнім. Це підтверджує необхідність цілеспрямованого управління професійним розвитком педагогів у закладі дошкільної освіти.

Отже, професійний розвиток педагогів закладів дошкільної освіти є свідомим процесом, який реалізовується у процесі конструктивної взаємодії педагогів, а також грамотним, систематичним впливом на педагогічних працівників за допомогою фахового навчання, спонукання до саморозвитку. Тому потребує розроблення програми управління професійним розвитком педагогів у закладі дошкільної освіти, головна мета якої полягає у сприянні найбільш повній реалізації особистісного та професійного потенціалу педагогів. Важливим завданням також є створення акмеологічно-розвивального

середовища у закладі дошкільної освіти як засобу управління професійним розвитком педагогів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Освіта Тернополя. *Аналітичні інструменти оцінювання освітньої діяльності: освітянський альманах* / упор. Г. І. Литвинюк, Л. О. Гапон, І. О. Січкарик. Тернопіль: «Підручники і посібники», 2019. 224 с.

2. Професійна компетентність педагогічних працівників ЗДО. URL: <https://kkdnz231.dnepredu.com/uk/site/profesiina-kompetentnist-.html> (дата звернення: 16.10.2023).

3. Пуховська Л. Проектна діяльність майбутніх фахівців в умовах стрімких змін: актуальність, основні поняття і визначення. *Розвиток професійної культури майбутніх фахівців: виклики, досвід, стратегії, перспективи*: зб. матеріалів ІУ Міжнар. наук.- прак. конф., 7 квітня 2020 р. Київ : Університет ДФС України, 2020. С. 107–109.

4. Хрипун В. І. Професійний саморозвиток педагогічного працівника дошкільного навчального закладу у схемах і таблицях / для педагогічних працівників дошкільних навчальних закладів. Черкаси : ЧОПОПП, 2012. 25 с. URL: <http://ipro.com.ua/library/attachments/article/.pdf>

5. Шанскова Т. І. Професійний розвиток педагогічних працівників закладів дошкільної освіти у процесі методичної роботи. *Педагогіка формування творчої особистості у вищих і загальноосвітніх школах*. Запоріжжя, 2020. Вип. 70. Т. 4. С. 45–50.

6. Glatthorn, A. Teacher development International encyclopedia of teaching and teacher education ; ed. L. Anderson. London : Pergamon Press, 1995. P. 41–45.

Брик Юлія Ростиславівна,

викладач-методист, викладач біології ДПТНЗ «Тернопільське вище професійне училище сфери послуг та туризму», м. Тернопіль;

Солонинка Вікторія Романівна,

викладач історії ДПТНЗ «Тернопільське вище професійне училище сфери послуг та туризму», м. Тернопіль

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ У СУЧАСНОМУ ЗАКЛАДІ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

Україна сьогодні проходить фазу глибокого історичного перетворення, і в цьому процесі перетворюється кожен із нас, перетворюється цілий світ, що є свідченням потужного патріотичного потенціалу українського народу. Сьогоднішній виховний процес здійснюється в реальному часі – у героїчний період сучасної історії України, яскравого сплеску патріотичної свідомості й масового героїзму українського народу, який обстоює не лише свою свободу й

суверенітет у двобої з ворогом; вияву небаченої досі жертвовності українців, яких об'єднала спільна біда і гордість за свій народ, за самих себе й відповідальність перед людством [1]. Сучасна молодь знаходиться в ситуації постійного вибору ціннісних основ своєї життєдіяльності. Як наслідок, спостерігається повсюдна трансформація способу життя молодого покоління, що проявляється в тенденції самостійного вибору шляху, власної життєвої позиції.

Серед виховних напрямів, визначених Концепцією національно-патріотичного виховання в системі освіти, затвердженою наказом Міністерства освіти і науки України від 06.06.2022 р. № 527 «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015», сьогодні найбільш актуальними виступають громадянсько-патріотичне, духовно-моральне, військово-патріотичне та екологічне виховання як основні складові національно-патріотичного виховання, як стрижневі, основоположні, що відповідають як нагальним вимогам і викликам сучасності, так і закладають підвалини для формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь, які розглядатимуть розвиток держави як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності за природу як за національне багатство, здорового способу життя, готовності до змін та до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України [3].

Реалії сьогодення наштовхують нас на приділення особливої уваги всім зазначеним напрямкам. Організація національно-патріотичного виховання у сучасному закладі професійно-технічної освіти полягає у переорієнтації учнівської молоді, педагогічного колективу на гуманізацію виховання, створення умов для цілеспрямованого системного розвитку людини як суб'єкта діяльності, розвитку її особистості, індивідуальності. Організація освітнього

процесу на засадах гуманізму дозволить досягнути очікуваних результатів за умови, якщо усі педагогічні працівники дотримуватимуться педагогічних позицій і вимог до учнів: поважати гідність кожного учня; стимулювати їх прагнення до самовдосконалення; бути вимогливим і водночас доброзичливим, справедливим в оцінці можливостей, знань і вчинків учнів; допомагати у складних ситуаціях; бути чуйним і уважним; не допускати конфліктів, а в разі їх виникнення розв'язувати шляхом компромісу; цікавитися думкою учнів та довіряти їм; радітися з ними; не надавати перевагу окремим учням; підтримувати ініціативу; непримиренно ставитися до проявів зла й несправедливості тощо.

Духовному та культурному збагаченню майбутніх робітників сприяє дотримання усіма учасниками освітнього процесу принципів Української Хартії вільної людини: Бути вільною людиною; Бути українцем; Бути активним громадянином; Любити; Мислити; Бути господарем; Бути лідером; Бути відкритим суспільством; Бути успішною державою; Бути учасником демократичної спільноти народів [4].

У Тернопільському вищому професійному училищі сфери послуг та туризму національно-патріотичне виховання є важливою складовою освітнього процесу та здійснюється під час проведення навчальних занять через систему виховних заходів, роботу громадських організацій, залучення педагогічних працівників та учнів до волонтерської діяльності, проведення різноманітних екскурсій, перегляд історичних фільмів та написання науково-дослідних робіт тощо. Успіх навчально-виховної роботи в училищі залежить від спільних зусиль усього педагогічного колективу. Викладачі, майстри виробничого навчання та вихователі дотримуються єдиних принципів навчання і виховання при проведенні занять, виховних заходів. Використання сучасних адекватних виховним завданням організаційних форм, методів, прийомів і засобів сприяє формуванню та розвитку у зростаючої особистості поведінкових норм, що включають у себе вміння міркувати, аналізувати, ставити запитання, шукати відповіді, критично та всебічно розглядати проблему, робити власні висновки,

брати участь у громадському житті, здатність орієнтуватися й адаптуватися в нових соціальних умовах, захищати свої інтереси, поважати інтереси і права інших тощо. З традиційних, ефективних методів виховання в освітній діяльності застосовуються бесіди, диспути, лекції, семінари, робота з книжкою та іншими джерелами інформації, а також дослідницькі, пошукові, творчі, ігрові, ситуаційні тощо [2].

Організація національно-патріотичного виховання в училищі забезпечується відповідним планом роботи училища, планами роботи класних керівників на кожен рік окремо. Проведено інформаційні, просвітницькі та виховні заходи за визначеною тематикою: «Герої рідного краю», «Академічна доброчесність учня», «Бути українцем», «Національний Акт Свободи», «І чужого навчаєтесь, й свого не цурайтесь», «Мова – коштовний скарб народу», «Моральні авторитети нації» та інші.

Учениця училища Анастасія Котович брала участь у VII Міжнародному двотуровому фестивалі мистецтв «Yula Art Fest», V-й віковій категорії 15-17 років з образотворчого мистецтва та в конкурсі з виготовленим плакатом під назвою «За нами правда» зайняла I місце (керівник Л. Терещенко).

Учні училища брали участь у краєзнавчих читаннях «Ігор Герета – археолог зі світовим ім'ям», приурочені 85-річчю відомого краянину (класний керівник – В. Солонинка, майстри виробничого навчання – О. Ониськів та М. Сигіль).

З нагоди Всесвітнього дня ментального здоров'я для класних керівників училища головою методичної комісії В. Солонинкою та соціальним педагогом І. Ревасевич організовано та проведено круглий стіл «Формування ціннісних пріоритетів через становлення життєвої позиції».

В рамках пілотного проєкту «Демократія: ідеї на практиці» організовано викладання курсу «Демократія: від теорії до практики».

Методична розробка викладача біології Ю. Брик «Урбанізована флора» зайняла перше місце обласного конкурсу на кращу методичну розробку екологічної стежини у номінації флористична.

Педагоги та учні училища брали участь у науковій конференції на тему: «Охорона культурної спадщини – невід’ємний елемент розвитку туризму на Тернопільщині».

Індивідуально-пошукова робота учениці училища Олесі Станіславчук на тему «Капеланство як символ духовної місії священництва» (наукові керівники Н. Зінченко, В. Солонинка) зайняла III місце у другому етапі XVI Міжнародного конкурсу з українознавства учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти, який відбувся в березні 2023 року в місті Києві на базі Науково-дослідного інституту українознавства.

Інформаційний квест «Building a Modern European Ukraine-Civil Society» (Створення сучасної європейської України – громадянського суспільства) провели викладачі англійської мови М. Кузик та І. Зосіна в рамках тижня громадянського суспільства.

Отже, професійна підготовка майбутніх робітників передбачає не тільки формування та розвиток професійних компетентностей, але й засвоєння системи загальнолюдських, національно-патріотичних цінностей та понять, що мають становити основу їхньої культури. І заходи, які організуються та проводяться в училищі, не лише сприяють формуванню національної свідомості та громадянської позиції учнів, а й дають змогу кожному здобувачеві зрозуміти свою історію, вивчити правдиві історичні факти, щоб протистояти можливим інформаційно-психологічним атакам ворога.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів: методичні рекомендації [для вчителів, методистів, авторів програм і підручників, науковців, викладачів, студентів закладів професійної й вищої освіти, управлінців, політиків]. Київ: Фенікс, 2022. 64 с.

2. Брик Ю. Р. Формування ціннісних орієнтацій учнів при викладанні біології. *Освітня спільнота як середовище формування українського громадянина в контексті Української Хартії вільної людини*: зб. наук. статей, тез доп. та ін. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., 20-21 жовт. 2022 р. Тернопіль: ТОКШПО, 2022. С.98–102.

3. Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015: наказ Міністерства освіти і науки України від 06.06.2022 р. № 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text> (дата звернення: 05.10.2023).

4. Українська Хартія вільної людини. URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnojiljudyny> (дата звернення: 06.10.2023).

УДК 37.0:371.378

Бабовал Надія Ростиславівна,
кандидат економічних наук, доцент
кафедри менеджменту і методології
освіти Тернопільського обласного
комунального інституту післядипломної
педагогічної освіти, м. Тернопіль;

Бабовал Діана Сергіївна,
студентка фізико-математичного
факультету Тернопільського
національного педагогічного університету
ім. В. Гнатюка, м. Тернопіль

ТІМБІЛДІНГ ЯК ОСНОВА ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ КОЛЕКТИВУ

У сучасному світі все більше уваги приділяється зміцненню співпраці та побудові ефективних команд. Одним із популярних інструментів для досягнення цих цілей є тимбілдінг, або, як часто помилково вживають, «тимбілдинг». Правильне написання цього терміна українською мовою – «тімбілдінг». Воно відповідає українським правилам транслітерації та зберігає оригінальне звукове співвідношення слів «team» і «building». Термін «тімбілдінг» вимовляється як «тім-біл-дінг» з наголосом на першому складі. Тімбілдінг є важливим інструментом для зміцнення команд та підвищення їх продуктивності [1].

Тімбілдінг («team building») – слово походить від англійських слів «team» (команда) і «building» (побудова, утворення), тобто українською мовою перекладається як «командоутворення» – це процес створення і підтримки ефективної спільної роботи в колективі. Ефективний розвиток колективу може бути досягнутий завдяки проведенню тимбілдінг заходів і активностей, які сприяють покращенню співпраці, комунікації та взаєморозуміння серед його учасників.

Назвемо кілька аспектів, які необхідно враховувати для ефективного розвитку колективу через тимбілдінг:

1. **Зміцнення взаємодії.** Тимбілдінг активності сприяють підвищенню рівня довіри та співпраці між членами колективу. Це допомагає зменшити конфлікти і покращити загальний робочий клімат.

2. **Комунікація.** Тимбілдінг допомагає покращити навички комунікації серед учасників колективу. Вони навчаються слухати один одного, виражати свої думки та ідеї, і вирішувати спільні завдання.

3. **Розвиток лідерських якостей.** Під час тимбілдінг заходів можуть виявитися нові лідери або розвиватися лідерські навички учасників колективу. Це може позитивно вплинути на робочі процеси та організаційну культуру.

4. **Розвага та відпочинок.** Тимбілдінг може бути також засобом розваги та відпочинку для співробітників, що допомагає зняти стрес та підвищити загальний настрій в колективі.

5. **Зміцнення відданості компанії.** Участь в цікавих і важливих для колективу заходах сприяє зміцненню відданості співробітників своїй компанії і підвищенню їхньої мотивації до досягнення спільних цілей.

6. **Оцінка і планування.** Тимбілдінг може бути також корисним для оцінки поточного стану колективу і розробки планів для подальшого розвитку та вдосконалення робочих процесів.

Тимбілдінг має два етапи: перший – створення колективу, другий – щоденна робота з підтримки «командного духу», зміцненню взаємин і уникненню конфліктних ситуацій [2].

Тимбілдінг – це процес створення і підтримки позитивних відносин та співпраці серед учасників команди або групи людей, які спільно працюють над спільною метою. Цей процес може бути реалізований різними способами, залежно від конкретних цілей і контексту. Ось декілька видів тимбілдінгу:

1. **Командні ігри і вправи:** Це найпоширеніший вид тимбілдінгу, де учасники беруть участь у різних іграх, завданнях та вправах, що сприяють

співпраці, комунікації і розв'язанню проблем. Приклади включають воркшопи з побудови конструкцій, ігри для зміцнення довіри та співпраці.

2. **Спортивні змагання:** Організація спортивних заходів, таких як футбол, волейбол, забіги або інші види фізичної активності, допомагає підвищити командний дух і сприяє взаєморозумінню між учасниками.

3. **Культурний тимбілдінг:** Учасники мають можливість ділитися своєю культурною спадщиною через музику, танці, мистецтво.

4. **Воркшопи та навчання:** Організація навчальних воркшопів і тренінгів з певної теми, яка важлива для команди або організації, може сприяти розвитку навичок та спільному засвоєнню нових знань.

5. **Подорожі і виїзди:** Організація корпоративних подорожей або виїздів на природу дозволяє учасникам відділитися від робочого середовища, розслабитися і підсилити взаємодію в неформальній обстановці.

6. **Творчі майстер-класи:** Учасники мають можливість виявити свою творчість через різні види мистецтва, такі як живопис, музика, література або ремесла.

7. **Соціальні заходи:** Організація благодійних заходів або волонтерської роботи сприяє формуванню позитивного іміджу компанії та спільній соціальній відповідальності.

8. **Заходи з розвитку особистості:** Тренінги і воркшопи, спрямовані на особистий розвиток, можуть сприяти підвищенню самосвідомості і зміцненню внутрішньої мотивації.

Важливо вибирати вид тимбілдінгу, який найкраще відповідає потребам та цілям вашої групи або організації. Правильно організований тимбілдінг може покращити командну співпрацю, створити позитивний робочий клімат і підвищити ефективність роботи колективу.

Отже, тимбілдінг – це важливий інструмент для ефективного розвитку колективу, який допомагає покращити співпрацю, комунікацію та загальну продуктивність співробітників. Він дозволяє створити позитивне робоче середовище і сприяє досягненню організаційних цілей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Тімблдінг чи тимблдинг? Як правильно пишеться на українській. URL: <https://projectavatar.fun/ua/timblding-tumblding/> (дата звернення: 03.10.2023).
2. Тімблдінг: ефективний інструмент для згуртування ваших співробітників. ТОП-5 ідей для ігор. URL: <https://biznescat.com/biznes/127-timblding.html> (дата звернення: 05.10.2023).

УДК 376

Кудрич Віталій Петрович,

кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та фінансів приватного закладу вищої освіти «Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика», м. Миколаїв

ПІДПРИЄМНИЦЬКА ОСВІТА – ЗАСІБ ВИХОВАННЯ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ НА ОСНОВІ ЦІННОСТЕЙ УХВЛ

У нашій країні, де Радянський Союз було подолано фізично, його спадщина і досі зберігається морально і ментально.

Українська Хартія вільної людини [3]

Українська Хартія вільної людини (надалі – УХВЛ та Хартія) побудована на трьох фундаментальних думках/положеннях:

1. Людина сама має нести відповідальність за своє життя, за себе.

2. Людина має завжди і у будь-яких обставинах сповідувати людську мораль і визнані демократичні цінності.

3. Людина повинна сама свідомо формувати (і створювати) своє майбутнє у суспільстві відповідно до своїх якостей, здібностей, освіти, мрій та бажань.

Напередодні одинадцятої річниці свого представлення в Українському домі під час Національного круглого столу, присвяченого 21-й річниці референдуму за незалежність України, Українська Хартія вільної людини набуває ще більшої актуальності, а особливо на тлі навали російської орди, яку ми обов'язково переможемо. І вже зараз постає завдання скорішого післявоєнного відновлення України. Нову, прекрасну Україну мають створювати нові люди. Тому молоде покоління українців необхідно виховувати на основі наріжних цінностей Хартії.

Для відродження усієї інфраструктури, структурної модернізації та перезапуску економіки України знадобляться мільйони робітників будівельно-дорожніх, монтажних та багатьох інших робочих спеціальностей, водіїв автотехніки, а також сотні тисяч дипломованих фахівців та менеджерів. Потрібні будуть управлінці, які зможуть оперативно розробляти та приймати рішення в умовах невизначеності та ризику, знаходити необхідні ресурси, організувати різні колективи для ефективної реалізації задуманого, самостійно аналізувати ситуації, корегувати колективні дії, а також чесно, справедливо і успішно виконувати поставлені завдання. А тут – увага: алгоритм необхідних перелічених дій сотень тисяч фахівців та менеджерів для відродження України характерний саме для підприємницької діяльності.

Але проблема в тому, що в Україні катастрофічно не вистачає дійсно підприємливих людей. Це підтверджує мій особистий багаторічний досвід підприємництва і підприємницької просвіти. Дійсно підприємливі люди складають у нас, на жаль, мізерний відсоток активного населення.

Біда в тому, що стандартна система освіти в Україні ще й досі, з радянських часів, налаштована на підготовку фахівців для роботи по найму: школа, інститут, сумлінна робота на державу (на господаря), а колись потім будуть гроші, машина, квартира тощо. Головне – будь як усі, шануй начальство. Патерналізм, байдужість до своєї долі, побоювання нового, невіра у свої сили й можливості, нестача знань, недовіра державі, зневажливе або насторожене ставлення до підприємництва – ось що заважає проявленню підприємливості нашої молоді.

У розумінні більшості населення підприємець постає таким собі реалізатором із речового ринку або простим перекупником. Тоді як по своїй креативній сутності підприємці є дуже непростими і багато в чому розвиненими людьми. Вони заслужено складають велику частину дійсної еліти суспільства. Підприємливі громадяни є рушіями економічного і соціального розвитку, вічними двигунами прогресу. Це активні люди, які діють в умовах невизначеності і ризику для поліпшення будь-якої ситуації, а саме: виношують

ідеї і концепції змін; розробляють плани дій, визначають необхідні ресурси; приймають рішення, знаходять ресурси; реалізують свої плани та отримують певні результати! Кому цікаво – проаналізуйте життєвий шлях будь-якої видатної людини. І ви побачите у неї майже усі риси і якості цілеспрямованої, підприємливо налаштованої людини з лідерським характером. В ідеалі якості справжнього українського підприємця мають повністю співпадати з вимогами Хартії.

Але саме підприємництву у нас майже ніхто нікого не вчить. Сумно відомо, що приблизно 80% випускників денних вишів не знаходять роботу за спеціальністю, а 20% – взагалі не можуть влаштуватися за наймом. Освічені молоді люди змушені поповнювати лави самозайнятого населення без спеціальної підготовки. Але ж вони не винні, що майже сто років радянська влада гнобила найменші прояви підприємництва свого «населення».

У галузі підприємницької освіти у нас наразі вчать здебільшого створенню стартапів, написанню бізнес-планів, маркетингу, лідерству, масштабуванню бізнесу тощо. Але ще й досі мало хто розуміє, що навчання зі створення свого бізнесу в пострадянських державах стане ефективним лише тоді, коли буде створене певне середовище підприємливо налаштованих людей, яким не вистачає лише знань про створення стартапу, написання бізнес-плану, маркетинг, лідерство, масштабування бізнесу тощо. Так, ці знання конче потрібні, але лише для підприємливих вмотивованих людей, які вже зараз знають, чого вони хочуть у майбутньому. Для розумних, активних і креативних людей, які мають непереборне бажання якнайскоріше знайти гідне місце у суспільстві відповідно до своїх якостей, здібностей, освіти, мрій та бажань!

І головний, універсальний зиск системи навчання саме підприємництву – створення великого прошарку ефективних підприємливих менеджерів для роботи на будь-якому підприємстві у якості найманих працівників або навіть на державній службі для відновлення України від наслідків війни.

Отже, глобальна підприємницька освіта на державному рівні, як засіб виховання молодого покоління на основі цінностей УХВЛ, конче необхідна для

успішної післявоєнної побудови нової України. До цього маємо залучити провідні університети, мережі стартап-інкубаторів YEP спільно з Міністерством освіти і науки України, Міністерством цифрової трансформації України, Українським фондом стартапів за підтримки Програми USAID «Конкурентоспроможна економіка України» [1; 2].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Відкриваємо стартап-можливості для кожного. URL: [https:// www.yepworld. org/](https://www.yepworld.org/)
2. Програма USAID «Конкурентоспроможна економіка України». URL: <https://www.facebook.com/usaidcep.ua/?locale>
3. Українська Хартія вільної людини. URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnojiljudyny>

Воляннюк Борис Олексійович,
методист центру виховної роботи, захисту прав дитини та громадянської освіти Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Тернопіль

ВОНИ БОРОЛИСЬ ЗА ВОЛЮ РІДНОГО КРАЮ (СЕЛО ОСТРІВ ПОЧАТКУ ХХ СТ.)

XX століття стало часом найактивнішої боротьби за волю і свободу України. На початку віку українці вперше висунули політичні вимоги своєї незалежності, а 24 серпня 1991 року Верховна Рада України ухвалила воістину історичний документ надзвичайного значення для долі українського народу – Акт проголошення незалежності України. Україна вкотре за 350 років визвольної боротьби здобула самостійність.

Людина прагне бути вільною, бо саме свобода надає смислу, гідності та цінності людському життю. Усі люди створені вільними. Саме це найвагомніше право людини, отримане кожним від народження, визначає суть нашої цивілізації. Бути вільною Людиною – це не лише зовнішня ознака, яка об'єднує усіх нас за правами, але й внутрішній духовний вибір. Адже невільна Людина не здатна бути ані щасливою, ані захищеною, ані впевненою у своєму майбутньому. Перше і найважливіше: потрібно плекати національну гідність.

Не шукаймо винних у власній долі. Будьмо сильним народом і пам'ятаймо як про переможні, так і про трагічні сторінки.

Правдива героїчна історія славних галицьких лицарів ХХ ст. – Українських Січових Стрільців, показує поривання українського юнацтва, вихованого на ідеях Івана Франка, до своєї національної самобутності, мови, культури, до державності. Саме в середовищі передової частини молоді, яка пройшла духовний та фізичний гарт у товариствах «Сокіл» (вперше засноване в с. Купчинці Тернопільського р-ну у 1891 р. Костем Жмуром та Павлом Думкою), «Січ» (перша «Січ» створена у с. Завалля у 1900 р. Кирилом Трильовським, адвокатом із Коломиї), зародилася військово-політична ідея про збройне створення власної держави. Перед першою світовою війною в Галичині налічувалося близько 900 «сокільських гнізд» та понад 1000 «Січей» [3, с. 7].

У Львові у 1911 р. учні середніх шкіл створили таємний гурток «Пласт» для ознайомлення з військовою справою, де засновниками та активістами були майбутні старшини УСС В. Кучабський, О. Кучерішка, О. Степанів, П. Франко, С. Чмола, О. Яримович. 18 березня 1913 р. у Львові було організоване перше українське Стрілецьке товариство Українських Січових Стрільців на чолі з доктором Володимиром Старосольським [3, с. 8].

28 червня 1914 р. у місті Лева відбувся січово-сокільський огляд, присвячений 100-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. У масових військово-спортивних вправах та поході вулицями Львова взяли участь 12,5 тисяч осіб, які представляли понад 120 тисяч членів 2166 стрілецьких, січових, сокільських, пластових організацій краю. Багато учасників були у військових одностроях та зі зброєю [3, с. 8–9]. Були тут «Соколи» з Острова.

Ця хода та показові виступи викликали значний ентузіазм, підняли дух українського громадянства, яке ще нещодавно іронічно дивилося на починання молоді й змусило змінити погляди на військовий рух. Цей український здвиг засвідчив рівень військової справи українців, який вже змушена була визнати офіційна влада. Українство краю завдяки власній школі, господарським

установам, пресі, вічам, виборчій агітації, діяльності культурно-освітніх та політичних організацій зміцнилося культурно й економічно, не цуралося участі в загальнонаціональних акціях, поступово перетворюючись у реальну політичну силу і Галичина стала за висловом Євгена Чикаленка «українським П'ємонтом» [3, с. 9].

Саме 28 червня 1914 р. у столиці Боснії Сараєво було вбито престолонаступника Австро-Угорщини ерцгерцога Франца-Фердинанда, що призвело до вибуху I Світової війни, у вир якої були втягнуті українці – бездержавна нація, що захищала інтереси конфронтуючих сторін.

Січове стрілецтво – організована сила Галичини, реально оцінювало міжнародну ситуацію і розглядало Австрію тимчасовим союзником.

Протягом кількох днів була зорганізована перша бойова сотня під командою Івана Чмоли. Були організовані повітові та громадські комітети на місцях для призову молоді в УСС. О. Назарук наводить у відсотках дані призову уродженців Тернопілля у ряди УСС: Заліщики – 0.28, Терехівля – 0.52, Підгайці – 0.64, Гусятин – 0.86, Борщів – 0.89, Зборів – 0.98, Бучач, Збараж – 1.05, Бережани – 1.20, Чортків – 1.38, Тернопіль – 5.63 [3, с. 13].

За планом австрійського командування треба було сформувати 8 піхотних куренів УСС, з них по одному у Тернополі та Чорткові. Галичани, через недостатнє фінансування усусів урядом, добровільно здавали кошти для УСС.

Мрія галичан-патріотів, пронесена крізь горнило I світової війни, знайшла своє продовження, коли Австро-Угорська монархія невідворотно йшла до свого краху восени 1918 року, а над Галичиною нависла небезпека поневолення новоствореною польською державою. Віра у святу справу і її перемогу кинула українців краю на переважаючого противника. Вночі на 1 листопада українські військові частини 15-го полку крайової оборони, 50-го сторожового і 41-го супровідного куренів вийшли з казарм, роззброїли жовнірів-неукраїнців, обложили та зайняли найважливіші урядові будинки. Українці заволоділи Львовом – столицею краю без насильства і кровопролиття. Над львівською

ратушею замайорів синьо-жовтий прапор, який підняв молодий стрілець Степан Паньківський.

Відразу після сформування уряду почалося створення Української Галицької Армії. Секретаріат військових справ під керівництвом полковника Дмитра Вітовського та заступника отамана Петра Бубели розгорнув відділи: мобілізаційний, зброї і амуніції та артилерії, технічний, санітарний, інтендантський, військового судочинства, пресовий. Була напрацьована схема військової організації краю [3, с. 114; 4, с. 37]. Постановою уряду ЗУНР введена обов'язкова військова служба всього українського люду, а іншонаціональне населення не зобов'язували нести службу. І населення краю активно відгукнулося на цей заклик – українські військові частини поповнювали добровольці та новобранці. Так, навіть німці та євреї добровільно вступали в УГА.

У листопаді 1918 р. у Тернополі був створений 1-ий Подільський полк піхоти імені С. Петлюри, який прийняв присягу на вірність Українській державі 28 листопада [3, с. 118], [4, с. 40].

У грудні 1918 року, коли начальником штабу був полковник Євген Мишковський, УГА мала чітку організаційно-військову схему.

Галицький стрілець був добрим вояком, що проявилось під час Першої Світової війни. Його цінували за слухняність, малу вибагливість та витримку, а визвольна війна сформувала його ідеальним у виконанні наказів, підприємливим та товариським, який під добрим керівництвом та при вмільі і дбайливій організації був здатний на самопожертву і найбільший героїзм. Більше півсотні уродженців с. Острів, які воювали у збройних силах Австро-Угорщини, подає історик Сергій Воляннюк за даними австрійського міністерства війни за участі комітету Червоного Хреста. Цей перелік укладено на основі періодичних зведень про військові втрати під час бойових дій. Звичайно, що це не повний перелік військових, які загинули, отримали поранення чи потрапили у ворожий полон. Тут також слід зазначити, що велика трагедія українського народу полягала в тому, що під чужими та своїми синьо-жовтими стягами

українці воювали між собою. Завершення I Світової війни, розпад імперій привели до відродження поневоленої української нації на теренах Великої Наддніпрянської України та Західноукраїнської Народної Республіки, Злуки цих земель 22 січня 1919 року у єдину соборну Україну.

У ці бурхливі роки боротьби за відродження Української держави брали активну участь жителі села Острів: Василь Михайлович Антків (1897–1986), Степан Беднарчук (1898 р., родом із с. Застав'є, емігрував до США, там і помер), Данило Миколайович Віблій (1898–1917, загинув), Григорій Дацко (загинув 1920), Дмитро Новаківський (1893 р.н., у 1916 р. служив стрільцем 3-ї сотні 1-го полку УСС), Василь Климентійович Сагайдак (1894–1972), Михайло Ярмуш (1891–1958), Василь Григорович Довгополий (1900 р.н.), Микола Гуральчук (загинув у 1919 р. у бою з поляками), Филимон Кійовчик (загинув 1919 р. у бою з поляками), Йосип Василівський [2, с. 70–90], Іван Зеляско (1894–1919), Онуфрій Миколайович Машталер (1898–18.08.1937, розстріляний у Вінницькій обл.), Йосип Васильович Кошильовський (1898–1959). Це далеко не повний перелік острівчан, що були учасниками національно-визвольних змагань початку століття.

Українська національна революція продовжувалася і в кінці ХХ ст. «Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року,

- продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні,
- виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами,
- здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголошує незалежність України та створення самостійної української держави – УКРАЇНИ» [1].

Могили наших героїв розкидані по цілому світу. А Антків В. М., Віблій Д., Гуральчук М., Дацко Г., Довгополий В. Г., Зеляско І., Кійовчик Ф., Ярмуш М. знайшли вічний спочинок на сільському цвинтарі. Надгробний

пам'ятник могили, шанованої острівчанами як стрілецька, вказує на поховання тут Данила Віблого і Миколи Гуральчука. Але тут спочиває Віблій Данило Миколайович, уродженець с. Острів, УСС, який загинув у 1917 р. і був перепохований, чи Віблій Данило Іванович, уродженець с. Буцнів, старший десятник УГА, який загинув 19 листопада 1918 р. у бою з поляками біля смт Микулинці ще потрібно з'ясувати [2, с. 70–90], [5, с. 173].

Сьогодні немає живих свідків подій сторічної давнини – славних галицьких лицарів, які воювали за Українську Державу і проти «братів-росіян, і ніби водночас братів-наддніпрянців», і проти поляків, але вдячні нащадки бережуть славу пам'ять про них і героїв інших національно-визвольних змагань та насипали у 1995 році могилу «Борцям за волю України», гордо називаючи її стрілецькою. А героїко-патріотичному вихованню дітей та молоді сьогодні сприяють молодіжні патріотичні організації та товариства МНК, «Пласт», «Сокіл», «Козачата», «Джура», «Молода Просвіта», «Сокільський доріст», «Соколята», патріотичні клуби, волонтерські загони.

Бути вільною Людиною – це насамперед означає брати на себе відповідальність. Не можна вимагати від когось виконання його обов'язків, не виконуючи власних. Не треба жити постійним почуттям скривдженості і жалем до себе. Бути вільною Людиною означає: вірити у свої сили, усвідомлювати свою неповторність, однак жодною мірою не плекати у собі зверхності; завжди і всюди самостійно додержуватися принципу нашої рівності один з одним, а також рівності перед законом, чинити добро [6].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Акт проголошення незалежності України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>
2. За честь і славу, за народ! Тернопіль : Збруч, 2003. с. 494.
3. Лазарович М. В., Матейко Р. М., Мельничук Б. І., Півторак С. Р. Від Маківки до Стрипи. Нариси історії Українського Січового Стрілецтва та Української Галицької Армії. Тернопіль : ТзОВ «Тернограф», 2012. 164 с., іл.
4. Матейко Р., Мельничук Б. «За рідний край, за нарід свій... Українська Галицька Армія на Тернопільщині». Тернопіль, 1993.
5. Новосядлий Б. Т. БУЦНІВ. Екскурс у минуле на хвилях любові. Історико-краєзнавчий нарис. Вид. 2-е, переробл. і допов. Тернопіль : Джура, 2006. С. 296.

УДК 821.161.2.09(046)

Равлюк Любомир Романович,
методист НМЦ дошкільної, початкової
освіти та предметів мистецької галузі
Інституту післядипломної педагогічної
освіти Чернівецької області, м. Чернівці

ЮРІЙ ФЕДЬКОВИЧ – ЗБИРАЧ ПЕРЛИН НАРОДНИХ

Постійне звернення до невичерпної скарбниці народної творчості, насамперед, чудової української пісні, є невід’ємною рисою нашого класичного письменства. Не становить винятку в цьому і творчість Ю. Федьковича. Виразник дум і визвольних прагнень однієї з найзанедбаніших, за висловом Лесі Українки, гілок українського народу – буковинської, Юрій Федькович (1834-1888) посідає важливе місце в історії України.

Великі його заслуги як першого «руського інспектора шкіл на Буковині» і безкорисливого та вмілого оборонця селян на сервітутових процесах в австрійському суді, про який ще й досі існує прислів’я: «Треба продати вола, нім випроцесуєш когута». Він був автором першого буквара для українських шкіл і редактором першої української газети на Буковині.

Тонкий лірик і майстерний оповідач, Ю. Федькович опоектизував казкову свою Гуцульщину, плакав над сумною долею жовніра в австрійському війську, оспівував народних месників Олексу Довбуша і Лук’яна Кобилицю та їхніх нескорених нащадків, у яких «розмова коротка: з крісла та в груди». Він багато працював у галузі драматургії, одним із перших переклав українською мовою твори Шиллера, Гейне, Шекспіра. Як продовжувача традицій Т. Шевченка його з гордістю називають «буковинським Кобзарем», та ще – «буковинським Соловієм». «Федькович, – казав І. Франко, – вложив у свою поезію найкращу частину своєї душі, а така поезія не вмирає, не пропадає». Високу оцінку його доробкові дали також М. Драгоманов і Леся Українка, П. Грабовський і

Марко Черемшина, В. Стефаник і О. Маковей, здобув він схвальні відгуки в багатьох слов'янських країнах.

Високо ставлячи Ю. Федьковича як стиліста, Леся Українка підкреслювала, що стиль народної пісні вдався йому найкраще. І справді, своїми успіхами письменник зобов'язаний, насамперед, народній пісні, яку сприйняв разом із молоком матері, що співала над його колискою.

Бо мене бай породила,
Де вірли воду пили,
Навчила мене бай співаночок
Сто двадцять і чотири.
Бо мене мати бай породила
У поли край Дунаю,
Та й казала ми: співай, синочку,
Та як соловій в гаю.

Любов до народної пісні привила йому старша сестра і менший брат на все життя запам'ятав її співанки. Не тільки родинне оточення прищеплювало любов до народної пісні. Цьому сприяла вся казково-поетична Гуцульщина з її незмовкними (сумними чи радісними) коломийками, чарівними мелодіями у пісні, з яких переважно віє найвища поезія... «Чи не є доказом, якими благородними, якими глибокими почуттями сповнений той народ?», – писав поет.

Гей по горі, по високій трійзіль постелив ся;
З України до дівчини козак поклонив ся.
Поклонив ся козаченько з коня вороного:
Нагадай ся, моя мила, мене молодого.

Товариством співака були прості селяни, а це дуже не подобалося представникам влади. «Ю. Федькович не має доброї слави, бо сторониться від ліпшого товариства, а має хоробливий наліг до тісних зносин з найпростішою головою», – доповідав про поведінку поета вижницький староста Цукер.

«При бесіді, – каже мемуарист, – зійшов він на наші народні пісні і став деякі співати. Голос його був тихий, але дуже чутливий, милий, тонкий, який більше-менше у всіх наших гуцулів подибуємо. Відтак просив мою сестру, щоби що заспівала, і не міг налюбуватися, почувши її пісні. При сій нагоді виразився, що подільські пісні о много краєші, як гуцульські, котрі більше монотонні, – і для доказу переспівував одні і другі».

Спів Ю. Федьковича справляв приємне враження. Маємо лиш один негативний відгук про Федьковичеве виконання народних пісень (йдеться про його виступ на концерті у Львові). Тоді його слухала незвична аудиторія: інтелігенція.

З раннього дитинства і до останніх днів життя народна пісня була надійною супутницею поета. Не розлучався він з нею ніколи: ані в часи кучих солдатських радощів, ані в роки важких фізичних і моральних страждань. Пісня, за словами письменника, не від одного старшинського бука рятувала його. Народна пісня завоювала йому повагу і любов солдатів-однополчан: Ілаша Хрестика з Великого Кучурова, Михайла Дучака із Заставни, Николая Кочернюка з Великого Села, Семена Костюка з Новосілки та багатьох інших, з якими Ю. Федькович підтримував дружні зв'язки все життя і яким присвячував найкращі свої твори.

Грою і співом народних пісень Ю. Федькович знаходив собі друзів, однодумців, бо тільки «струна струні, дума думі правду вповідає». Власне, з пісні почалася дружба його з Антоном Кобилянським і Костею Горбалем, дружба, що мала вирішальну роль у його житті як українського письменника.

Ю. Федькович не тільки сам співав, він був активним пропагандистом пісні, заохочував до співу солдатів, пригощаючи їх, навчаючи нових пісень.

Аби наша піснь і слава
Повік гомоніла,
І нас далі зігрівала,
Як доси нас гріла!

Не розлучався поет із народною піснею і після звільнення з війська. Олекса Слюсарчук, який відвідав його у Путилові, писав у своїх спогадах, що господар дому «співає своїм милим голосом одну пісню за другою». Поліна Волянська, у якої Юрій Федькович гостював у Розтоках, також свідчить, що він «співав багато». Мелітон Бучинський каже, що у нього був ніжний баритон, і поет, співаючи, акомпанував собі на гітарі. А Юрій Семанюк (батько Марка Черемшини) запам'ятав силу його голосу: «як-от не раз співав у церкві в Путилові так сильно, що усі гудзики у його кабаті були потріскали і попадали на землю, наче б їх ножицями обтято».

Народнопісенний коломийковий розмір залишається основним у віршах та поемах Ю. Федьковича протягом всієї його творчості.

Потяг до «вигадування» співанок зберігся у поета на все життя. Він складав, наприклад, і тексти, і мелодії до пісень у п'єсах «Керманич», «Сватання на гостинци». На жаль, мелодії цих пісень не знайдено, але з листів О. Бачинського і М. Королевича знаємо, що автор надсилав їх львівському театрові «Руська бесіда». Щоправда, композитор П. Бажанський, до якого чернівецьке товариство «Руська бесіда» звернулось у 1885 р. з пропозицією гармонізувати 14 пісень з мелодрами «Сватання на гостинци», твердив, що «мелодії пісень аутора се не до ужитку». Проте до цього твердження не можна ставитися з цілковитою довірою: отець П. Бажанський міг просто обуритися «злістю на попів і владику», що нею пройнята п'єса.

Письменник мав добрий музичний смак, доказом чого є його пісня «Як засяду браття, коло чари...», котра набула великого поширення ще за життя автора, а в наш час стала народною.

Використання народної пісні як художнього засобу, однак, є тільки частиною того цікавого явища, з якими зіштовхуємося у творах буковинського письменника. Бо ж повними текстами народних пісень у п'єсах, оповіданнях, нотними записами мелодій або вказівками, на який голос співається пісня, тлумачення змісту і захопливою оцінкою краси цих пісень твори Ю. Федьковича, крім прямого свого призначення, виконували ще й іншу

функцію – вони у певних випадках заступали собою друковані збірки пісень, яких тоді (та й навіть пізніше) не мала Буковина.

Сам поет у листі до Тяничкевича писав: «Доки драму напишу, я вже написав життє О. Довбуша й співанку його у нотах».

Перебуваючи у рідному Путилові, він назбирав багато пісень і охоче ділився записами зі своїми друзями.

«Але є в нас на Буковині красні співанки, – читаємо в листі до одного з адресатів, – буду вам подеколи їх прислати, та ни знаю, чи мутця подобати, бо дуже прості. А знаєте ви одну співанку:

Гий встану ж бо я раненько,
Уберу ж я ся борзенько,
Та й займу ж бо я плужок,
Виору ж бо я шнурочок і т.д.»

Цілком можливо, що згадані тут буковинські співанки є відомими його «Буковинськими піснями з голосами», надрукованими у львівському журналі «Нива» протягом 1864-1865 років, бо редагований В. Шашкевичем журнал «Вечорниці», до якого прихильно ставився Ю. Федькович, припинив виходити у травні 1863 року.

Велика шкода, що з тих «до ста» записів до нас дійшло тільки два, бо музикознавці їх оцінюють дуже високо. «Обидва зразки, – каже про них М. Загайкевич, дуже оригінальні і становлять значну цінність для вивчення буковинської народної музики». Правда, є ще два записи народних мелодій, задокументованих у «Співанику» Ю. Федьковича для школярів, який було видано 1869 року у Відні. Вказівку на це маємо в офіційному відгуку про Ю. Федьковича «Співаник професора музики С. Воробкевича». «Мелодіями, переважно народними, положеними на ноти Ю. Федьковичем», називає І. Франко і ті 35 нотних записів, що він їх надрукував у 1902 р. в додатку до першого тому творів буковинського Соловія.

Не випала з поля зору Ю. Федьковича і зимова група календарної поезії. Він дуже високо цінував красу і поетичну чарівність народних щедрівок і

колядок, вбачаючи в них сучасників «честь, а наших праотців славу». Письменник справедливо вважав «клеймо християнства» на колядках пізнішим нашаруванням. Протягом тривалого часу він робив записи багатьох текстів щедрівок і колядок, докладно описавши і спосіб їхнього виконання. Все це становить чималий збірник «Колядник руського народу. Зібрав і зладив Ю. Федькович». Частина цих записів видавалася окремою брошурою «Рускі церковні і народні коляди і щедрівки, для охоти і забави усіх руских колядничків, а богу во честь і славу».

Із зимової групи календарної поезії Ю. Федькович зробив іще запис обрядів та пісень, що виконуються під час «Маланки».

Надаючи великого значення цим записам Ю. Федьковича, І. Франко мав на меті опублікувати їх у четвертому томі академічного видання творів Буковинського Кобзаря.

Пою коні при Дунаю,
Тай гадаю, тай думаю:
Коню карий, коню сивий,
чом я такий нещасливий.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Коржупова А. П. Юрій Федькович: Літературний портрет. К., 1963.
2. Лукіянович Д. Співець гуцульських гір Юрій Федькович. Львів, 1934.
3. Маковей О. Життєпис Осипа Юрія Гординського-Федьковича. Львів, 1911.
4. Писання Осипа Юрія Федьковича. Перше повне і критичне видане: У 3 т. Т. 1. Л., 1902. С. 155.
5. Українка Леся. Малорусские писатели на Буковине. Зібр. творів: у 12 т. Т. 8. К., 1977. С. 67.
6. Федькович Ю. Твори: у 2 т. Т. 1. К., 1984. С. 182.
7. Франко І. Осип Юрій Федькович (Кілька слів по поводу 25-літнього ювілею його літературної діяльності). Франко І. Зібр. творів: У 50 т. К., 1980. Т. 27.
8. Krhoun M. Basnicke dilo Jurije Fedkovyuce. Vmo, 1973. S. 285.

Психологічна допомога та психосоціальна підтримка щодо збереження ментального здоров'я учасників освітнього процесу в умовах сьогодення в контексті УХВЛ.

Можливості застосування УХВЛ в позашкільній освіті та громадськими організаціями у національно-патріотичному вихованні молоді в умовах війни.

Громадянська освіта й виховання молодого покоління на основі цінностей УХВЛ.

УДК 37.013.42

Курило Віталій Семенович,
доктор педагогічних наук, професор,
голова вченої ради ДЗ «Луганський
національний університет
імені Тараса Шевченка», академік НАПН
України, м. Полтава;

Караман Олена Леонідівна,
доктор педагогічних наук, професор,
ректор ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»,
м. Полтава

СОЦІАЛЬНІ ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІТЕЙ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

Війна рф проти України, що триває вже майже десять років, стала психотравмуючим фактором для багатьох людей і особливо дітей, що перебували й досі перебувають у зоні бойових дій. На тимчасово окупованій території люди стають жертвами маніпуляцій, репресій та погроз. Багато дітей стали свідками різноманітних жахливих подій: артобстрілів, руйнування рідних міст, селищ, шкіл і власних домівок; загибелі батьків і членів сімей, друзів, тварин; катування й каліцтва; власного поранення; масової загибелі людей.

Отже, внаслідок військової та інформаційної агресії рф проти України грубо порушуються права людини та дитини, закріплені в міжнародних і вітчизняних правових документах: Загальній декларації прав людини (1948), Декларації прав дитини (1959), Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (1966), Конвенції ООН про права дитини (1989), Європейській

Конвенції про захист прав людини й основних свобод (1950), Конституції України (1996), Законі України «Про охорону дитинства» (2001), Українській Хартії вільної людини (2012) та ін.

У лютому 2016 року Законом України № 936-VIII введено поняття **«дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів»**, що визначається як дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні. Тепер ця стаття міститься й у Законі України «Про охорону дитинства» (2001, зі змінами 2023 р.) [2].

Діти-жертви війни відразу стали об'єктом наукових досліджень у галузях педагогіки, соціальної педагогіки, психології, соціальної роботи. Так, у наукових працях останніх років знаходимо результати досліджень *соціально-педагогічних* (О. Алексеева, К. Дуванська, К. Ігнатенко, І. Трубавіна та ін.) та *психологічних* (В. Коваленко, В. Макаров, Н. Максимова, Л. Мельник, Т. Пашко, Ю. Пилипас, Т. Федотова та ін.) характеристик дітей та молоді, що зазнали травматизації внаслідок військової та інформаційної агресії; *поведінки* дітей-жертв військових подій (П. Волошин, Г. Кукуруза, Н. Марута, Т. Проскуріна, Л. Шестопалова та ін.); *змісту і технологій роботи з ними* (Н. Бочкор, О. Зеленько, Л. Ковальчук, Ю. Ларіна, Ю. Луценко, І. Никонова, О. Калашник, І. Трубавіна та ін.).

Тому метою нашої наукової розвідки стало визначення соціально-психолого-педагогічних особливостей дітей, які стали жертвами війни рф проти України, як основи для розробки ефективних змісту і технологій психологічної допомоги та психосоціальної підтримки цих категорій дітей щодо збереження їх ментального здоров'я в умовах сьогодення та в контексті Української Хартії вільної людини.

Аналіз зазначених вище праць дозволяє нам стверджувати, що однозначних наукових уявлень щодо соціально-психолого-педагогічних

особливостей дітей у зв'язку з пережитою травмою війни не існує. Але дослідники сходяться на думці, що вони залежать від: 1) характеру й глибини травматичних подій, які діти зазнали під час війни, 2) емоційно-психологічного стану (внутрішня характеристика) та 3) поведінки (зовнішній прояв) дітей, зумовлених пережитими травматичними подіями.

За думкою вчених, соціальні й психолого-педагогічні особливості дітей формуються в залежності від характеру і ступеня жахливості подій, які вони пережили. Так, група учених Українського католицького університету узагальнила **травматичні події, які діти зазнали під час війни**. Серед них: вимушені покинути своє місто чи селище, озброєні люди насильно проникли в будинок, дім обстріляли, розпад сім'ї через війну, член родини перебуває в ув'язненні, член родини пішов воювати, член родини отримав поранення або загинув під час бойових дій, стрілянина на дуже короткій відстані, залишалися довго в підвалі протягом тривалого обстрілу, відчуття сильного холоду, відчуття сильного голоду, бачив поранених, бачив убитих, допомагав нести поранених або мертві тіла, бачив когось закатованого, бачив жертв згвалтування або сексуального насильства, бачив багато вбитих людей одразу, отримав поранення, був живим щитом для солдатів, зазнав погроз, думав, що загине [1, с. 7].

У залежності від ступеня жахливості подій, які пережили діти під час війни, вони можуть перебувати в різноманітних емоційно-психологічних станах. Узагальнений перелік **емоційно-психологічних станів дітей**, які пережили травматичний досвід під час війни, знаходимо в наукових розвідках Л. Мельник та Ю. Пилипас та ін. Так, до основних проявів емоційно-психологічних станів дітей вчені відносять: дратливість, тремтіння, страхи, хвилювання, тривогу, боязнь виходити на вулицю, усамітнення, депресію, плаксивість, небажання бавитися, неспокійність, розсіяність уваги, порушення сну, кошмари, воєнні теми в іграх, реакцію горя, страх смерті членів сім'ї, втрату інтересу до повсякденної діяльності, примхливість або швидку зміну настрою, образливість, порушення ідентичності, сором, низьку самооцінку,

почуття провини, незахищеності, страх майбутнього, гнів, агресію, відчуженість та ізоляцію від оточуючого середовища, сум. У дітей можуть виникнути проблеми з навчанням, увагою, можливістю запам'ятовувати інформацію, психосоматичні порушення (такі, як логоневроз (заїкання), енурез (нетримання сечі), бронхіальна астма, нейродерміти та ін.) [1, с. 12; 3, с. 10–13].

Емоційно-психологічні стани впливають на **особливості поведінки дітей**, які пережили травматичні події під час війни.

Дослідники поведінки дітей-жертв військових подій на Донбасі П. Волошин, Г. Кукуруза, Н. Марута, Т. Проскуріна, Л. Шестопалова виділяють два типи поведінки дітей, що пережили психотравмуючу ситуацію: інтерналізована та екстерналізована.

Інтерналізована поведінка дітей спрямована «всередину» особистості та проявляється в наступних рисах:

- закритість і уникнення контактів з іншими («присутні, але не включаються»);
- ознаки зниженого настрою аж до депресії;
- недостатність спонтанності та ігрової поведінки;
- слухняність і легка піддатливість;
- надмірна пильність і лякливість;
- фобічні реакції на нетипові подразники;
- часті головні болі або болі в животі;
- порушення харчового циклу;
- схильність до адиктивної поведінки;
- можливі загрози самогубством;
- схильність до дисоціативних розладів;
- нанесення собі пошкоджень.

Екстерналізована поведінка дітей спрямована на інших. Тобто діти з екстерналізованою поведінкою спрямовують свої емоції та почуття назовні, на інших дітей, на дорослих, на предмети. Такі діти приносять проблеми

оточуючим, і тому зазначені порушення поведінки легко розпізнати. При цьому:

- діти можуть бути агресивними, ворожими та деструктивними;
- вони можуть поводити себе зухвало, самі провокувати або здійснювати нападати на інших;
- вони можуть знущатися над тваринами (аж до їх убивства);
- вони схильні до деструктивних форм поведінки (наприклад, до підпалів);
- їх поведінка може бути сексуально забарвленою або сексуально спрямованою.

Соціально-психолого-педагогічні особливості та поведінки дітей також проявляються в індивідуальних відмінностях їхньої реакції на екстремальну ситуацію, прояву захисних механізмів та стратегій опанування. До типових захисних реакцій дітей вчені відносять **відмову, опозицію, імітацію, компенсацію, емансипацію, заміщення, регресію** [4, с. 63–68].

Отже, визначення соціально-психолого-педагогічних особливостей дітей-жертв війни на основі описання емоційно-психологічних станів і поведінки дітей є необхідним підґрунтям для розробки змісту і технологій психологічної допомоги та психосоціальної підтримки цієї категорії дітей щодо збереження їх ментального здоров'я в умовах сьогодення та в контексті Української Хартії вільної людини.

Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/0021.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Діти і війна: навчання технік зцілення: навч. посіб. / Ін-т психічного здоров'я Українського католицького університету. *Сер. Психологія. Психіатрія. Психотерапія*. 2014. 98 с.
2. Закон України «Про охорону дитинства». Відомості Верховної Ради України, 2001, № 30, ст.142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 14.10.2023).
3. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі сходу України : посіб. для практиків соціальної сфери / Л. А. Мельник та ін. ; за ред. Л. С. Волинець. К.: ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2015. 72 с.

4. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям із дітьми в період військового конфлікту: навч.-метод. посібник / за ред. К. Б. Левченко, В. Г. Панок, І. М. Трубавіної. К.: Агентство «Україна». 2015. 176 с.

УДК 373.8

Мірошніченко Валентина Іванівна,
доктор педагогічних наук, професор,
начальник кафедри психології, педагогіки
та соціально-економічних дисциплін
Національної академії Державної
прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький

ПОНЯТТЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ЗМІСТІ ВИХОВАННЯ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про неоднозначність підходів науковців як до трактування понять «виховання», «процес виховання», «виховний процес», так і до їх співставлення. Автор українського педагогічного словника С. Гончаренко вважає «виховання цілеспрямованим, систематичним процесом формування особистості. Цей процес зумовлюється дією законів суспільного розвитку, впливом низки об'єктивних і суб'єктивних факторів» [1, с. 39].

Усвідомлення громадянського суспільства, становлення громадянського світогляду і патріотичної ідентичності, як вважає П. Вербицька, є найскладнішим та містким елементом змісту громадянського виховання. Цей елемент може формуватися через усвідомлення різних варіантів етнічної і релігійної належності, історичного зв'язку культурних та історичних традицій. Разом із тим патріотична громадянська ідентичність повинна включати сприйняття себе, свого оточення, спільноти, суспільства, через усвідомлення ролі України в світовому масштабі, ціннісні ставлення до держави, громадянства, до своїх громадянських обов'язків [2, с. 130].

Формування світогляду молоді з перевагою у його змісті основ громадянськості вважається ключовим завданням освітнього процесу закладів

освіти. Соціальні посередники, до яких відносимо сім'ю, шкільне освітнє середовище, педагогів, колектив, неформальну групу (організацію), засоби масової інформації, що виступають суб'єктами соціально-психологічної підтримки розвитку, виховання й освіти, здійснюють вплив на громадянський світогляд молоді.

З позиції змістового аспекту громадянське виховання варто розглядати як показник становлення громадянської (національної) свідомості, ступінь засвоєння громадянських (національних) цінностей. Громадянська свідомість є усвідомленим варіантом розуміння й внутрішнього прийняття особистістю факту її приналежності до певного державного соціуму. Це є виявом засвоєного і прийнятого людиною особистісного ставлення до певного суспільства, держави, що виражається у прагненні активно діяти для його захисту, охорони, розвитку [3, с. 188]. Для того, щоб громадянське виховання стало основою всієї виховної системи, потрібні систематичні й глибокі зусилля держави, суспільства, сім'ї, шкільного середовища.

Виховання (разом із навчанням) є головними компонентами педагогічного процесу. За В. Ягуповим, це «складне соціальне явище, яке спрямовується на формування у вихованців наукового світогляду, особистісних рис громадянина України на засадах відродження традицій національної свідомості, інтелектуального, професійного, морального, правового, фізичного, екологічного розвитку» [4, с. 435]. Громадянськість молоді є складним особистісним утворенням, що характеризується динамічністю, поєднанням емоційних, інтелектуальних, ціннісних та практичних аспектів життєдіяльності, спрямованих на позитивне ставлення до Батьківщини, суспільства та самого себе як громадянина держави. Почуття громадянськості впливає з самоусвідомлення молоді людини себе як особистості, як самостійного, індивідуального члена суспільства, який володіє певними правами й обов'язками, бере активну участь у прийнятті та реалізації державних рішень і керується у повсякденному житті певними моральними нормами та цінностями.

У контексті нашого дослідження важливим є визначення громадянського суспільства. Психолого-педагогічна література під поняттям «громадянського суспільства» розуміє «суспільство громадян, яким належать невід’ємні права і свободи, сукупність інститутів і відносин, які виникли як наслідок того, що громадяни займались діяльністю, яка сприяла задоволенню їхніх інтересів і потреб; а також це як політичний союз людей, які здійснюють формування органів державної влади та чинять вплив на державну політику і контролюють її. До такого союзу входять люди з твердими й усвідомленими намірами щодо служіння інтересам свого суспільства» [3, с. 187].

Громадянське суспільство починає зароджуватися на певному етапі суспільного розвитку як продукт природного історичного процесу, який передбачає гармонійний розвиток природи, суспільства та людини. Організація громадянського суспільства найбільшою мірою слугує інтересам конкретної людини. Тому громадянське суспільство можна трактувати як форму співжиття людей, зацікавлених у тому, щоб впорядкувати взаємини, захистити інтереси тощо. Воно відрізняється від взагалі суспільства такими ознаками: для суспільства властива спільна життєдіяльність громадян. Щодо громадянського суспільства, йому характерна така визначальна ознака як наявність системи взаємозв’язків та інтересів для забезпечення вільної реалізації кожною людиною її природних прав (право на життя та гідне існування, право на родину, право на свободу будь-якої діяльності без шкоди для інших, право на власність, рівність перед законом тощо). Ознакою громадянського суспільства є наявність стану упорядкування суспільства задля інтересів кожної людини.

«Громадянське суспільство є соціальним простором, у якому існує взаємозв’язок і взаємодія між людьми як незалежних одне від одного та від держави індивідів, котрий опікується забезпеченням умов в різних суспільних сферах для самореалізації окремих громадян та колективів. Як інститути громадянського суспільства вченими визначаються територіальні та інші громади, різного типу заклади освіти, церква, інститут багатопартійності, незалежні ЗМІ, об’єднання за науковим та професійним спрямуванням,

організації, які здійснюють забезпечення економічних, професійних, культурних, політичних та інших інтересів й потреб різних верств соціуму, груп та окремо взятих людей» [5, с. 106].

Передумовами функціонування громадянського суспільства є такі:

економічні (ринкова економіка, прозора конкуренція);

соціальні (поділ суспільства на різні верстви, переважання в суспільстві середнього класу);

політико-правові (визнання прав та свобод людини загальнолюдськими цінностями, рівність всіх громадян у правах);

культурні (особистість із почуттям власної гідності, високий освітній рівень населення, повага до приватного життя).

У сучасних умовах, а саме в умовах воєнного стану, коли молодь як ніколи відчуває свою громадянську місію, актуалізуються ідеї, проголошені в Українській Хартії вільної людини: бути вільною людиною; бути українцем; бути активним громадянином; любити; мислити; бути господарем; бути лідером; бути відкритим суспільством; бути успішною державою; бути учасником демократичної спільноти народів. Отже, у змісті громадянського виховання молоді необхідно враховувати зазначені положення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
2. Вербицька П. В. Громадянське виховання учнівської молоді : монографія. Київ : Генеза, 2009. 384 с.
3. Громадянське виховання молодших школярів : хрестоматія / укл. П. Волошин. Умань : РВЦ «Софія», 2009. 196 с.
4. Ягупов В. Педагогіка : навчальний посібник. Київ : Либідь, 2002. 560 с.
5. Васильків І. Д. Громадянська освіта. Інтегрований курс, рівень стандарту : підручник для 10-го класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль : Астон, 2018. 256 с.

Трубавіна Ірина Миколаївна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної педагогіки і
соціальної роботи Університету
Григорія Сковороди в Переяславі

УХВЛ ЯК МОЖЛИВИЙ НАПРЯМ ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ І ВІДНОВЛЕННЯ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я

Питання подолання стресу під час війни в Україні 2022-2023 рр. як широкомасштабної агресії усьому населенню країни – це питання перш за все витривалості та стресостійкості всього народу України. Згуртованість громади, подолання ПСО, спільна діяльність на перемогу, праця можливі лише за умови психологічного протистояння цим новим викликам. Перемагає сильніший розумом і витривалістю. Ментальне здоров'я є важливою зброєю в цих умовах. Воно допомагає витримати навантаження, стрес, дозволяє працювати, вчитися, боротися за перемогу. Нікого з цивільного населення, на жаль, не готували до виживання і праці в умовах війни, дітей і вчителів – до освіти в умовах війни. Як себе поводити і як спілкуватися з людьми під час війни, коли кожен переживає стрес: з ВПО, з членами сімей тих, хто на фронті, хто пережив втрати (члена родини, житла, роботи, місця проживання тощо). Водночас діти та дорослі не навчені жити тривалий час у стресі, це впливає на психосоматику, соматику, когнітивні процеси, поведінку, емоційно-вольову сферу людини, її мотивацію, життєві плани, перспективи тощо. Існуючі дослідження розкривали різноманітні проблеми ВПО, вирішення проблем стресу в умовах гібридної війни чи обмеженого військового конфлікту [1–3;5;7–9]. Існують дослідження щодо допомоги сім'ям із дітьми в умовах повномасштабної агресії, але вони не стосуються комплексного та поетапного вирішення проблем ментального здоров'я, лише щодо психологічної, соціальної та соціально-педагогічної роботи з людьми в стресі [4]. Програма, ініційована Оленою Зеленською, «Як ти» спрямована на задоволення психологічних і соціальних потреб населення, дає поетапні інструменти психологічної допомоги і психосоціальної підтримки, сприяє відновленню ментального здоров'я, підтримується міжнародними організаціями в Україні. Вона може бути корисною для подолання психологічних проблем населення, дітей та їх членів родини, якщо буде використана в щоденній роботі всіх, хто працює з людьми. У той же час

можливості УХВЛ як її інструменту ще не досліджувалися і не використовувалися.

Зазначимо, що, не тільки ВПО, а й сім'ї військовослужбовців мають великий перелік емоційних проблем – від напруження тривалий час за життя члена родини до психологічних травм, діти й дорослі з числа ВПО також мають великий спектр проблем, населення, яке приймає ВПО у громадах також має свої психологічні і соціальні проблеми, сім'ї ветеранів і загиблих на війні мають потреби. Нікого з психологів і соціальних працівників масово не готували до надання соціальної і психологічної допомоги таким категоріям населення, а військово-соціальна робота в Україні існує лише як термін в науці і як завдання роботи в ЗСУ, МВС, НГУ, ДСНС, але посади фахівця, який за неї відповідає і виконує цю роботу, як в США, Швейцарії, Німеччині, в Україні немає, а кількість тих, хто потребує такої допомоги, значно зростає саме під час війни. Тому ми розглядаємо можливості програми «Як ти» в контексті допомоги педагогічними і соціальними працівниками в громаді населенню за умови навчання працювати за цією програмою за допомогою УХВЛ і додавання до неї педагогічних можливостей, а не тільки психосоціальних. Тернопільська область має значні напрацювання з приводу роботи з УХВЛ в закладах освіти як просвітницькою програмою обласної ради. І багато складових УХВЛ перекликаються з програмою «Як ти». Розкриємо чому.

По-перше, цінності визначають життєвий вибір людини, взагалі її вибір в будь-якій ситуації. Вони надають їй життєстійкості, впевненості у своєму виборі. У той час як війна вибиває зі звичного життя, ламає його плани, приводить до втрати звичок, впевненості, ритму життя, панування стресу і хаосу в житті над людиною тощо. Саме цінності надають стійкості та опору в житті й поведінці. А УХВЛ побудована саме на цінностях.

По-друге, цінності УХВЛ, а це :

- Бути вільною людиною.
- Бути українцем.
- Бути активним громадянином.

- Любити.
- Мислити.
- Бути господарем.
- Бути лідером.
- Бути відкритим суспільством.
- Бути успішною державою.
- Бути учасником демократичної спільноти народів [6], – дозволяють

людям проявляти їх по-особливому під час війни.

Бути українцем – робити все для незалежності держави й перемоги, спільно працювати на це і переключатися від стресу та сліз на роботу, залучати ресурси для перемоги.

Бути активним громадянином – працювати кожному на перемогу, підійматися і перемагати депресію, стрес, бути на людях, працювати задля перемоги. Від зусиль кожного залежить перемога і над собою, своїм стресом і над ворогом. Активність протилежна пасивності, а пасивність веде до поразки. Тому заохочення ініціатив, їх реалізація на благо країни є важливим для переключення від стресу та депресій.

Любити – виявляти любов до країни, рідного краю, близьких та оточуючих, виявляти емпатію, розуміння, надавати підтримку і допомогу рідним і незнайомим, ставитися чуйно до ВПО, друзів, осіб похилого віку, допомагати їм, бо ми всі українці. Любов пробуджує емоційно-вольову сферу, яка страждає від стресу, лікує її. Без емоцій і почуттів неможливо повноцінно жити, спілкуватися, працювати. Тому спільна молитва, спільні свята, спільна діяльність задля перемоги, допомога людям пробуджують найкраще в людині, виводять зі стресу, коли допомагаєш іншим.

Мислити є важливим для виконання роботи над собою щодо подолання стресу та його наслідків, психологічних травм. Когнітивний напрямок в психології означає вирішення проблем завдяки мисленню і розумінню себе, своїх проблем і пошук шляхів їх вирішення. Тому усвідомлення психологічних проблем і їх вирішення або переключення залежить від вміння мислити,

навчання вирішенню проблем, особливо в стресовій ситуації. Стрес впливає так, що людина втрачає емоційну окрасу життя. Так рятуються від великої кількості болю і негативу. І поки мозок не поверне собі емоції, неможливо мислити раціонально і об'єктивно. Але треба вчитися алгоритмам самопомоги, усвідомленню проблем, їх вирішенню. Як тренування, таке навчання допомагає розумовим здібностям. І не можна переривати освіту як звичку мирного життя. Тому освіта в умовах конфлікту потрібна як мотузка, за яку тримається людина, що є щось незмінним з мирного життя. Ця освіта має бути не лише розвивальною, але й навчати самопомоги у часі війни. При цьому важливим є критичне мислення для розпізнавання ПСО, протидії пліткам, стереотипам тощо.

Бути господарем є важливим задля задоволення базових потреб людини – психологічних і соціальних. Безпека, їжа, житло. Це перше, що потрібно людині і важливо допомогти їй стати на ноги в цій ситуації, впоратися із втратами житла, роботи, місця проживання, рідних, матеріального становища, а це вимагає господарських вмінь, економічних компетентностей тощо. Саме господарська діяльність переключить людей, включить втрачені інстинкти і допоможе психологічному і соціальному відновленню. Хтось займається новою для себе справою, вчиться жити в селі після великого міста, звекає до нових умов життя і знаходить сенс життя. Наприклад, розводити кіз, збирати гриби та ягоди, працювати на городі тощо. Це знову переключення і новий досвід, який витісняє негативний досвід пережитого під час війни. Адаптація ВПО до нових умов, наприклад триває до 6 місяців, потім починається інтеграція і чим раніше, тим краще. І це може бути зовсім нова модель життя, яка вимагає впорядкування і зусиль. ВПО не тільки споживачі, вони ресурс для нової громади і треба розпізнати, чим вони їй можуть бути корисними.

Бути лідером сьогодні важливо, коли багато проблем. Лідер – це не лише той, хто попереду чи на посаді. Це той, хто підтримує і надихає, надає сил. Хто, окрім тебе? Хто допоможе тобі і твоїй родині, окрім тебе, коли багато лиха. Коли людина набуває досвіду самостійного вирішення проблем, вона може

ділитися ним з іншими й вести впевнено за собою. Тому лідери з'являються не тільки в іграх на моделювання ситуацій чи в ділових іграх. Вони з'являються з вирішення тих проблем, які виникають під час війни вперше. Вирішенню таких проблем не навчали раніше. Про них навіть не знали, які вони можуть бути. І від їх вирішення залежить життя і здоров'я, стосунки, майно тощо. Це означає, що дітей і дорослих під час війни не треба вважати об'єктами підтримки, їх треба виховувати як суб'єктів свого життя для подолання стресу. Соціальними пробами. Включенням в корисну діяльність. Вчити мислити, вирішувати проблеми, приймати рішення, допомагати, коли звертаються, інформувати тощо. Це і є психосоціальна підтримка, яка дозволить вийти зі стресу, створенням умов через переключення людини на нову діяльність, важливу для неї. Діяльність та новий досвід дозволяють людині подолати нові виклики і протиріччя, розвиватися навіть в таких умовах і формувати нові якості в такій діяльності – україноцентризм, незалежність, повага, набути знов впевненості, життєвих планів, рівноваги, відновити свій організм тощо.

Бути відкритим суспільством сьогодні є важливим з огляду на те, що мільйони людей потерпають від бойових дій. Неможливість витримувати обстріли. Навесні 2022 р. вигнали з підвалів і будинків людей зі Сходу, Півночі, Півдня на переміщення до незнайомих людей. Від ставлення і сприйняття ВПО громадами, які їх приймали, коли всі, і ВПО, і місцеві, в стресі, залежить єдність країни й стан всіх людей, конфліктність суспільства. Громади, які приймали ВПО, проявили чуйність і прийняття, підтримку і допомогу незнайомим людям, які покинули домівки та втікали від війни. Всіх прийняли. Підтримали й допомогли. Вилікували ставленням і допомогою. Незнайомі люди допомагають незнайомим, діляться всім тільки на одній основі – ми українці. Це об'єднує, спільна ідея і розуміння, відкритість до прийняття великої маси людей, участь кожної родини в допомозі були та є важливими для подолання стресу і відновлення впевненості, життєвих планів, стану людей. Це означає впевненість в тому, що ми переможемо. Відбудуємо. Люди не самі під час війни й це демонструє відкритість. Це надає сили долати труднощі, стрес,

втрасти. Відкритість – це й готовність вислухати, виявити проблеми, не боятися своїх, що зрадять. Це довіра і допомога. Важливо вміти виявляти довіру і довіряти. І говорити про свої відчуття. І важливо вчити допомагати, довіряти, вірити.

Бути успішною державою, як психосоціальна підтримка, означає сьогодні незалежність і участь людей у діяльності з вирішення громадами нових проблем, у т.ч. щодо підтримки одне одного, родичів загиблих, військовослужбовців, які воюють, готовність допомогти кожному і об'єднати ресурси задля перемоги і допомоги. Це участь щоденно в турботі про тих, хто цього потребує. Це пам'ять про тих, хто загинув і повага до них. Підтримка їх сімей. «Але нічого для нас без нас» – правило участі у вирішенні проблем. Можна давати можливості, але користуватися ними повинна сама людина, якій потрібна психосоціальна підтримка. І важливо, щоб вона захотіла жити і працювати в нашій державі і користуватися цими можливостями, які їй надають. Громадянськість виховується через залучення до публічного управління і громадської діяльності, самоорганізації, Ради, НДО, БФ тощо. Все, що допомагає вирішувати проблеми людей їх зусиллями і через взаємодію з владою різних рівнів. А також навчання вирішення спільних проблем через об'єднання. Тому важливо бути учасником демократичної спільноти народів.

Отже, УХВЛ через свої цінності надає орієнтири людям в СЖО, стресі, вчить психосоціальній підтримці й задоволенню базових потреб психологічних і соціальних тим, хто цього потребує, під час війни. Вона надає напрямки діяльності під час війни для вирішення психологічних і соціальних проблем людей. І тим, хто допомагає їх вирішувати, і тим, хто не знає як їх вирішити. Щодо психологічних проблем. Так, перша психологічна допомога може взагалі надаватися не психологами і вимагає лише емпатійності, поваги і любові до людей. Про що і йдеться в УХВЛ. Інші етапи психологічної допомоги потребують лікування психологічних травм, подолання стресу вже з фаховими знаннями. Але чуйність, повагу і любов ніхто не відміняв і вони є кращими ліками для кожної людини.

На основі викладеного можна стверджувати, що УХВЛ може бути корисною не тільки для виховання української ідентичності у дітей, але й засобом психосоціальної підтримки і відновлення ментального здоров'я під час війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Трубавіна І. М. Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа ведення випадку в соціальній роботі з ними. *Гібридна війна на Сході України в міждисциплінарному вимірі: витоки, реалії, перспективи реінтеграції*. 2017. С. 320–342 URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8a338e50-a725-4397-b169-15f24fe6f832/content>
2. Трубавіна І. М., Каліна К. Є. Сучасні технології збереження і зміцнення здоров'я майбутніх учителів. *Polish science journal (ISSUE 10(31), 2020)*. Warsaw: Sp. z o. o. "iScience", 2020. 89 р. С. 59-67. URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/browse?type=author&sort_by=1&order=ASC&rpp=20&etal=-1&value=Trubavina%2C+I.&starts_with=F
3. Трубавіна І. М., Нагачевська З. І., Мартинюк А. Ю. Методика організації роботи груп підтримки осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер. Педагогічні науки*. 2020. № 2 (333), Ч. II. С. 282–294 URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5336>
4. Трубавіна І. М., Каліна К. Є. Консультування вчителями сімей з дітьми в Україні в умовах війни. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*. 2022. Вип. 58. С. 72–82. URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/sciencemeans/article/view/3996/3987>
5. Трубавіна І. М., Рибалко Л. С., Каплун С. О. «Декларація безпеки шкіл»: шляхи впровадження в систему освіти України. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*. 2019. Вип. 52. С. 69–86 URL: <http://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/3204>
6. Українська Хартія вільної людини. URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudynu> (дата звернення: 08.10.2022).
7. Trubavina I., Tsybulko L., Vasilyeva S. and Kalashnik N. Social workers training to the work with internally displaced persons: ukrainian experience. *Journal of Liberty and International Affairs*. Vol. 5, No. 1. May 2019 URL: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/63184/ssoar-jlibertyintaff-2019-1-trubavina_et_al-Social_workers_training_to_the.pdf?sequence=1&isAllowed=y&lnkname=ssoar-jlibertyintaff-2019-1-trubavina_et_al-Social_workers_training_to_the.pdf
8. Trubavina I., Karaman O., Kamenova D., Stepanenko V. and Yurkiv Ya. A research on transformation of social wellbeing and life attitudes in students from the occupied territories and the demarcation line at relocated higher education institutions from the east of Ukraine. *SHS Web Conf. Second International Conference on History, Theory and Methodology of Learning (ICHTML 2021)*. *Learning Methodology*. Volume 104, 2021. (Web of science). DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202110403010>. URL: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/abs/2021/15/shsconf_ichtml2021_03010/shsconf_ichtml2021_03010.html (Web of science).
9. G. Meschko, O. Meschko, I. Trubavina Study of the Emotional Well-Being of Students in the Process of Education in the Modern School. *Journal of Intellectual Disability Diagnosis and Treatment*. 2021. Vol. 9 № 4. P. 381-389. URL: <https://www.lifescienceglobal.com/pms/index.php/jiddt/index>

Хоміцька Іванна Іванівна,
голова громадської організації «Я зможу»,
м. Тернопіль

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ НАСЕЛЕННЯ

Одна із цінностей УХВЛ, і як на мою думку, дуже актуальна в період, коли ворог хоче нас знищити як націю, як державу, коли участь кожного є надзвичайно важливою, це – бути активним громадянином. Тобто, не стояти осторонь, якщо можеш захищати державу – захищай, якщо ні, волонтер, донать, працюй на розвиток суспільства, громади. Об'єднайся з іншими активістами в ініціативні групи, громадські організації, фонди та ініціюй, міняй життя на краще, не будь бездіяльним.

Громадські організації, активісти та волонтери першими відреагували на виклики, які перед громадами постали під час війни: це допомога військовим, це і пошук, налаштування логістики, підтримка людей, які, втікаючи від війни, приїжджають до громади в пошуках безпеки, збір гуманітарної допомоги та багато іншого.

За час війни в Україні активність створення громадських організацій підвищилася в рази, адже офіційно зареєстрована організація має переваги, отримує більше довіри та підтримки від міжнародних донорів. Громадські організації, які вже мають досвід проектної діяльності та залучення коштів, під час воєнного стану використовують це для розширення можливостей різнопланової допомоги. Як приклад, наша ГО «Я зможу» спільно ще з декількома громадськими організаціями міста, в перші місяці війни створили прихисток для ВПО, залучивши через проектну діяльність донорську допомогу, а потім ще й обладнали там повноцінну альтернативну твердопаливну котельню. І таких прикладів навіть в Тернополі можна назвати десятки, а в Україні їх тисячі.

Згідно з результатами соціологічного дослідження «Громадянське суспільство в Україні в умовах війни – 2022», яке проводилося Київським міжнародним інститутом соціології, кількість згадок благодійних фондів,

благодійних організацій, громадських організацій, волонтерських організацій в українському медіапросторі зросла з лютого 2022 року по листопад майже в 10 разів: з 9398 згадок в лютому до 97940 в листопаді.

Згідно із їхніми даними, від початку повномасштабного вторгнення, більшість опитаних організацій мусили в терміновому порядку частково перепрофілювати діяльність та розширити її. Більшість організацій, попри шок перших тижнів війни, продовжували працювати і дуже швидко переорієнтували роботу до нових обставин, деякі організації мусили в терміновому порядку переміститися, а хтось опинився на певний час в окупації або в оточенні.

В цілому ті напрямки, де було залучено найбільше ГО / БО, є незмінними до початку повномасштабної війни і після цього, але їхня пріоритетність суттєво змінилась. Якщо до вторгнення найчастіше серед пріоритетів ГО/БО називали культуру, спорт, туризм (36.0%) і освіту (29.1%), то зараз їх згадують рідше (відповідно на 8.8% і 5.3%). Водночас допомога армії і жертвам російської агресії зараз стали основним напрямком діяльності для 43% ГО / БО, тобто спостерігається зростання відповідно на 21.3% для допомоги ЗСУ і на 25.7% – жертвам війни та переселенцям.

Це можна розглядати як свідчення того, що українське суспільство дуже швидко відреагувало на запит сьогодення. Так, 65.1% організацій, створених після початку повномасштабної війни, сфокусовані на допомозі армії і 61.8% – на допомозі жертвам війни, а решта сфер активності були названі в 4 і більше разів рідше. Однак, така ситуація містить потенційні ризики згорання важливих напрямків роботи, які потім буде важко надолужити.

У період сьогодення молодь виступає рушійною силою, яка спроможна внести кардинальні зміни в перебіг політичних і громадських подій в Україні. Сучасний український молодіжний рух стає все більш важливим і помітним інститутом соціалізації особистості. Дитячі та молодіжні громадські організації є важливим суспільним інститутом, що здійснює педагогічні завдання – виховання дітей і учнівської молоді.

Участь у їх діяльності сприяє вияву самостійності підлітків, посилює реальності участі в житті суспільства, задоволення потреб у спілкуванні з однолітками, самоствердження в суспільно значущій праці.

Виховна функція громадських об'єднань полягає в можливості задоволення основних потреб розвитку особистості, захисту від ймовірних негативних впливів соціального середовища. Перебуваючи в них, діти й підлітки набувають досвіду соціальної поведінки, формують соціально значущі якості особистості, що являє собою основу оновлення свідомості майбутньої генерації, дитяча організація є своєрідною моделлю соціальних відносин; дозволяє набути навичок подолання труднощів і конфліктів, у тому числі соціально-класових, національних, професійних.

Громадські об'єднання є справжньою майстернею активних громадян.

Дуже важливим є організаційний вплив органів державної влади на створення умов для успішної взаємодії навчальних закладів з дитячими й молодіжними громадськими організаціями, використання можливостей їхнього виховного ресурсу, утвердження позитивного ставлення до зазначених об'єднань з боку вчителів, батьків, громадськості, уведення проблематики діяльності громадських організацій до дослідницьких програм та планів навчальних закладів, уведення до програм підвищення кваліфікації керівників навчальних закладів різних типів тематики, пов'язаної з діяльністю громадських організацій, розробки навчально-методичного забезпечення процесу підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів для роботи з дитячими та молодіжними організаціями тощо.

Сприяння процесу утворення і результативного функціонування громадських організацій є одним із пріоритетних завдань державної й місцевої влади в галузі молодіжної політики.

«Бути активним громадянином означає не усуватися від громадського (політичного) життя, діючи по совісті і дбаючи про зміни в житті країни», – за *Українською Хартією вільної людини*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гулевська-Черниш А. Молодіжна організація як суб'єкт соціально-педагогічної діяльності / А. Гулевська-Черниш. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2007.
2. «Громадянське суспільство в Україні в умовах війни – 2022». Результати досліджень, м. Київ, грудень 2022 – січень 2023.
3. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Київська область / ред. рада вид.: В. Г. Кремень (гол.) [та ін.]; редкол. тому: В. П. Коцур (гол.) [та ін.]; НАПН України; Асоціація ректорів пед. ун-тів Європи; Ін-т вищої освіти. К.: Знання України, 2013.
4. Українська Хартія вільної людини. URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnojiljudyny>

УДК 316.3 (477)

Яковенко Юлія Віталіївна,
викладач Спеціальної кафедри № 1
«Досудове розслідування та правове
забезпечення оперативно-службової
діяльності Служби безпеки України»
Інституту підготовки юридичних кадрів
для Служби безпеки України
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, м. Харків

«ВІЛЬНА ЛЮДИНА» – ЯК ЦІННІСТЬ ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА КРІЗЬ ПРИЗМУ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ

Законом України «Про освіту» визначено мету освіти як всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору [1].

Впровадження ціннісних орієнтирів в освітній процес, є маяком його розвитку та удосконалення освітньої діяльності. Отримання освіти побудованої

на базі цінностей є найефективнішим шляхом до розкриття особистості із закладанням, на рівні її свідомості, життєвих орієнтирів та виховання відповідальних, цілеспрямованих, мужніх, чесних, чуйних, патріотичних та вільних громадян суспільства.

Наші цінності формуються у процесі соціалізації. Цінностям не можна навчитися, їх можна набути з часом, пережити, випробувавши на власному досвіді. З самого малечку ми навчаємо дітей рамкам прийнятної поведінки таким, як погано та добре, поважанню думки інших людей, відповідальності за вчинені дії, насамперед перед собою, досягнення поставлених цілей, які надалі трансформуються у систему цінностей. Закладаємо у свідомість, яка формується, сімейні цінності: взаємоповаги, любові, допомоги, співчуття та ін. Цінності є базою поведінки особистості, її становлення у суспільстві, будувannya щасливого особистого життя.

«У наших руках – найбільша з цінностей світу – Людина. Ми творимо Людину, як скульптор творить свою статую з безформного шматка мармуру: десть в глибині цієї мертвої брили лежать прекрасні риси, які належить добути, очистити від усього зайвого» (В. О. Сухомлинський).

Ціннісна спрямованість національної освіти знаходить своє відображення в державних стандартах, нормативно-правових актах, покликаних забезпечувати неухильне дотримання принципів гарантування свободи педагогічної діяльності; моделях і технологіях всебічного розвитку, виховання та соціалізації особистості [2, с. 30].

Дороговказом, інструментом запровадження ціннісного підходу у навчанні є представлена 08 грудня 2012 року Українська Хартія вільної людини, яка була складена Ініціативною групою «Першого грудня» об'єднання моральних і духовних авторитетів нації та розкриває питання особистого осмислення своїх зусиль, покладання усього тягара свого «щасливого життя» саме на себе, а не когось іншого, на несення відповідальності за свої дії та не очікування виконання обов'язків від інших людей, не виконуючи свої.

Головною концепцією Української Хартії вільної людини є наріжні камені, які викладені у трьох простих думках:

– відповідальність за своє життя, а отже, його успіх, добробут і щастя нікому не може бути переданою. Ми самі несемо відповідальність за себе;

– мораль і духовні цінності не можуть бути відкладеними на завтра. Вони завжди потрібні сьогодні.

– ми будемо те, що уявляємо, а отже, від глибини, масштабу і творчого хисту нашої уяви залежить наше майбутнє.

Людина прагне бути вільною, бо саме свобода надає смислу, гідності і цінності людському життю. Це і є дорога до щастя, до якого ми, віруючі і невіруючі, але всі у широкому філософському сенсі Божі діти, покликані [3].

З моменту повномасштабного військового вторгнення росії на територію України, у суспільстві відбулось переосмислення життя, принципів та сутності цінностей, які стали пріоритетними для всіх.

Війна вплинула на всі сфери життя в Україні: на світогляд, на економіку, на політику, на міжнародні відносини. Одночасно із цим змінюється і роль освіти та навчальних закладів.

Питання впровадження ціннісного підходу викладеного в УХВЛ має глибокий зміст, оскільки воно будується на принципах вільної людини, громадянина своєї країни. Втілення в освітньому процесі інструменту ціннісного виховання включає в себе наявність ключових компетентностей, які поєднують навчальний, виховний, інформаційний, комунікаційний і розвивальний потенціал освіти та направляють на збагачення внутрішнього світу особистості, розвинення поняття ціннісних пріоритетів, виокремлення основних цінностей особисто для себе та суспільства.

Підтримання концепції «вільної людини» в освітньому процесі, який покладений в основу УХВЛ, надає змогу відкрити глибинні якості учнів та студентів, оскільки людина, яка розуміє, що таке свобода, як нести за неї відповідальність, вона сама вистроює принципи свого життя, сама вирішує, що для неї важливо, як для особистості, так і для громадянина.

Освіта має стати вагомою умовою розвитку свідомості, розвитку культури мислення та спілкування, особистої відповідальності, що передбачає розуміння та усвідомлення духовних, моральних, суспільних цінностей, які залишаться на все життя.

Кожен із нас є носієм різноманітних цінностей:

- особистих, орієнтованих на себе (родина, комфорт, кар'єра тощо);
- групових, орієнтованих на групу (довіра, відданість, солідарність тощо);
- загальнолюдських (людська гідність, демократія, свобода, права людини та ін.).

Загальнолюдські цінності є ключовими, інтегруючими та визначальними, як для всього суспільства в цілому, так і для кожної людини окремо.

Тож цінності в освіті мають бути не просто добіркою хороших та гідних правил життєдіяльності у суспільстві, а наочним набором внутрішніх щоденних принципів, які допоможуть у дорослому житті не лише обрати професію, знайти своє покликання, але й реалізувати свій творчий потенціал, стати гідним громадянином, сім'янином тощо [4].

Бути вільною людиною та бути українцем, є одними з основоположних цінностей закріплених в УХВЛ.

Коли як не зараз, під час війни, ми всі відчули по справжньому, що таке бути українцем. Відбулось об'єднання суспільства в єдине ціле, на меті якого є збереження гідності, демократії, свободи, суверенітету нашої країни та її незалежності.

Українці – це синонім до слова «вільні». Боротьба за нашу свободу, за код нації, за нашу індивідуальність, вносить свої корективи у суспільне життя. В цьому контексті освітній процес направлений на розкриття принципів гуманності та толерантності, поваги до суспільства та особистостей, який і запроваджує УХВЛ.

Бути українцем означає усвідомлювати свою причетність до України і розвивати інтелектуальну, духовну та політичну україноцентричність:

внутрішню – ту, яка постає з особистого зусилля кожного із нас, – єдність нашого народу, його земель, культури, історії і майбутнього [3].

Формування нового українця – свідомого громадянина вільної країни, будується на основі загальнолюдських цінностей та ідеї патріотизму, відчутті гордості та поваги до надбань національної культури, традицій, мови, пам'яті про героїв, що полягли за незалежність нашої країни, особистості, яка здатна боронити свою національну ідентичність та бути готовою до несення обов'язку із захисту національного суверенітету, незалежності та територіальної цілісності нашої країни, брати участь у розбудові демократичної держави, як основного орієнтування потребам та викликам сьогодення.

Впровадження Української Хартії вільної людини в освітній процес, на державному рівні, буде слугувати базовим підґрунтям ціннісних орієнтирів важливих для генерування світоглядної системи нового українця та конструювання ціннісної матриці, яка стане визначальною у процесі ідентифікації людини, налагодження суспільних відносин і здійснення соціальних практик.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про освіту». Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
2. Назаренко Л. М., Антюшина О. М. Ціннісні орієнтири «нової школи»: у вимірі наукової позиції Є. П. Голобородько / Назаренко Л. М., Антюшина О. М. *Таврійський вісник освіти*. Херсон. 2017. № 1 (57). С. 30–33.
3. Українська хартія вільної людини. URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudynu> (дата звернення: 02.10.2023).
4. «Ціннісні орієнтири сучасної української школи» МОН України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/Serpneva%20conferentcia/2019/Presentation-Roman-Stesichin.pdf> (дата звернення: 02.10.2023).

УДК 316.4

Гальчич Ірина Петрівна,
викладач кафедри соціальної політики
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова, м. Київ;

Карпюк Ілліна Василівна,
здобувачка другого рівня вищої освіти
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова, м. Київ

З ТУРБОТОЮ ПРО МЕНТАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Не можна відчувати себе комфортно там, де стільки страждань, жахиття і болю. Де гинуть люди під ворожими обстрілами, де стрічка новин повна трагічних подій. Ментальне здоров'я є невід'ємною частиною щасливого життя усіх громадян.

У вітчизняній та зарубіжній психології використовується цілий ряд понять, близьких за своїм змістовим наповненням: «здорова особистість», «зріла особистість», «гармонійна особистість» тощо. Щоб краще усвідомити значення ментального здоров'я для українського народу, розглянемо ментальність як окремий аспект мислення людини. Ментальність – спосіб мислення, загальна духовна налаштованість, установка індивіда або соціальної групи (наприклад професійного або соціального прошарку) до навколишнього світу [2, с. 126–128].

Ментальне здоров'я учасників освітнього процесу, включаючи учнів, студентів і педагогів, має важливе значення для успішної освіти та загального добробуту суспільства. Ментальне здоров'я впливає на різні аспекти освіти:

1. Участь у навчанні: Стан ментального здоров'я може впливати на можливість учасників освітнього процесу активно брати участь у навчанні, зосереджуватися на навчальних завданнях та досягати успіхів.

2. Соціальна взаємодія: Ментальне здоров'я впливає на соціальну взаємодію між учасниками освітнього процесу. Психологічний стан може впливати на стосунки, співпрацю та взаєморозуміння між учнями та вчителями.

3. Стрес та тривога: Учасники освітнього процесу можуть зіштовхуватися зі стресом та тривогою, пов'язаними з вимогами навчання та іспитами. Розуміння та керування цими емоціями є важливим аспектом ментального здоров'я.

4. Педагогічна підтримка: Педагоги мають важливу роль у виявленні та підтримці учасників освітнього процесу з проблемами ментального здоров'я. Правильна психологічна підтримка може сприяти поліпшенню стану учнів та сприяти їхньому успіху в навчанні.

Ментальне здоров'я учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану є особливо важливою і чутливою проблемою, оскільки війна може мати серйозний вплив на фізичне та психологічне становище учнів, студентів і педагогів. Можемо розглянути такі аспекти:

1. Травматичний вплив війни: воєнний стан може призвести до фізичних і психологічних травм учасників освітнього процесу. Вплив обстрілів, відселень, втрати близьких тощо значно підриває психологічний стан особи.

2. Стрес і тривога: війна може призвести до великого рівня стресу та тривоги серед учнів, студентів та педагогів. Доступні різні види технік, вправ, тренінгів тощо для подолання цих емоцій.

3. Забезпечення психологічної підтримки: варто проговорити про важливість надання психологічної підтримки учасникам освітнього процесу під час воєнного стану. Існує різноманітна варіація для впровадження психологічних служб, кімнат чи гарячої лінії у навчальних закладах.

4. Навчання та навчальні досягнення: звичайно, що вплив воєнного стану на навчальний процес та досягнення учасників освіти має як позитивні, так і негативні сторони. Однією із позитивних сторін, є адаптація навчальних програм до умов війни. Педагогічні працівники швидко зреагували на нові зміни й підлаштувалися як самі, так і адаптували учасників освітнього процесу до нового формату занять.

5. Гуманітарна допомога: неабияку роль зіграли міжнародні та гуманітарні організації у забезпеченні психологічної підтримки та наданні ресурсів для відновлення освіти в умовах війни. Завдяки міжнародним розробкам та досвіду, українське законодавство та суспільство активно впроваджує в повсякденне життя.

Отже, розуміння, підтримка та врахування ментального здоров'я учасників освітнього процесу є важливими складовими успішної освіти та розвитку суспільства, особливо у період воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Том 1. Київ, 2018. С. 48–53.

2. Семигіна Т. В. Підготовка соціальних працівників для системи охорони здоров'я: міжнародний досвід і можливості для України. *Завдання держави у забезпеченні ефективної кадрової політики системи охорони здоров'я*: матеріали наук.-практ. конф., 22 квітня 2015 р. / заг. ред. Ю. В. Ковбасюк, В. М. Князевич, Н. О. Васюк. К.: ДКС-Центр, 2015. С. 126–128.

УДК 94 (477)

Масюк Георгій Ігорович,
вчитель інформатики КЗ «Харківський
університетський ліцей Харківської
міської ради», м. Харків

ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ТА ПСИХОСОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ В КОНТЕКСТІ УХВЛ

Питання ментального здоров'я та психологічної підтримки є актуальними для всіх людей, незалежно від віку, статі, соціального статусу чи професії. Зокрема, учасники освітнього процесу знаходяться у середовищі особливого ризику розвитку психічних розладів, оскільки вони піддаються значним стресам та навантаженням.

Дослідженнями ментального здоров'я та психологічної підтримки людини займалися такі відомі вчені, як Г. Сельє (запропонував концепцію стресу та його впливу на організм людини), К. Роджерс (розробив теорію особистості, засновану на поняттях самопізнання та саморозвитку), А. Адлер (наголошував на важливості соціальної взаємодії для психічного здоров'я людини), З. Фрейд (визначив роль несвідомого в психічній діяльності людини). У нашій державі питання охорони психічного здоров'я та надання психологічної допомоги особам порушені у зв'язку із наслідками збройної агресії РФ проти України.

Ініціативна група «Першого грудня» утворила Хартію, метою якої є висловити життєві орієнтири для сучасного українського суспільства, дати поштовх до об'єднання всіх людей, які хочуть доброго і гідного життя в Україні і навколо неї [3]. Концепція Хартії чітко визначається гаслом «Вільна людина у вільній країні». Поряд з цим Хартія констатує, що людина у сьогоднішніх реаліях відчуває себе невпевнено і вразливо, духовно спорожнілою. Потрібно шукати відповіді, які надають сенс нашому життю і мають стати духовним орієнтиром для сучасної людини [1].

Зрозуміло, що ментальне здоров'я є невід'ємною частиною загального здоров'я людини, тому успіх нашої держави залежить від психічного здоров'я та психічного благополуччя всіх людей, незалежно від їхнього віку, статі, раси, релігії чи соціального статусу.

Психологічна допомога та психосоціальна підтримка щодо збереження ментального здоров'я учасників освітнього процесу в умовах сьогодення в контексті гасел УХВЛ має такі цілі:

а) сприяти розвитку самопізнання та самодопомоги учасників освітнього процесу, що допоможе їм краще розуміти свої власні потреби та емоції, а також розвивати здорові способи вирішення проблем та труднощів;

б) зміцнювати спілкування, суспільну згуртованість та соціальну підтримку учасників освітнього процесу, що допоможе їм відчувати себе причетними до суспільства та отримувати допомогу в разі потреби;

в) пропагувати здоровий спосіб життя серед учасників освітнього процесу [2].

Робота над самопізнанням та самодопомогою сприяє збереженню ментального здоров'я і дозволяє розвивати здорові способи вирішення проблем. З цією метою учасники освітнього процесу можуть використовувати такі техніки:

- психологічні тести та опитувальники – вони можуть допомогти краще зрозуміти свої особистісні риси, сильні та слабкі сторони;

- тренінги, мультимедійні уроки – можуть допомогти розібратися в особистих емоціях та почуттях, надати можливість оволодіти навичками подолання стресу у несприятливих обставинах, опанувати принципи першої психологічної допомоги;

- самоаналіз – допоможе краще зрозуміти себе. Люди можуть вести щоденник, в якому будуть записують свої думки, почуття та переживання.

Спілкування, суспільна згуртованість та соціальна підтримка є важливим чинником для збереження ментального здоров'я учасників освітнього процесу.

З цією метою доцільно залучати освітян до таких заходів:

- участь у гуртках, спортивних секціях, волонтерських проектах тощо;

- спілкування з друзями та родиною через регулярні зустрічі, телефонні розмови, листування тощо;

- допомога іншим через волонтерську діяльність. Це допоможе відчути себе потрібним та корисним для суспільства;

- створення комунікаційних платформ для постійної комунікації між освітянами та фахівцями психологічної служби системи освіти.

Ведення здорового способу життя також відіграє важливу роль у питанні забезпечення ментального здоров'я. Відомо, що до здорового способу життя належать:

а) достатній сон – людині необхідно спати не менше 7-8 годин на добу. Недостатній сон може призвести до втоми, дратівливості та проблем з концентрацією уваги.

б) регулярні фізичні вправи – допомагають знизити стрес, покращити настрій і самопочуття. Рекомендується щодня займатися фізичними вправами протягом не менше 30 хвилин.

в) здорове і збалансоване харчування допомагає підтримувати організм в тонусі та запобігає розвитку хронічних захворювань. Рекомендується вживати в їжу багато фруктів, овочів, цільнозернових продуктів та нежирного білка.

г) відмова від шкідливих звичок (куріння, вживання алкоголю та наркотиків) позитивно позначається на ментальному здоров'ї людини.

Крім цих основних напрямів психосоціальної підтримки та допомоги щодо збереження ментального здоров'я учасників освітнього процесу, психологи та педагоги надають, зокрема, такі актуальні поради та рекомендації:

1. Знайдіть здорові способи розслаблення та зняття стресу. Це може бути медитація, йога, прогулянки на свіжому повітрі тощо.

2. Займайтеся тим, що вам подобається. Заняття улюбленими справами допомагають підвищити настрій і відчуття задоволення від життя.

3. Звертайтеся за допомогою, якщо вам це потрібно. Якщо ви відчуваєте, що не можете впоратися з проблемами самостійно, зверніться до психолога або психотерапевта.

Отже, ментальне здоров'я нації – це безальтернативна умова успішності нашої держави. Психологічна допомога та психосоціальна підтримка учасників освітнього процесу в реаліях воєнного стану та дистанційного навчання дозволяє набути навичок та ресурсів, необхідних для збереження свого ментального здоров'я в умовах надзвичайних обставин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Зайцев Ю. Д. Українська хартія вільної людини. Енциклопедія історії України: Україна – Українці. / під ред. В. А. Смолій. Київ : Наукова думка, 2019. 842 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=ukrajinska_khartija_vilnoji_ljudyny.

2. Пріоритети МОН: Психологічна підтримка учасників освітнього процесу на всіх рівнях, 2023. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/prioriteti-mon-psihologichna-pidtrimka-uchasnikiv-osvitnogo-procesu-na-vsih-rivnyah>.

3. Українська Хартія вільної людини. URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudyny>.

Коротюк Зоряна Михайлівна,
методист, в.о. завідувача НМЦПССР
Тернопільського обласного комунального
інституту післядипломної педагогічної
освіти, м. Тернопіль;
Мерена Надія Михайлівна,
методист НМЦПССР Тернопільського
обласного комунального інституту
післядипломної педагогічної освіти,
м. Тернопіль;

Ярмолицька Світлана Олегівна,
методист НМЦПССР Тернопільського
обласного комунального інституту
післядипломної педагогічної освіти,
м. Тернопіль

ПСИХОСОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА ТА ДОПОМОГА ПЕДАГОГІЧНИМ ПРАЦІВНИКАМ ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я ПІД ЧАС ВІЙНИ

*Нам потрібно виграти не лише війну,
а й мир після її завершення,
тому так важливо подбати
про психічне здоров'я наших дітей вже зараз.*

Наталія Масяк

Під час воєнних дій війна оселяється всередині кожного з нас. Війна виснажує нас фізично та психологічно. Попри те, що наша психіка здатна адаптуватися під будь-які складнощі, кожен день бойових дій у рідній країні пережити надзвичайно складно. У цей непростий час варто підтримувати себе, рідних та близьких. Це життєво необхідно для того, щоб зберегти здоров'я – фізичне та психологічне.

Адже людське життя є найвищою суспільною цінністю. Тому перед українським суспільством постає ряд актуальних завдань, серед яких найважливішим є вирішення проблем збереження ментального здоров'я та формування до нього ціннісного ставлення.

Фаховій психологічній спільноті необхідно віднайти ті способи і форми допомоги усім педагогічним працівникам, які допоможуть їм справитися з травмою війни, з тими злочинами та насильством, вчиненим країною-агресором. І вкрай важливо, щоби ці способи допомоги могли бути реалізовані у стислі терміни і це було ефективним. Адже проблема збереження та зміцнення здоров'я педагогів є соціально значимою і актуальною, особливо коли кількість стресогенних чинників у професійній діяльності педагога постійно зростає у зв'язку з сьогоdnішніми реаліями. Зараз часто супутниками педагогічної діяльності є дратівливість, тривожність, надмірна схвильованість, почуття безнадійності, невпевненості, провини, страху, що відбивається на

психологічному здоров'ї та комфорті учнів, на ефективності освітнього процесу та професійній діяльності загалом. Професійна діяльність, в основі якої лежать міжособистісна комунікація і велика кількість соціальних контактів, може призвести до порушення психічного здоров'я та зниження її якості. Загальновідомим є факт, що професія педагога вимагає більших резервів самовладання та саморегуляції, у порівнянні з іншими професіями, та є стресогенною. В результаті емоційної напруги, що виникає у педагога в процесі професійної діяльності, відбувається зниження стійкості психічних функцій та рівня працездатності вчителя. Поряд з тим, професія педагога вважається ще і енергозатратною. Нерідко в цій сфері, як механізм психологічного захисту, у відповідь на психотравмуючу дію виникає синдром емоційного вигорання. Даний синдром розглядається вченими, як процес поступової втрати емоційної, когнітивної та фізичної енергії, що виявляється в симптомах емоційного, розумового виснаження, фізичного стомлення, особистої відчуженості та зниження задоволеності від виконуваної роботи [8].

Коли ми говоримо про щастя, душевний спокій, радість або задоволеність, ми говоримо про психічне здоров'я. За визначенням ВООЗ, психічне здоров'я (ментальне здоров'я) – це не просто відсутність психічного розладу. Це «стан благополуччя, при якому кожна людина може реалізувати свій власний потенціал, впоратися із життєвими стресами, продуктивно та плідно працювати, а також робити внесок у життя своєї спільноти» [5]. Тобто, складниками ментального здоров'я є духовне, психічне та соціальне здоров'я, які дають можливість людині реалізовувати цілі, здійснювати бажання, підтримувати фізичний комфорт. Тому, здатність отримувати задоволення від життя – основна риса ментально здорової людини.

Стан ментального здоров'я залежить від багатьох чинників: соціальних, індивідуальних особливостей, екологічних та навіть економічних. Саме ці фактори постійно впливають один на одного і зумовлюють те, що називається психічним станом людини. Несприятливі фактори спричиняють психічну перенапругу й можуть викликати негативні зрушення у психічному стані

людини та спричинити нервово-психічні розлади. Ігнорування власного стану психічного здоров'я може призвести до негативних наслідків: порушення сну і харчування, відчуття апатії та безпорадності, відмова від звичних активностей, з'являються повторювані прояви агресії у спілкуванні, різкі перепади настрою, відчуття розгубленості та занепокоєння, небажання виконувати щоденні завдання.

Дуже часто поняття «психічне» та «психологічне» здоров'я розглядали як тотожні. Проте, термін «психологічне здоров'я» стосується особистості в цілому, знаходиться в тісному взаємозв'язку з вищими проявами людського духу і дозволяє виділити власне психологічний аспект проблеми психічного здоров'я, на відміну від медичного, соціологічного, філософського. Психологічне здоров'я робить людину самодостатньою. На противагу «психічне здоров'я» стосується, окремих психічних процесів і механізмів. Так, до сфери психічного здоров'я відносять індивідуальні особливості психічних процесів і властивостей людини, наприклад, збудженість, емоційність, чутливість. Психічне життя індивіда складається з потреб, інтересів, мотивів, стимулів, установок, цілей, образів уяви, почуттів тощо. Психічне здоров'я пов'язане з особливостями мислення, характеру, здібностей. Усі складові й чинники психічного здоров'я зумовлюють особливості індивідуальних реакцій на однакові життєві ситуації, вірогідність стресів, афектів [10].

У психологічній науці існує різноманітне трактування поняття психічного здоров'я. Так, Б. Д. Петраков і А. Б. Петракова визначають психічне здоров'я як «динамічний процес психічної діяльності, якому властива детермінованість психічних явищ», «гармонійний взаємозв'язок між відображенням обставин дійсності і ставленням індивіда до неї, адекватність реакцій на навколишні соціальні, біологічні, психічні і фізичні умови, завдяки здатності людини контролювати свою поведінку, планувати і здійснювати свій шлях у мікро- і макросередовищі» [4].

Поняття психологічного здоров'я ввела у науковий обіг І. В. Дубровіна в 1991 р. Вона розуміє психологічне здоров'я як динамічну сукупність психічних

властивостей, що забезпечують гармонію між різними сторонами особистості людини, а також між людиною та суспільством, можливість повноцінного функціонування людини в процесі життєдіяльності [1; 6].

В. Я. Семке розглядає психічне здоров'я як «стан динамічної рівноваги індивіда з навколишнім середовищем, коли всі, закладені в його біологічні сутності, здібності проявляються найбільш повно і всі життєво важливі підсистеми функціонують з оптимальною інтенсивністю» [3].

У різних наукових джерелах психологічне здоров'я визначають як: стан балансу між різними аспектами особистості (Р. Ассаджолі); баланс між потребами індивіда і суспільства, який підтримується постійними зусиллями (С. Фрайберг); процес життя особистості, в якому збалансовані рефлексивні, емоційні, інтелектуальні, поведінкові аспекти (Н. Г. Гаранян, А. Б. Холмогорова); функція підтримання рівноваги між особистістю та середовищем, адекватної регуляції поведінки і діяльності людини, здатності протистояти життєвим труднощам без негативних наслідків для здоров'я (А. В. Петровський, М. Г. Ярошевський, П. Бейкер) [6].

До психологічних критеріїв психічного здоров'я, на думку вчених А. В. Петровського, М. Г. Ярошевського, можуть бути віднесені: відповідність суб'єктивних образів об'єктам дійсності; адаптованість у мікросоціальних відносинах; здатність до саморегуляції, що виявляється у поведінкових проявах; здатність розумного планування життєвих цілей і підтримання активності в їх досягненні [10].

Британська психологиня Марія Ягода в 1958 році виокремила шість основоположних ознак ментально здорової особистості:

1. Персональна автономія: самостійне прийняття рішення, керуючись власним досвідом та бажаннями.
2. Правильне сприйняття реальності: сприйняття навколишнього світу подібно більшості інших людей.

3. Позитивне ставлення до себе: людина розраховує на власні сили, нормально ставиться до власних фізичних та психологічних недоліків та переваг; самооцінка адекватна; самокритики себе та інших – помірна.

4. Стресостійкість: вміє знімати напругу після стресових ситуацій, справлятися з дискомфорфтними обставинами власними силами.

5. Здатність адаптуватися до навколишнього світу: здатна спокійно пристосовуватися до мінливих життєвих обставин.

6. Самоактуалізація: постійно аналізує свої досягнення, займається саморозвитком, покращує професійні навички, може виявляти негативні риси власного характеру та боротися з ними [9].

На сьогодні, за даними ВООЗ, близько 25% людей у всьому світі потребують допомоги спеціалістів у вирішенні проблем, які пов'язані з незадовільним станом власного психічного здоров'я. Вибір бути здоровою чи ні – це особисте свідоме рішення людини. Але від нього залежить багато: чи зможе вона повноцінно функціонувати в суспільстві, реалізувати свої потенційні можливості, закласти генетичний фундамент психічно здорового покоління.

В залежності від впливу факторів, рівень ментального здоров'я окремої людини в певний момент часу відрізняється.

На фізичне та ментальне здоров'я, в тому числі на стресостійкість педагога впливає низка факторів: зовнішні: інтенсивність та тривалість травмуючої події, можливість відновлювати свій ресурс (сон, їжа, відпочинок), психосоціальне оточення, вміння приймати підтримку тощо. Також є внутрішні чинники: особливості характеру, сформовані психологічні стратегії протидії стресу, стан психічного здоров'я до травматичної ситуації та інші. На деякі з цих факторів педагог вплинути не може, та багато що в його власних силах та можливостях.

Фізичне здоров'я і психічний стан нерозривні та взаємопов'язані. Народна мудрість висловила це у прислів'ї: «У здоровому тілі – здоровий дух». При цьому під «здоровим духом» звичайно мають на увазі здатність людини до

повноцінної трудової діяльності, творчої активності. Відомо багато прикладів, коли саме здоровий дух, сильна психіка підкоряють слабе тіло, забезпечуючи цим його здоров'я. Багато різних вчених довели, що сильна духом людина може долати тілесні недуги. Тому особлива роль у сфері оздоровлення, відновлення та підвищення психофізичних сил педагога відводиться фізичним вправам.

В системі оздоровлення педагогічного колективу, відновлення його тілесних і духовних сил, велике значення відводиться таким напрямкам реалізації цінностей фізичної культури в соціокультурному просторі, як зняття надмірної нервово-психічної напруги, психічної скутості особистості фізичними вправами; рекреація і реабілітація за допомогою рухової активності.

Результати спеціальних досліджень довели, що фізичні вправи впливають на відновлення психічного здоров'я. Це виявляється у: підвищенні психічної активності, за рахунок «стягування» застійних психічних напружень; інтенсифікації розвитку психічних процесів (пам'яті, сприймання, відчуття, концентрації уваги та ін.); виробленні релаксаційних, відновних механізмів, зниженні рівня тривожності, підвищенні настрою тощо.

У сфері психічних властивостей здорового педагога, як і кожную особистість, відрізняють такі якості, як оптимізм, врівноваженість, моральність, впевненість у собі, відповідальність, незалежність, інтерес до навколишнього світу, спрямованість на справу, демократизм, адаптованість та ін.

Особисто ми поділяємо думку вчених, які стверджують, що психічне здоров'я людини значною мірою залежить від здорового способу життя, від дотримання певних правил, що стосуються режиму рухової активності, харчування, нормальних взаємин у побуті, усунення шкідливих звичок тощо. Тому позитивно налаштований вчитель, який має чіткі цілі в житті, не схильний навантажувати постійно себе сумнівами, невпевненістю, поганими передчуттями та песимізмом, емоційно врівноважений, має поведінкову гнучкість, володіє механізмами свідомої саморегуляції, має хороші перспективи

для збереження як власного фізичного і психічного здоров'я, так і здоров'я своїх учнів.

Таким чином, психічне здоров'я у психологічному контексті розглядають як відносно стійкий стан особистості, який дає можливість людині усвідомлено, враховуючи свої фізичні й психічні можливості, а також навколишні природні та соціальні умови, задовольняти індивідуальні, біологічні та соціальні потреби на основі нормального функціонування психофізичних систем, що забезпечують досягнення емоційного благополуччя. Психічно здоровою є гармонійна, врівноважена, здатна до самореалізації своїх життєвих потреб особистість, яка є цілеспрямована, активна, володіє адекватним самоконтролем власною поведінкою та емоціями.

Отже, педагог, як і кожна свідомо людина, повинен усвідомлювати стан свого ментального здоров'я та вміло ним керувати, знаходити засоби для його збереження, щоб повноцінно використовувати його протягом усього свого професійного та особистого життя. Лише позитивно налаштований вчитель, який прагне до самореалізації своїх професійних та життєвих потреб, дотримується правил гармонійного співжиття з оточуючим середовищем, уміє керувати своєю поведінкою, дотримується інформаційної гігієни, не схильний перевантажувати себе негативними переживаннями, може зберегти власне ментальне здоров'я, а відповідно позитивно вплинути на психічне здоров'я учнів та результати їх навчальної діяльності.

Збереженню та відновленню психічного здоров'я вчителя значною мірою сприяє формування позитивного самосприйняття, самоповаги, самовдосконалення, саморозвитку. Позитивне сприйняття педагогом самого себе є одним з найважливіших чинників ефективності його діяльності. Однак, багато дослідників констатують, що переважна частина педагогів володіє неадекватною Я-концепцією, низькою самооцінкою, невпевненістю в собі [2].

Таким чином, ментальне здоров'я вчителя можна розглядати, як здатність організму зберігати й активізувати компенсаторні, захисні, регуляторні механізми, що забезпечують працездатність, ефективність і розвиток

особистості вчителя у всіх умовах протікання професійної діяльності. Воно забезпечує особистісну та професійну зрілість, здатність бути активним і автономним суб'єктом як професійної діяльності, так і власної життєдіяльності в мінливих обставинах та збереження активності механізмів саморегуляції.

Проте сьогодні педагогу не потрібно відкладати в далеку перспективу власний відпочинок чи турботу про себе, бо невідомо скільки ще триватиме війна. Усім своїм виглядом педагог повинен випромінювати спокій, впевненість, добродушність та готовність вислухати та розрадити. Для цього вчитель має вміти сам себе психологічно стабілізувати, адже це одна із важливих сторін його професії. Йому важливо навчитися піклуватися про себе зараз, слухати своє тіло та психіку, вміти якісно регулювати власні ресурси, щоб не тільки допомогти собі, але й створити для дітей емоційно комфортне середовище, надати належну підтримку, щоб після закінчення війни вони не втратили довіри до світу, людей і самого майбутнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

- 1 Костюк Д., Костюк В. Психічне та психологічне здоров'я особистості: поняття, зміст та критерії. URL: <http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/157829/157126>
- 2 Мельниченко О. Збереження психічного здоров'я педагога. Практикум для молодих учителів. *Психолог*. 2010. № 7.
3. Підбуцька Н. В., Курявська О. М. Критерії психологічного здоров'я особистості. URL: <http://surl.li/nghzx>
4. Психічне здоров'я особистості. URL: <https://psymag.info/article/psihichne-zdorov-ya-osobistosti-1678366181/>
5. Психічне здоров'я. URL: <http://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-our-response>
6. Психологія здоров'я людини / за ред. І. Я. Коцана. Луцьк: РВВ–Вежа Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2011. 430 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/323530716.pdf>
7. Ярема Н. Ю. Психологічне здоров'я особистості. URL: <http://surl.li/nghwg>
8. <https://psychology.lviv.ua/syndrom-emotsiinoho-vyhoriannia/>
9. <https://www.online.ua/guide/842368-shcho-take-idealne-mentalne-zdorovya-i-yak-yogo-zberegiti/>
10. <https://narkosumy.lic.org.ua/statti/psychichne-zdorov-ya-osobystosti-yak-predmet-psyhologichnogo-doslidzhennya/>

Ремех Тетяна Олексіївна,
кандидат педагогічних наук, старший
дослідник, завідувачка відділу
суспільствознавчої освіти Інституту
педагогіки НАПН України, м. Київ

ГРОМАДЯНСЬКА СТІЙКІСТЬ ЯК НОВЕ ПОНЯТТЯ В МЕТОДИЦІ НАВЧАННЯ УЧНІВ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Період повномасштабної агресії російської федерації проти України з-поміж іншого характеризується появою нових понять і термінів. Низка таких категорій стосується української національної та громадянської ідентичностей. Серед них і поняття «громадянська стійкість».

У результаті проведеної нами наукової розвідки щодо сутності й значення цього поняття вважаємо за можливе й потрібне включити його в шкільний інтегрований курс «Громадянська освіта» (10 клас) як чільне, що є й буде актуальним в умовах російсько-української війни та повоєнного розвитку України.

Перш ніж вести мову про методику роботи з означеним поняттям, слід визначити його зміст. Ми пристаємо до думки, що стійкість¹ і опір² є різними термінами. Адже опір усталено розуміють як здатність системи подужати наслідки стресових ситуацій і забезпечити повернення її до нормального функціонування в умовах, подібних до тих, які передували події [1], тоді як стійкість, як спроможність знаходити приховані внутрішні сили та ресурси, щоб ефективно впоратися з тривалою кризою, є вищою мірою адаптації та гнучкості.

Тепер з'ясуємо поняття «громадянська стійкість». Виявлено, що єдиного усталеного наукового визначення його допоки немає. Ті чи ті трактування, здебільшого дотичні до означеного, знаходимо в публіцистичних статтях, дописах у мережі, в назвах грантових проєктів тощо. При цьому в нинішніх

---

¹англійською «resilience»

²англійською «resistance»

реаліях українського суспільства поняття «стійкість» вживають у словосполученнях «національна стійкість», «стійкість громадянського суспільства», «стійкість громади», «стійкість людини» і таке ін. Зрозуміло, що вони мають різні смислові значення.

Так, приміром, стійкість громадянського суспільства пояснюють як глобальне співробітництво та згуртованість, здатність акумулювати сили й ресурси, розвивати зв'язки та інклюзію. Це, своєю чергою, потребує постійної самоосвіти, навчання та взаємодії, розвитку здатності людей бути гнучкими, вивчення досвіду, вміння аналізувати, бачити закономірності й передбачати ризики тощо. Сстійкість громадянського суспільства дає змогу ефективно виявляти виклики й загрози та протидіяти їм, впливати на ризики та пом'якшувати наслідки від кризових ситуацій [2]. Нині потужний розвиток громадянського суспільства в Україні, консолідація і згуртованість українства, усвідомлення громадянами приналежності до української політичної нації – це питання виживання й збереження нашої держави [3, с. 564].

Відповідно до положень Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», громадянська стійкість – це «здатність особи виявляти свою національну та громадянську ідентичність у повсякденному житті і в умовах негативних зовнішніх впливів» [4]. Як бачимо, тут громадянська стійкість пов'язана з ідентичностями людини, які визначені в цитованому Законі як: українська національна ідентичність – стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями; українська громадянська ідентичність – стійке усвідомлення громадянином України, закордонним українцем свого політико-правового зв'язку з Україною, українським народом та громадянським суспільством [4]. На наш погляд, це не суперечить думці, що громадянська стійкість є складником національної стійкості, яку своєю чергою пов'язують із

розвиненим громадянським суспільством і волонтерством в Україні як невід’ємними складниками її забезпечення [5, с. 64].

З огляду на новизну, актуальність, ціннісний смисл поняття «громадянська стійкість», вважаємо за потрібне увести це поняття в інтегрований курс «Громадянська освіта» (10 клас). Обґрунтуємо це передусім метою навчання учнів громадянської освіти, де з-поміж інших позицій значаться такі як розвиток та соціалізація особистості, формуванні її національної самосвідомості, громадянської позиції [6]. У навчальній програмі зазначено, що курс передбачає «набуття громадянської ідентичності особистістю на різних рівнях – особистому, сімейному та родинному, рівні освітнього закладу та місцевої громади, України, Європи та світу» [6]. Вважаємо також, що поняття «громадянська стійкість» є віковідповідним для учнів 10 класу, адже на уроках інтегрованого курсу вони опановують низку й інших абстрактних понять як-от «громадянське суспільство», «права людини», «соціальна стратифікація» та ін.

Покажемо, в які розділі / теми можна ввести означене поняття. З наведеного вище видно, що визначення «громадянська стійкість» можна розглянути в розділі 1 «Особистість та її ідентичність». Для цього в очікуванні результату навчально-пізнавальної діяльності слід закласти, до прикладу, такий результат: «учень/учениця: окреслює громадянську стійкість як спроможність особи виявляти власну національну та громадянську ідентичності в повсякденні й в умовах зовнішніх викликів». Для надання практичної значущості цьому поняттю в такому тлумаченні пропонуємо як можливі варіанти розглядати його: 1) в темі 1 «Що таке ідентичність», яка присвячена, зокрема таким питанням як ідентичність; види ідентичності; громадянська ідентичність та ін. 2) на практичному занятті з теми «Як українці проявляють національну ідентичність і пишаються приналежністю до Українського народу»; 3) у ході практичного заняття з теми «Що означає бути українцем/українкою в часи російської збройної агресії проти України».

На уроці можна поставити учням низку запитань на кшталт: Що таке, на вашу думку, громадянська стійкість? Як пов'язані громадянська стійкість та національна ідентичність? У чому важливість/значення/роль громадянської стійкості нині?. Вчитель знайде місце поняттю «громадянська цінність» і в інших темах інтегрованого курсу, а також може застосувати різні методи його опрацювання, приміром, кластер, інфографіку, постер тощо. Головне, на нашу думку, представити учням це поняття як цінність українського суспільства, яке нині переживає складні часи війни, як те, що має змістом подолання кризових ситуацій, пов'язаних із нею.

Зазначимо, що концепт громадянської стійкості є перспективним як для теоретичних розробок, так і практичної реалізації, в тому числі й у навчанні предметів і курсів громадянської та історичної освітньої галузі. Нагальними завданнями означеної галузі нині є корегування змісту з урахуванням можливостей для формування української ідентичності учнів та напрацювання потрібних методичних шляхів реалізації цієї мети [7, с. 69].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ganor M., Ben-Lavy Y. «Community resilience: Lessons derived from Gilo under fire», *Journal of Jewish Communal Service* 79, 2003. P. 105–108. URL: <https://archive.jpr.org.uk/object-bjpa1223>
2. URL: <https://www.facebook.com/resilientUkraine/?locale> (дата звернення: 10.10.2023).
3. Ремех Т. О. Формування національної ідентичності учнівства як завдання громадянської освіти. *Проблеми цивілізаційної суб'єктності України: місія науки і освіти* : матеріали Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн конференції. Київ, 29 вересня – 1 жовтня 2022 р. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2022. С. 558–564. URL: https://iod.gov.ua/content/events/37/vseukrayinska-mizhgaluzeva--naukovo-praktichna-onlayn-konferenciya-problemi-civilizaciynoi-subyektnosti-ukrayini--misiya-nauki-i-osviti_publications.pdf?1673262245.3695 (дата звернення: 12.10.2023).
4. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/t222834> (дата звернення: 11.10.2023).
5. Назаров М. С. Національна стійкість України: від концептуальних засад до практичної реалізації. *Науковий журнал «Політикус: політичні інститути і процеси»*. Випуск № 2. 2020. С. 64–69. URL: http://politicus.od.ua/2_2020/11.pdf (дата звернення: 11.10.2023).
6. Громадянська освіта (інтегрований курс). 10 клас. Рівень стандарту. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa.2022.hromadyanska.osvita-10.pdf> (дата звернення: 12.10.2023).

7. Пометун О. І. Навчання історії й громадянської освіти як чинник формування національної й громадянської ідентичності учнів в умовах війни та повоєнного розвитку України. *Український педагогічний журнал*. 2023. №2. С. 62–72. URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/661/692> (дата звернення: 12.10.2023).

УДК 37.017.4:316.334.56

Гладун Віталій Вікторович,
старший викладач кафедри філософії
освіти, теорії та методики
суспільствознавчих предметів
Миколаївського ОППО, м. Миколаїв

ВПРОВАДЖЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ НА УРОКАХ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

У сучасній освіті важливо створювати умови для формування громадянина-патріота, який здатен та охочий жити в демократичному суспільстві, яке має стати центром для розкриття творчого потенціалу та задоволення особистих та громадських інтересів. Головне завдання виховання громадянина України – це розвиток освіченої та творчої особистості, з високим почуттям власної гідності, громадянською зрілістю, патріотизмом, соціальною активністю, відповідальністю, професійною компетентністю та бажанням до самовдосконалення.

Потрібно зрозуміти, що свідомими та активними громадянами не народжуються, ними стають у процесі навчання та виховання. Сучасне освітнє середовище вимагає докорінно нових підходів до виховання громадян не лише через знання, а й отримання певних навичок для активної громадської участі, поваги, гідності, відповідальності та співпраці з різними людьми в суспільстві.

Рівень розвитку громадянської активності зростатиме, якщо у школі громадянська діяльність буде впроваджуватися активно, а не носити суто формальний характер. Також потрібно пам'ятати, що без ефективної участі дорослих цього розвитку досягти важко.

Особливість участі дітей у житті суспільства й ухваленні рішень як соціально-педагогічного явища полягає в тому, що в центрі уваги має перебувати не вияв активності юного громадянина, а процес становлення його

готовності до громадянської участі. З урахуванням означеного вище базовими принципами формування готовності до участі в житті суспільства й ухваленні рішень є такі: принцип активності, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, життєвої смислотворчої самодіяльності та самостійності [5, с. 48–49].

Провідну роль у вивченні та впровадженні громадянської активності молоді відіграли американські педагоги. Громадянськість розглядається ними як ядро національного патріотизму, засіб виховання законослухняного громадянина своєї держави та водночас компетентного, повноправного громадянина світу. У школах повинні бути створені умови для залучення дітей до роботи в дитячих та юнацьких організаціях, адже це сприяє формуванню й розвитку особистості та її громадянського компонента.

Підготовка молоді до активної участі в демократичних процесах є надзвичайно важливим і складним завданням. Проблема формування громадянських поглядів і переконань молоді на сучасному етапі розвитку суспільства є актуальною в більшості демократичних країн світу.

Сьогодні акцент у громадянській освіті в європейських країнах робиться на формуванні демократичної громадянськості (Education for democratic citizenship). Зокрема, у 2016 році Рада Європи ухвалила Рамку компетентностей для культури демократії, визнавши таким чином неабияку важливість розвитку громадянських компетентностей через освіту. А важливим документом у врегулюванні участі учнівської молоді є Європейська хартія про участь молоді в місцевому та регіональному житті.

Європейська хартія про участь молоді в суспільному житті на місцевому та регіональному рівнях (*далі – Хартія*) наголошує: «Участь у житті суспільства можна вважати повноцінною лише в тому випадку, коли визнається роль молоді в політичних партіях, профспілках та громадських об'єднаннях і, що найважливіше, коли здійснюються зусилля в напрямі сприяння формуванню молодіжних об'єднань за участю та силами самих молодих людей» [4].

Однією зі складових демократії є партисипація (*від англ. participate – брати участь*), що являє собою свідому, активну політичну участь громадян у

прийнятті важливих рішень держави. Партисипація передбачає не лише взяття участі у виборах, але й активної позиції щодо розбудови держави. Однак суспільство має створити необхідні умови для такої активної участі та соціалізації особистості. Рівного права на свободу та саморозвиток можна досягти лише в «учасницькому суспільстві» [2, с. 173].

Варто зауважити, що школа має бути також місцем, де молоді люди пізнають демократію в дії і в якому їх участь у процесі прийняття рішень знаходить підтримку, стимулюється та сприймається як ефективна.

Участь у політичному і культурному житті є одним із основних прав людини, визнаних у низці міжнародних договорів із прав людини, починаючи із Загальної декларації прав людини. Також участь – один із основоположних принципів Конвенції про права дитини. Відповідно, без участі значна кількість прав людини є важкодоступними.

Зважаючи на означене вище, саме через участь ми можемо побудувати суспільство, що базується на правах людини, розвивати соціальну згуртованість, щоб наш голос почули ті особи, які приймають важливі рішення. Таким чином ми можемо досягти змін і в кінцевому підсумку стати суб'єктом, а не об'єктом власного життя.

Участь молоді не є самоціллю, це засіб для досягнення позитивних змін у їхньому житті та побудові кращого суспільства. Її можна також розглядати як форму партнерства між молоддю та дорослими. Водночас партнерство передбачає спільну працю, тобто необхідно прислухатися до голосу кожного й детально розглядати їх пропозиції. Саме розвиток співпраці учнівської молоді та дорослих формує соціальний капітал місцевої громади.

У науковій літературі описані моделі участі дітей і молоді у процесах прийняття рішень, зокрема «Драбина участі» Р. Харта, «Шлях до участі» Шиєра, передумови участі за моделлю Ланді.

Сьогодні українське суспільство потребує активних громадян, які реалізуватимуть інтереси України в міжнародній спільноті. Старшокласники закладу освіти є резервом інтелектуальної еліти [1, с. 243].

Беручи участь у житті суспільства, учні набувають різноманітних громадянських компетентностей через досвід і дію, а саме: соціально-комунікативну компетентність, здатність критично мислити, дослідницьку компетентність, здатність розв'язувати проблеми, здатність приймати рішення, компетентність у реалізації відповідального соціального вибору, здатність до рефлексії.

Громадянська компетентність, що охоплює такі категорії, як *громадянська активність, громадянська позиція, вибір та відповідальність*, виявляється в соціально-комунікативних та інформаційно-дослідницьких здатностях особистості, у громадянській участі, її вміннях розв'язувати соціальні конфлікти й проблеми, ефективно діяти в ситуації невизначеності, робити відповідальний вибір й ухвалювати рішення [6, с. 39].

Основними причинами необхідності виховувати навички участі учнівської молоді у школі є: 1) можливість партнерства; 2) сприяння майбутньому (громадянська активність, спрямована на зміну і розвиток як громадянського суспільства, так і всього суспільства загалом); 3) розуміння відповідальності за свої дії та рішення; 4) розвиток певних навичок (лідерство, критичне мислення, аналіз, комунікабельність, кооперативність тощо); 5) формування та розвиток громадянської й соціальної компетентності; 6) активна громадянська позиція, толерантність, повага до прав і гідності людини, патріотизм та інші важливі якості, безпосередньо пов'язані з небайдужістю людини до суспільного життя, з її зацікавленням і позитивним ставленням до різноманітності багатьох її проявів.

В сучасному освітньому процесі використовують різноманітні ігрові технології, особливої уваги заслуговує симуляційні ігри. Тому, що вони роблять процес навчання більш ефективним, особливо через залучення здобувачів освіти та підсилюють громадянську освіту і громадянську участь. Ці ігри допомагають організувати взаємодію та вирішувати різноманітні проблеми, які часто виникають під час процесу залучення. Особливо сприяють комунікації між учасниками й допомагають подолати стереотипи. Але важливо

зрозуміти, що гра повинна бути не тільки заради гри, тому потрібно зберігати фокус на проблемі і меті гри та розуміння її для реальної ситуації.

Симуляційні ігри є моделлю реальних ситуацій, які використовують як безпечне середовище для переживання реальної ситуації чи вирішення завдань, наближених до реальності. Такі ігри дають можливість опрацювати можливі наслідки певних виборів та дій, здійснених учасниками.

Як варіантами можуть слугувати такі гейміфіковані ресурси як: «Ти обираєш» та «Моя Громада». Вони дають можливість побути в ролі президента / ки, прем'єр-міністра/ки або головою ОТГ. Доля країна чи територіальної громади в їхніх руках. Відповіді оцінюватимуться за п'ятьма параметрами: бюджет, безпека, співпраця, законність рішень та рейтинг. Якщо ж вдається протриматись до кінця каденції – сума балів покаже, наскільки вона була успішною.

Особливої уваги для педагогів із громадянської освіти заслуговує посібник «Культура й практика викладання прав людини: поради, вправи, симуляційні ігри» [3]. Вправи та симуляційні ігри посібника акцентували увагу на таких питаннях як: вступ до прав людини, недискримінація, принцип участі.

Також можуть бути й нетрадиційні форми участі: створення мереж «рівний – рівному»; форуми для обговорення; підпис петицій; участь у так званих нових соціальних рухах; групи підтримки; бойкотування товарів; демонстрації; міжнародні зустрічі; використання Інтернету для збору інформації, висловлення думки, впливу на прийняття рішення.

Отже, щоб навчити молоде покоління бути відповідальними громадянами, які засвоїли демократичні цінності, в освітньому середовищі необхідно створити такі умови й атмосферу, які відповідали б цим цінностям. Важливо дати молоді можливість відігравати активну роль у зміцненні громадянського суспільства, вчити знаходити різноманітні способи відповідей на виклики, з якими вона стикається, приймати рішення і реалізовувати власні

очікування. Саме така діяльність формує і зміцнює громадянські цінності й участь (партисипацію) молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Власенко О. М. Теоретичні основи формування громадянських цінностей старшокласників в освітньому просторі навчального закладу / О. М. Власенко. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2018. Вип. 58. С. 242–250.
2. Демократія: антологія / упор. О. Проценко. К. : Смолоскип, 2005. 1108 с.
3. Методична збірка для використання в освітньому процесі для 5–11 класів за результатами проєкту «SIMSchool – симуляційні ігри для вивчення прав людини», що реалізується ГО «CRISP» і ГО «ЕдКемп Україна» у партнерстві з Європейським Союзом. Х. : Вид-во «Дім Реклами», 2021. 220 с.
4. Переглянута Європейська хартія про участь молоді в місцевому та регіональному житті. URL: <https://rm.coe.int/168071b58f> (дата звернення: 01.10.2019).
5. Петрочко Ж. В. Участь у житті суспільства як прояв соціальної ініціативності підростаючої особистості / Ж. В. Петрочко. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка*. 2013. № 3. С. 47–51.
6. Ремех Т. О. Сутність і структура громадянської компетентності учня нової української школи / Т. О. Ремех. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 34–41.

Мартинів Марія Андріївна,
аспірантка Тернопільського
національного педагогічного університету
імені В. Гнатюка, м. Тернопіль

БУТИ ВІЛЬНОЮ ЛЮДИНОЮ КРІЗЬ ПРИЗМУ ДЕРЖАВНОСТІ

Анотація. На сьогодні в час війни головне питання постає про незалежність у всіх її проявах та збереження відчуття вільної людини. Постулати, які висунула ініціативна група «Першого грудня», є засадничими. Одним з них є поняття «Бути вільною людиною», яке є досить широким та має історичні корені.

Ключові слова: бути вільною людиною, історія, незалежність, Україна.

Поняття «Бути вільною людиною» є досить широким, кожна людина вкладатиме у нього свій зміст. Досліджень із даної теми нема, тому необхідно розглянути її крізь призму держави. Першочерговим є розібратися в самій термінології, задекларованої теми дослідження. **Вільна людина** – це особа, яка вправі самотійно діяти. **Історія** – (від дав. - гр. *ἱστορία* – розповідь) – наука, що

вивчає минуле [3]. **Незалежність** – можливість приймати самостійні рішення, які підкоряються власним бажанням та інтересам і не потребують зовнішніх вказівок та наказів. Незалежність для держави – політична самостійність, відсутність підлеглості, суверенітет. З політичної точки зору, терміном «незалежність» деякі позначають різні принципи і інститути конституційного права. Для держави в зовнішніх відносинах – це суб'єктність міжнародного права, обов'язкова частина суверенітету, у внутрішніх відносинах – поділ влади. Для людини – це правовий статус особистості, статус суддів. Ми ж розглядаємо незалежність у прив'язці до громадянина [4]. **Держава** – це велика організація або структура, яка керує певною територією (наприклад, країною чи областю) і має свої правила, закони і владу. Держава відповідає за забезпечення порядку, безпеки, прав та соціальних послуг на цій території. Вона може мати свій уряд, армію, поліцію і проводити різні функції, щоб забезпечити добробут і захист громадян [2].

Ці поняття взаємопов'язані та мають логічний зв'язок. З історії людства та державотворення відомо, що людини в первісному суспільстві об'єднувалася в первісні стада для захисту від тварин, пізніше в родові общини (громади), тобто родичі, які мали спільну власність основою якого був рід. Їх було декілька, які пізніше утворювали плем'я – роди, які мали певну територію, мову, вірування. З розвитком людських відносин, племена об'єднувалися і утворювалися союзи племен (з історії України це поляни, древляни та інші). Все це було зумовлене для захисту своїх людей. І держава на чолі з князем, королем, гетьманом захищали людей на певній території від зовнішніх зазіхань. Тобто держава в класичному розумінні – це певна територія із групою людей, що мають свою мову, звичаї, віру, менталітет тощо.

Історія Української держави – процес становлення, розвитку, відстоювання своєї території, мови, віри та людей (нації – етнічної спільноти). Часто замінюють терміном громадянин, що має суто прив'язку до території (державне підданство), без врахування віри, мови, етнічної приналежності.

Кожна держава має свою історію становлення, розквіту чи занепаду, частковою чи повною асиміляцією. Тому, держава має різні форми державного устрою.

Історія Української держави бере свій початок від Київської Русі по сьогодні. Місія Української Хартії вільної людини і постулату «Бути вільною людиною» доказати, що без українців нема держави України, а держава «Україна» не може існувати без етнічного населення. Як показує історія це важливий елемент. Дві складові, які є нерозривні. Щоб краще зрозуміти наведемо приклад. Так, утворення Сполучених штатів Америки – державне утворення, де корінне населення (індіанці) складає малий відсоток, а відтак «американці» – це діти іммігрантів, які народилися в США. Тобто, їх держава захищає права не корінного населення, а людей різної національності, які й стали основою для утворення США.

Важливо зауважити, що, наприклад, відновлення української держави відбулося за повстання Б. Хмельницького, через ущемлення корінного населення та його прав. В. Степанков «Повстання 1648 року у Великому князівстві Литовському: проблема типології (дискусійні нотатки)» розкрив сутність соціально-політичної й національно-релігійної боротьби тих часів. Національно-релігійна зафіксовано історичними джерелами, зокрема Гійом Левассером де Бопланом: «Руська шляхта. Їхня небагато чисельна шляхта походить із польської і, здається, почуває сором за те, що вона не католицької віри; повсякчас горнеться до католиків, хоча всі їхні магнати і всі ті, що титулюються князями, вийшли з грецької віри» [1, с. 27]. Під «грецькою» розуміється православна віра, та під «руська» – «українська». Щодо соціально-політичної складової на той час повстання підтримало все населення, яке було обкладене великими поборами.

У науковій статті підкреслено, що чимало свідчень сучасників (причому не з українського середовища) про масові зловживання з боку євреїв-орендарів стосовно українців не лише в економічній сфері, але й у національно-релігійному житті [5]. Серед шляхти почали поширюватися відомості про наміри Б. Хмельницького відновити Українську державу й проголосити себе її

монархом. Про це повідомляв 8 червня 1648 р. Холмський єпископ поморському підкоморію: «Він уже іменує себе князем київським і руським, просуваючись далі, хоче центр війни заснувати під Володимиром» [6].

Отже, відновлення чи відстоювання своєї держави, а відтак бути вільною людиною – це насамперед збереження прав населення цієї держави розмовляти своєю мовою, зберігати свої звичаї та обряди, зберігати свою ментальність. Якщо ж основні ознаки держави, народу зникають, відбувається процес асиміляції, що приводить до повного чи часткового зникнення. Тому, важливо усвідомити, що постулат «бути вільною людиною» нерозривно та напряду залежить із державою. Остання є носієм певної культури (мова, віра, світогляд) сім'ї, народу, що передається через покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гійом Левассер де Боплан. П. Меріме. Опис України. Українські козаки та їхні останні гетьмани; Богдан Хмельницький / пер. з фр., приміт. та передм. Я. І. Кравця. Львів: Каменяр, 1990. 301 с.: іл.
2. Держава. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%B0> (дата звернення: 20.10.2023).
3. Історія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F> (дата звернення: 20.10.2023).
4. Незалежність URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B5%D0%B7%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%B6%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C> (дата звернення: 20.10.2023).
5. Степанков В. «Повстання 1648 року у Великому князівстві Литовському: проблема типології (дискусійні нотатки)». URL: <https://etalpykla.lituanistika.lt/object/LT-LDB0001:J.04~2013~1377501565089/J.04~2013~1377501565089.pdf> (дата звернення: 20.10.2023).
6. Степанков В. Формування української державницької ідеї 1648-1649 років. URL: <http://www.litopys.org.ua/rizne/stepkov.htm> (дата звернення: 20.10.2023).

Черній Олена Віталіївна,

методист кафедри педагогіки та психології і інклюзивної освіти Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Тернопіль

РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ УЧНІВ КРИЗЬ ПРИЗМУ УХВЛ

Кожна людина упродовж свого життєвого шляху проходить різні етапи становлення. Однією із важливих складових виховання дитини є емоційна складова. Емоційний інтелект є фактором забезпечення успішного особистісного та професійного зростання людини. Його розвиток напряду залежить від оточення в якому перебуває людина, адже воно має значний вплив на її особистісне зростання. Емоційний інтелект забезпечує здатність розпізнавати, розуміти емоції та керувати ними.

До зарубіжних вчених, які розробляли концепції емоційного інтелекту, належать: Р. Бар-Он, Х. Вайсбах, Г. Гарднер, Д. Гоулман, У. Дакс, Д. Карузо, К. Кеннон, Р. Купер, Дж. Мейер, А. Саваф, П. Саловей, С. Хейн та ін. За визначенням Дж. Мейєра і П. Саловея **емоційний інтелект** – здатність людини до сприйняття, усвідомлення і корекції свого емоційного стану і емоційних станів інших людей [3; 4].

Згідно з описом, який запропонували вчені Дж. Мейєр та П. Саловей [4], виділяють чотири складові емоційного інтелекту:

1. **Точність оцінки і вираження емоцій.** Важливо розуміти емоції (власні та оточуючих), пов'язані як з внутрішніми змінами, так і зовнішніми подіями. Це здатність визначати емоції за думками, фізичним станом, зовнішнім виглядом та поведінкою, тобто, здатність точно виражати емоції й пов'язані з ними потреби.

2. **Використання емоцій в розумовій діяльності.** Те, як і про що ми думаємо, залежить від того, як ми відчуваємося. Емоції впливають на розумовий процес і готують нас до певних дій. Така здатність допомагає зрозуміти, як використовувати емоції і думати більш ефективно. Керуючи власними емоціями, людина може дивитися на світ під різними кутами і розв'язувати проблеми більш ефективно.

3. **Розуміння емоцій.** Це означає, що людина уміє визначати джерело емоцій, класифікувати їх, розпізнавати зв'язок між емоціями і словами, інтерпретувати значення емоцій, розуміти складні почуття, переходи між емоціями та їх подальшим розвитком.

4. **Управління емоціями.** Як зазначалося вище, емоції впливають на мислення, тому їх необхідно враховувати під час розв'язання завдань, прийняття рішень, а також вибору власної поведінки. Вміння керувати власними емоціями дозволяє використовувати інформацію (яку надають емоції), а також викликати або усуватися від них.

Модель емоційного інтелекту Деніеля Гоулмана складається з п'яти компонентів: **самопізнання, саморегуляції, мотивації, емпатії і соціальних навичок** [2; 4]. Ці компоненти несуть в собі важливе підґрунтя для розвитку учнів як свідомих громадян нашої держави, адже впровадження Хартії вільної людини в навчальний процес – це про становлення життєвих орієнтирів для нашого суспільства.

Укладачі Хартії пропонують 10 орієнтирів (новел) – напрямів праці, в яких слід працювати кожному українцеві, аби жити як «вільна людина у вільній країні»: «Бути вільною людиною», «Бути українцем», «Бути активним громадянином», «Любити», «Мислити», «Бути господарем», «Бути лідером», «Бути відкритим суспільством», «Бути успішною державою», «Бути учасником демократичної спільноти народів». Кожен із цих орієнтирів залежить не лише від інтелектуального потенціалу людини, а й від розуміння, який сенс в кожній із новел. Розуміння учнями своїх емоцій, почуттів інших людей, дозволяє їм володіти собою, і це формуватиме їх свідому громадянську думку [1; 2; 6].

Внутрішня свобода, стрижень, який формується в процесі розвитку емоційного інтелекту, є важливою складовою «вільної людини». Доросла, сповнена відповідальності особистість не може мати низький рівень розвитку емоційного інтелекту. Саме тому його розвиток є неподільно пов'язаним зі структурними новелами цінностей УХВЛ.

Девідом Векслером було висунуто припущення, що емоційні компоненти інтелекту можуть мати вирішальне значення для успіху в житті [2]. Брати відповідальність за своє життя, бути активним громадянином, проявляти лідерські якості, розвивати критичне мислення, уяву, творчість, мати духовний

стрижень і знати чітко чого ти хочеш – це все те, що в включає в себе УХВЛ, але це також те, що неможливо досягнути без розвитку емоційного інтелекту.

Успішність «вільної людини» неподільно включає в себе навчання упродовж років на основі структурних орієнтирів цінностей УХВЛ і розвитку емоційного інтелекту. Емоційне виховання учнів це необхідність в теперішніх реаліях, адже уміння людей розбиратися у власних думках, почуттях та контролювати власні емоції – дає можливість дорослій людині, якою стане учень, розуміти різницю між добром і злом, критично мислити, реально оцінювати ситуацію, мати духовні цінності, чіткі погляди громадянина, брати на себе відповідальність, бути господарем свого життя та дому і жити як «вільна людина у вільній країні».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ініціативна група «Першого грудня». URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudynu> (дата звернення: 20.10.2023).
2. Емоційний інтелект у дитини / Джон Готтман, Джоан Деклер; пер. з англ. Х. Шиналь. Харків.: Віват, 2022. 272 с.
3. Носенко Е. Л. Емоційний інтелект як соціально значуща інтегральна властивість особистості. *Психологія і суспільство*. 2004. № 4. С. 95–109.
4. Носенко Е. Л. Емоційний інтелект як форма прояву важливої складової особистісного потенціалу – рефлексивної свідомості. *Вісник Дніпропетровського університету. Сер. Педагогіка і психологія*. 2012. Т. 20, Вип. 18. С. 116–122.
5. Савченко Ю. Ю. Розвиток емоційного інтелекту учнів молодшого шкільного віку. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32309255.pdf> (дата звернення: 20.10.2023).
6. Громадянська освіта й виховання молодого покоління на основі цінностей УХВЛ. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32308763.pdf> (дата звернення: 20.10.2023).

Голуб Марія Ярославівна,
методист центру виховної роботи, захисту
прав дитини та громадянської освіти
Тернопільського обласного комунального
інституту післядипломної педагогічної
освіти, м. Тернопіль

ВІДНОВНІ ПРАКТИКИ: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Анотація. Особливості впровадження відновних практик у навчальних закладах як системний підхід до вирішення конфліктних ситуацій, який передбачає відновлення порушених конфліктом соціально-психологічного

стану, зв'язків та відносин у житті його учасників та їхнього соціального оточення.

Ключові слова: відновлювальна культура, відновлювальна «шкільна культура», відновний підхід, відновні практики, медіація, відновлювальна медіація, медіація однолітків, Кола.

Основними ідеями сучасної освіти є ідеї забезпечення прав, свобод та інтересів дітей. Вже ні для кого не таємниця, що суспільний запит спрямований на школу, яка є не тільки місцем, де дітей навчають, а, насамперед, простором для їхнього повноцінного розвитку, осередком успішних, креативних і щасливих людей.

Говард Зер був першим, хто сформулював відмінність між відновним підходом і проблемами правосуддя. Австралійські автори, конфліктологи Кет Кронін-Лемп і Рон Кронін-Лемп виводять відновлення у площину філософії. Філософія відновлення – це філософія відносин, ключем до яких є залучена участь і переживання спільності. Ця філософія спирається на нарративні принципи побудови відновлювальних бесід. Слід зазначити, що в нарративному напрямі філософії відновлення будь-який метод або інструмент цілеспрямовано використовується для росту і розвитку відносин, а відновлювальні бесіди мають свою специфіку.

Створення відновлювальної культури – це спільний шлях усього колективу: спочатку кожен починає з себе, пізніше – всі разом опановують новий погляд на відносини і формують навички їх побудови.

Кет Кронін-Лемп і Рон Кронін-Лемп запровадили поняття «відновлювальна шкільна культура».

Створення відновлювальної культури – це спільний шлях усього колективу: спочатку кожен починає з себе, пізніше – всі разом опановують новий погляд на відносини і формують навички їх побудови.

Термін «відновлювальний» припускає, що щось пошкоджено і потребує відновлення. Відновлення включає: відновлення відносин до їхнього попереднього стану; зміцнення і розширення того, що вже було «сильною

стороною» і «працювало». Для цього може знадобитися додати щось нове або розвинути вже наявне; трансформацію, коли відновні відносини і відновна культура не лише здійснюють «лагодження» того, що в них вже було, але й створюють можливості для зростання, збільшуючи свій потенціал. Філософія відновлення – це спосіб життя. Це те, як «я» думаю, говорю та дію, це модель «я – людина», яка відновлює.

Процес відновлення:

- ✓ Відновлення відносин до їхнього попереднього стану.
- ✓ Зміцнення і розширення того, що вже не було «сильною стороною» і «працювало».

Створення можливостей для зростання, збільшуючи свій потенціал. Відновний підхід – це системний підхід до вирішення конфліктних ситуацій, який передбачає відновлення порушених конфліктом соціально-психологічного стану, зв'язків та відносин у житті його учасників та їхнього соціального оточення; виправлення спричиненої конфліктом шкоди.

У відновному підході поняття «відновлювальні дії учасників конфліктної ситуації» зумовлює інший формат діяльності фахівців: вони не визначають відновлювальних дій сторін конфлікту і не несуть відповідальності за них. Більше того, відновлювальні дії деколи відбуваються за рамками діяльності фахівців. Функція фахівців полягає не в тому, щоб допомогти розробити зміст відновлювальних дій, а в тому, щоб створити унікальну та відповідну для певного випадку конфігурацію людей та простору. Це сприяє виконанню відновлювальних дій. Найважливішою характеристикою відновного підходу є повернення сторонам здатності самим вирішити конфлікт.

Відновний підхід – це теоретичне підґрунтя відновних практик, тобто поєднання цінностей, на яких базується практика, принципів, які описують спосіб реалізації цінностей на практиці, та методів (практичних інструментів, процедур), які для цього використовуються.

Отже, відновний підхід описує спільні цінності, принципи та характерні риси різноманітних програм і процесів, які відносяться до відновних практик.

За визначенням Міжнародного інституту відновних практик відновні практики – це сфера знань, що розвивається та допомагає людям відновлювати та будувати громади у світі, який стає все більш роз'єднаним.

Відновними практиками є такі, що залучають громади або тих, кого стосується окрема ситуація, до прийняття відповідного рішення на умовах поваги, розуміння, турботи й відповідальності. Таким чином, ці чотири головні умови і є тими загальними цінностями, на яких базується відновний підхід.

Єдиної загальноприйнятої класифікації відновних практик досі немає. Фактично будь-які практики, що сприяють відновленню чи побудові стосунків у громаді, є відновними і можуть варіювати від абсолютно неформальних (як, наприклад, висловлення почуттів і застосування «Я-тверджень») до найбільш формальних, які залучають багато учасників і передбачають серйозне планування, підготовку, структурованість і комплексність.

Можна їх об'єднати за сферами впровадження:

✓ Відновні практики в кримінальних конфліктах (відновне правосуддя) – медіація між потерпілими та правопорушниками; Кола громадського правосуддя; форум громадського правосуддя.

✓ Відновні практики в громадах – посередництво у вирішенні конфліктів і спорів; сімейні групові наради; процедури побудови консенсусу в громаді; Кола.

✓ Відновні практики в сімейних конфліктах – сімейні конференції, сімейні групові наради; медіація; Кола.

✓ Відновні практики в навчальних закладах – медіація та медіація однолітків; Кола.

Відновні практики мають потужний соціально-педагогічний потенціал. В останнє десятиріччя їх почали впроваджувати в навчальних закладах, переважно з метою формування у школярів навичок розв'язання конфліктів мирним шляхом, зниження конфліктності, профілактики правопорушень, дитячої злочинності, насильства та агресії.

Впровадження відновного підходу в навчальних закладах спрямовано на:

- вирішення конфліктів між учасниками навчально-виховного процесу без застосування маніпуляцій або сили;
- відновлення позитивного емоційного та психологічного стану;
- усвідомлення відповідальності за скоєний вчинок, відповідну конфліктну ситуацію;
- відповідальність кривдника (самостійне виправлення негативних наслідків свого вчинку і загладження заподіяної потерпілому шкоди);
- взаєморозуміння та відновлення відносин між сторонами конфлікту;
- зміну установок при реагуванні на конфлікти і правопорушення з адміністративно-каральних на відновлювальні;
- можливість самостійно приймати рішення щодо вирішення конфліктних ситуацій;
- поліпшення атмосфери в навчальному закладі тощо.

Кет Кронін-Лемп і Рон Кронін-Лемп запровадили поняття «відновлювальна шкільна культура». Відновлювальна шкільна культура приводить до позитивних відносин у шкільному співтоваристві: збільшує залученість учнів до шкільного життя та підвищує їхню загальну успішність. Відновні практики починаються із бажання школи діяти конструктивно і стежити, щоб усі прийняті в ній методи спиралися на гідність і повагу у відносинах. Створення відновлювальної культури – це спільний шлях усього колективу: спочатку кожен починає з себе, пізніше – всі разом опановують новий погляд на відносини та формують навички їх побудови. У школах дорослі повинні давати дітям зразок того, як спілкуватися одне з одним, як долати проблеми та відновлювати стосунки. Модель реагування на конфлікт у контексті відновлювальної культури: конфліктна ситуація – розуміння та комунікація – новий погляд на ситуацію – дії, спрямовані на відновлення стосунків. Коли школа намагається паралельно нарощувати освітню, емоційну та соціальну компетентність учнів, система повинна включати принцип, згідно з яким при виникненні проблеми у відносинах природним є відновлення цих

відносин. Для цього потрібно, щоб у певній конкретній культурі існувало спільне розуміння поняття «відновлювальний».

У навчальних закладах у рамках відновного підходу доречно впроваджувати медіацію та Кола.

Відновлювальна медіація – це процес, у якому медіатор створює умови для відновлення здатності людей розуміти одне одного і домовлятися про прийнятні для них варіанти вирішення проблем (за потреби – про загладження заподіяної шкоди), що виникли внаслідок конфліктних або кримінальних ситуацій.

Медіація як соціально значущий інститут. Упродовж останніх років медіацію все частіше розглядають не тільки як метод вирішення суперечок, але й як спосіб соціальної взаємодії. Медіація все більше інтегрується на європейському просторі як гуманний і одночасно прагматичний спосіб вирішення конфліктів, орієнтований на інтереси самих сторін конфлікту.

Медіатор – спеціально підготовлений посередник у вирішенні конфліктів, який однаково підтримує обидві сторони та допомагає їм знайти взаємоприйнятне рішення. Медіатор полегшує процес спілкування сторін, допомагає глибше зрозуміти їхні позиції та інтереси, шукає ефективні шляхи вирішення проблеми, надаючи можливість сторонам дійти згоди. Функції медіатора покликані сприяти сторонам у зустрічній активній поведінці для усвідомлення спільного значення проблеми, у бажанні працювати над проблемою і в пошуку оптимальних шляхів її вирішення.

Шкільна медіація – соціальний інструмент, який дозволяє ефективно запобігати конфліктам і вирішувати їх, створюючи безпечне середовище для всіх учасників освітнього процесу; це процес взаємодії медіатора, адміністрації школи, колег-педагогів, учнів, батьків на шляху миробудування.

Коло – це багатовіковий спосіб вирішення конфліктів, який у різних формах існує в культурі багатьох народів. Українці теж зберегли у своїй життєдіяльності такі форми культури, в яких сім'я і учасники конфліктної або кримінальної ситуації, звертаючись до традицій примирення в кризові моменти

свого життя, спільно вирішують, як змінити ситуацію в інтересах кожної з тим, щоб це сприяло реалізації моральних цінностей.

Головною особливістю Кола є те, що кожен з учасників має можливість висловити власний погляд та бути почутим іншими членами Кола завдяки процедурі, яка забезпечує рівність усіх учасників. Методику Кола часто використовують в роботі з учнями. Техніка Кола дала змогу налаштувати учнів на конструктивне вирішення конфліктів, бажання зрозуміти свою позицію та інтереси опонента. Учні стають більш вмотивованими у мирному вирішенні конфліктів, намаганні залишатися друзями та вести конфлікт без агресивних дій. Таким чином відбуваються зміни в стосунках. Це відбувається у висловлюванні загальної думки зі своїм особливим ставленням та підходами, де цілком можуть статися глибокі особисті зміни.

Тож відновні практики спрацьовують, бо дозволяють зрозуміти мотиви іншої людини (та й свої), пропонують не самий лише аналіз конфліктної ситуації, а її спільне переживання. Протиріччя перетворюються на відправну точку для пошуку нового погляду на ситуацію, а далі узгоджені спільні дії відтворюють та зберігають стосунки. Сторони раптом сприймають себе не як однаків, що незрушно протистоять суворому світу, а як спільноту, об'єднану намірами та прагненнями.

Успішний навчальний заклад можливий лише в атмосфері фізичного комфорту, сприятливого соціального та психологічного клімату, що підтримує особистість, яка розвивається, вчасно реагує на її потреби та з повагою ставиться до її особливостей. Діти та молодь – це активні члени нашого суспільства і тому, важливим кроком миробудування є побудова мирного освітнього простору та зменшення рівня конфліктів в учнівському середовищі.

Таким чином, відновні практики лежать в основі діяльності Нової української та демократичної школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Розбудова миру. Профілактика і вирішення конфлікту з використанням медіації: соціально-педагогічний аспект: навч.-метод. посіб. К. URL: http://www.la-strada.org.ua/ucp_mod_library_showcategory_65.html

2. Шкільний центр медіації. Крок за кроком / упор. Шестакова Л., Кашина А. Кіровоград : Центрально-Українське видавництво, 2012.

3. Осійчук С. С. Шкільна медіація як засіб формування безпечного освітнього середовища: навч.-метод. посіб. Зарічне, 2022.

УДК 37.013[316.613.434 – 052 59.9]

Часник Роман Олександрович,
магістрант спеціальності «011 Освітні,
педагогічні науки», освітня програма
«Педагогіка вищої школи» ДЗ
«Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка», м. Полтава;
Алексєєва Оксана Радиславівна,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри педагогіки ДЗ «Луганський
національний університет
імені Тараса Шевченка», м. Полтава

БУЛІНГ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ: СУТНІСТЬ І ПОШУК ШЛЯХІВ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ

Суспільні негативні трансформації (безробіття, низький соціальний статус; криза сучасної сім'ї; знецінення моральних гуманістичних орієнтирів, коли особистість, її права та свободи вважаються найвищою непорушною соціальною цінністю; нав'язування ідеології споживання; неконтрольований потік інформації в ЗМК та Інтернеті, що пропагують насильство тощо), актуалізували проблему булінгу, особливо в освітньому середовищі, оскільки заклад загальної освіти як соціальна інституція не залишається осторонь реалій життя, а учні наслідують різні моделі міжособистісної взаємодії дорослих, зокрема й насильницького характеру.

Образливі прізвиська, глузування, бойкотування, підніжки, псування майна, стусани з боку одного чи групи учнів щодо однокласника /однокласниці, а то й жорстокі «розбірки» після школи з фільмуванням на відеокамеру смартфона та подальшим оприлюдненням у соцмережах (хепіслепінг) – це ознаки нездорових стосунків, які, стаючи регулярними й умисними,

окреслюються терміном «булінг», завдають фізичної, душевної шкоди особистості й виступають серйозною перепорою для її всебічного розвитку.

Уперше проблема шкільного булінгу була порушена К. Дьюксом у 1905 році, а системно досліджувати її розпочали наприкінці ХХ ст. у Скандинавії Д. Ольвеус, П. Хайнеманн, А. Пікасо. Цькування та його форми вивчаються досить глибоко у філософії, соціології, кримінології, медицині, психології та педагогіці. Методологічні засади проблеми булінгу досить вичерпно розкрито в працях зарубіжних дослідників: М. Розенштайн-Меннер, С. Зайглер, В. Крейг, Д. Пеплер, А. Чарач. Сутність булінгу й фактори його виникнення в освітньому середовищі вивчають зарубіжні вчені: В. Ортон, П. Хайнеманн, Д. Лане, Є. Ільїн, І. Кон, В. Петросянц, О. Авер'янов, І. Бердишев, О. Глазман, М. Нечаєв, І. Баєва, С. Богомаз; булінг в юридичній площині досліджували Є. Зеленський, О. Падучак, О. Карпенко; булінг серед підлітків – В. Купченко, Л. Аптикєєва, О. Кузнецова; способам профілактики булінгу серед підлітків присвятили роботи О. Мальцева, С. Salmivalli, Д. Леонтьєв.

В Україні ж цькування серед учнівської молоді довго замовчувалося під впливом психологічної традиції радянщини приховувати явища, які могли б дискредитувати існуючу виховну систему. А тому ця гостра суспільна й психолого-педагогічна проблема не знаходила свого публічного вирішення внаслідок неналежної уваги до людського психічного (внутрішнього, суб'єктивного), а також через побоювання жертвою насильства оприлюднення фактів знущання як визнання власної слабкості, людського осуду за це та небажання ще раз пережити негативні емоції в процесі з'ясування обставин цькування та покарання кривдника.

Наразі серед українських вчених проблемою булінгу займаються Г. Алексеєнко, А. Барліт, Д. Єршов, К. Катеринчук, О. Ожійова, Б. Петренко, В. Сташис, В. Стремецька, В. Тацій, Н. Прибіткова тощо.

Термін «булінг» (від англ. «bully» – «хуліган, забіяка, той, хто завдає шкоду», а «bullying» українською – «знущання», «залякування», «цькування») –

діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [3].

Типові ознаки булінгу (цькування): систематичність (повторюваність) діяння; наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності); дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страху, тривоги, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого [3].

Розрізняють такі види шкільного булінгу:

- фізичний (фізичне залякування, багаторазово повторювані стусани, ляпаси, штовхання, підніжки, зачіпання, бійки, пошкодження та знищення одягу, особистих речей жертви тощо);

- психологічний (насильство, що завдає психологічної травми).

Розрізняють:

- вербальний (залякування, глузування за допомогою образливих слів, погрози й зневажливі коментарі щодо зовнішнього вигляду, одягу, релігії, етнічної приналежності, інвалідності, поведінки тощо, погрози зашкодити);

- соціальний (булінг стосунків: не визнання, ігнорування, публічне осоромлення тощо)

- кібербулінг (приниження за допомогою електронних пристроїв, Інтернету, смартфонів, де для жертви немає жодних ні часових, ні просторових захисних бар'єрів, – образливі коментарі, поширення пліток, фото та іншої інформації особистого характеру; надсилання електронних листів чи повідомлень з погрозами тощо) [1, с. 45].

Спостереження за поведінкою й взаєминами здобувачів освіти, численні випадки проявів насильства й статистичні дані опитувань, за якими жертвами

образ, принижень чи знущань визнали себе 37,9 % підлітків, а 35 % відповіли, що самі брали участь в таких «акціях» [4], актуалізують проблему комплексного попередження та розв'язання проблеми булінгу в освітньому середовищі.

Наразі нами вбачаються наступні шляхи розв'язання окресленої проблеми:

- законодавчий рівень;
- управлінсько-організаційний (створення безпечного й комфортного освітнього середовища в закладі освіти);
- просвітництво серед усіх учасників освітнього процесу щодо питань відповідальності за насильство;
- розвиток емоційного інтелекту усіх учасників освітнього процесу як здатності особистості до усвідомлення, прийняття та управління емоційними станами і почуттями – як власними, так і інших людей, отже, відповідно як запоруки зниження агресивності.

В умовах реформування української системи освіти на засадах дитиноцентризму й гуманізації освітнього процесу заклади освіти мають забезпечувати «всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству» [3]. Зрозуміло, що необхідною умовою для досягнення такої амбітної мети є створення безпечного освітнього середовища, яке передбачає організацію не лише комфортних та безпечних умов праці, інклюзивного, розвивального, мотивуючого до навчання освітнього середовища, а й психологічно сприятливого, вільного від будь-яких форм насилля і дискримінації [2].

З цією метою з 2019 року в Україні проблема цькування отримала законодавче «визнання»: 19 січня набув чинності Закон України від

18.12.2019 року № 2657-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», у якому закріплено поняття булінгу, ознаки цього явища, визначено заходи та суб'єкти запобігання, а також відповідальність за булінг.

Створити сприятливі умови для розвитку, навчання й виховання – головне завдання закладу освіти. Від того, наскільки комфортно фізично й психологічно є атмосфера, в якій перебувають учні в закладі освіти, залежить їхній настрій, бажання вчитися і, зрештою, успішність процесу соціалізації, бо наслідки насильства здатні проявлятися протягом усього життя людини, відбиватися на її емоційному та когнітивному розвитку, фізичному і психічному здоров'ї.

Розвиток емоційного інтелекту, що сформує здатність розпізнавати власні емоції, керувати ними; уміння правильно ідентифікувати власний емоційний стан, мотивацію та наміри оточуючих, стійка позитивна самооцінка, що базується на самопізнанні та самоприйнятті, є, безперечно, передумовою мінімізації позасвідомо мотивованої агресивної чи антисоціальної поведінки й одним зі шляхів недопущення булінгу в освітньому середовищі.

Отже, як бачимо, питання профілактики й розв'язання булінгу в освітньому середовищі – нагальна проблема системи освіти й усього суспільства, яка має вирішуватися комплексно – і на законодавчому рівні, і на організаційному, який полягає, першочергово, у створенні безпечного й психологічно комфортного освітнього середовища в кожному закладі освіти, де немає місця будь-яким формам дискримінації, панують доброзичливість, довіра, взаємоповага у стосунках всіх учасників освітнього процесу як запорука нетерпимого ставлення до насильства й зневаги особистості, її індивідуальності й унікальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Барліт А. Ю. Форми і методи подолання (мінімізації) соціально-педагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі. *Горизонти освіти*. 2012. № 2. С. 44–46.

2. Нова Українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи.
URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 17.02.2023).

3. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII / Верховна Рада України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 10.12.2022).

4. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді: за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проєкту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді»: монографія / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар та ін.; наук. ред. О. М. Балакірева; ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». Київ : Поліграфічний центр «Фоліант», 2019.

УДК 378. 371

Гуцало Тетяна Анатоліївна,
заступник директора з навчальної роботи
Тернопільського обласного центру
еколого-натуралістичної творчості
учнівської молоді, м. Тернопіль

ВПРОВАДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС ЗАКЛАДУ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИХОВАНЦІВ

Події сьогодення довели, що рушійною силою суспільства є молодь – та, яка саме зараз стоїть на захисті держави та в майбутньому передаватиме духовно-матеріальні цінності нації від одного покоління до іншого.

Ключова роль у формуванні особистості дитини поряд із сім'єю належить освіті. Сучасне суспільство висуває нові вимоги до діяльності закладів освіти, в тому числі й позашкільної, а саме – компетентнісного підходу до організації освітнього процесу.

Стаття 12 Закону України «Про освіту» визначає метою освіти є «всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності» шляхом формування ключових компетентностей, «необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності» [1].

Відповідно до Концепції «Нова українська школа» завданням сучасної школи є формування ключових компетентностей – динамічної комбінації знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність [2].

Важлива роль у діяльності закладу позашкільної освіти належить компетентнісному підходу до реалізації освітнього процесу, оскільки згідно з Законом України «Про освіту» «Спільними для всіх компетентностей є такі вміння: читання з розумінням, вміння висловлювати власну думку усно і письмово, критичне та системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, творчість, ініціативність, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, здатність співпрацювати з іншими людьми» [1].

В сучасних умовах ключове місце серед інших займає громадянська компетентність – це здатність, спроможність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права й обов'язки для розвитку демократичного суспільства.

Складові громадянської компетентності:

– громадянські знання – це знання, на основі яких формуються уявлення про форми і способи життя та реалізації потреб особистості в політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному просторі демократичної держави;

– громадянські вміння та досвід участі в соціально-політичному житті суспільства і практичне застосування знань;

– громадянські чесноти – норми, установки, якості, цінності, притаманні громадянинові демократичного суспільства.

Громадянська свідомість, повага до людської гідності та прав людини, любов та повага до своєї Батьківщини, її історії, культурних традицій, відкритість та повага до інших думок, культур, переконань, поглядів – ось чесноти, які ми прагнемо бачити в українській молоді.

Українська Хартія вільної людини (УХВЛ), укладена у 2012 році, сьогодні актуальна, як ніколи. Виконання та дотримання її принципів дозволяє формувати виховну систему закладу освіти на засадах свободи, демократії, патріотизму, лідерства.

Першим кроком із реалізації Української Хартії вільної людини в Тернопільському обласному центрі еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді є впровадження в освітній процес навчальної програми з позашкільної освіти соціально-гуманітарного напрямку гуртка «Об'єднані волею» (автори Хома Світозара Олегівна – методист, завідувач центру виховної роботи, захисту прав дитини та громадянської освіти ТОКІППО; Фаюра Наталія Жоржівна – методист, керівник гуртка Шумського центру позашкільної роботи), в основу якої покладено роботу з ціннісними орієнтирами Української Хартії вільної людини. Діяльність гуртка ґрунтується на особистісно орієнтованому і компетентнісному підходах до виховання [4]. В гуртку навчаються учні Тернопільського навчально-виховного комплексу «Школа-колегіум Патріарха Йосифа Сліпого».

З педагогами Центру проведено заходи з метою ознайомлення з Хартією вільної людини, обговорено методи і форми її реалізації в освітньому процесі закладу. У творчих учнівських об'єднаннях проводяться тематичні інформаційні хвилини, практичні заняття, години спілкування, бесіди. В план роботи учнівського самоврядування «ЕКОЛАЙН» на 2023-2024 н.р. включені заходи щодо впровадження УХВЛ. Слід відзначити зацікавленість педагогів Центру до ознайомлення та використання уже напрацьованих колегами і створення нових форм втілення УХВЛ в освітній процес закладу.

В освітньому процесі Тернопільського обласного центру еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді, як закладу позашкільної освіти, значне місце відводиться національно-патріотичному та громадянському вихованню, адже «перше і найважливіше: потрібно плекати національну гідність» [3].

Значна частина масових заходів для учнівської молоді, які організовує Національний еколого-натуралістичний центр Міністерства освіти і науки України, спрямовані на виховання громадянина-патріота. Такі як Всеукраїнський бліц конкурс патріотичного плаката на тему «Україна жива і вічно буде жити!», Всеукраїнський фестиваль патріотичних дій, Всеукраїнський бліцконкурс «Український орнамент Перемоги» та ін. Деякі заходи мають дослідницький характер, спонукаючи вихованців вивчати історію родини, біографії відомих земляків, історію держави. Це конкурс творів-розповідей «Історія моєї родини – частина історії України», Всеукраїнський родинний конкурс-виставка «Хліб – найбільший скарб (до 90-ої роковини Голодомору 1932-1933 років в Україні), конкурс презентацій «Історію України творять Особистості».

Традиційними в закладі стали місячники національно-патріотичного виховання та «Калейдоскоп зимових свят». Особлива увага спрямована на ознайомлення вихованців із традиціями та звичаями українського народу, традиційним народним мистецтвом. Діти навчаються виготовляти дідухи, різдвяні павуки, навчаються писанкарству, роботи з соломою. Ці та інші тематичні майстер-класи проводяться в закладі протягом року щонеділі.

Відповідно до календаря керівники гуртків проводять із вихованцями просвітницькі заходи на історичні теми, свята, тематичні екскурсії, виставки фотографій та малюнків та ін.

З лютого 2022 року педагоги та вихованці Тернопільського обласного центру еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді активно проводять волонтерську діяльність, беруть участь у благодійних акціях та проєктах.

Патріотизм закладений в українців генетично, а сьогодення ситуація підняла його на новий, свідомий рівень. Впровадження Української Хартії вільної людини в освітній процес – шлях до виховання вільної мислячої людини, свідомого господаря, активного громадянина-патріота, формування національної гідності, свободи, а отже створення демократичної держави, адже, як закликають автори УХВЛ, потрібно «...не чекати «золотого віку», не падати

духом під тягарем неправди, не ховатися від світу і свого життя, а постійно робити особисті зусилля, які, віримо, принесуть добро Україні і утвердять нашу Державу як вільну країну вільних людей» [3].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про освіту».
2. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
3. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року»: Розпорядження КМУ № 988-р від 14.12.16 р. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/54258/
4. Українська Хартія вільної людини. URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudyny>
5. Навчальна програма з позашкільної освіти соціально-гуманітарного напрямку гуртка «Об'єднані волею» (Хома С. О. – методист, завідувач центру виховної роботи, захисту прав дитини та громадянської освіти ТОКІППО; Фаюра Н. Ж. – методист, керівник гуртка Шумського центру позашкільної роботи).

УДК 37.013.2:378.046.4

Лебедик Леся Вікторівна,

доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри мистецтвознавства та позашкільної освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, м. Полтава

ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ЗАСАДАХ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ

В умовах повномасштабної агресії росії проти України великого значення набуває підготовка педагогів закладів позашкільної освіти на засадах Української Хартії вільної людини. Педагог закладу позашкільної освіти має реалізувати власну професійну функцію – сприяти підвищенню виховного, навчального, розвивального потенціалу вихованців як майбутніх вільних людей у руслі Української Хартії вільної людини.

Як показав аналіз публікацій із означеної проблеми, дослідження технологій навчання майбутніх педагогів закладів позашкільної освіти можуть базуватися на методологічних працях В. Андрущенка, І. Беха, С. Гончаренка, І. Зязюна, В. Кременя, Н. Ничкало та ін., працях з дидактики Р. Гуревича,

О. Дубасенюк, С. Ковальової [1], В. Ковальчук [2], І. Осадченко [11], В. Стрельнікова [8–9; 12–19; 22], О. Тадеуш [20], І. Трубавіної [21], Л. Хомич та ін. Однак, слабо дослідженими є питання технологій навчання педагогів закладів позашкільної освіти, які ми вже почали вивчати [7, с. 149–157; 10, с. 98–100; 22, с. 128–157]. Тепер у контексті Української Хартії вільної людини розглянемо використання сучасних технологій і форм організації навчання майбутніх педагогів закладів позашкільної освіти на основі попередніх напрацювань [3, с. 21–27; 4–6; 7, с. 149–157; 8–9; 10, с. 98–100; 22, с. 128–157].

Застосування технологій підготовки педагогів закладів позашкільної освіти передбачає проектування відповідних технологій і форм організації навчання. Форми організації навчання, як конструкції окремих частин освітнього процесу, у контексті Української Хартії вільної людини характеризуються способами організації майбутніх педагогів закладів позашкільної освіти, можуть застосовуватися для їхнього співробітництва у навчальній діяльності. Серед них: а) фронтальні форми організації навчання; б) групові – організація навчання у постійних групах; в) бригадні – організація навчання у тимчасових групах; г) кооперативно-групові – кожна група майбутніх педагогів закладів позашкільної освіти виконує, інформує потім про частину спільного завдання; ґ) диференційовано-групові – організація навчання груп зі схожими можливостями; д) парні – робота в парах постійного і змінного складів; е) індивідуальні й індивідуально-групові форми навчання [6, с. 52–60].

Інноваційні технології підготовки майбутніх педагогів системи закладів позашкільної освіти у контексті Української Хартії вільної людини реалізують індивідуальне пізнання і спільний пошук відповідей на завдання. Доцільним є оптимальне поєднання: а) індивідуальних, коли кожен самостійно виконує спільне завдання; б) індивідуальних, коли кожен сам виконує окреме завдання; в) групових, у різних варіантах; г) фронтальних форм навчання.

Технології підготовки педагогів закладів позашкільної освіти у контексті Української Хартії вільної людини змінюють систему лекційних занять: зміст розглядається оглядово або методом поглибленого навчання. Передбачається

підготовка майбутніх педагогів закладів позашкільної освіти до лекцій: а) вивчають теоретичний блок модуля, б) готують відповіді на запитання і проблемні завдання, в) на лекційному занятті аналізують їх; г) обговорюють спільно з викладачем [6, с. 52–60; 9; 10, с. 98–100; 12; 16; 19, с. 200–205 та ін.].

На проблемних лекціях у руслі Української Хартії вільної людини створюються проблемні ситуації, коли у майбутнього педагога закладу позашкільної освіти з'являється здивування, подив, бажання вирішити проблемну ситуацію, зміцнюється його пізнавальна мотивація. На проблемних лекціях реалізується переважно фронтальна форма, а також групова й індивідуальна форми [6, с. 52–60; 9; 10, с. 98–100; 12; 16; 19, с. 200–205].

На практичних заняттях на засадах Української Хартії вільної людини є час на самостійну роботу майбутніх педагогів закладів позашкільної освіти, зокрема, підготовку проекту роботи гуртка у закладі позашкільної освіти, за планом: 1) тема заняття гуртка; 2) його мета – навчальна, виховна, розвивальна; 3) тривалість заняття і контингент вихованців; 4) зміст матеріалу для вивчення на гуртку; 5) методи, засоби, технології заняття гуртка; 6) форми організації заняття гуртка; 7) завершальний етап – контроль, оцінювання і корекція вмінь дітей [6, с. 52–60; 7, с. 149–157; 10, с. 98–100; 19, с. 200–205; 22, с. 128–157].

Отже, пошук ефективних форм навчання майбутніх педагогів закладів позашкільної освіти в контексті Української Хартії вільної людини наочно вказує оптимальний шлях їхньої підготовки. Це вимагає чіткої, детально продуманої організаційно-методичної підготовки, у якій суб'єкти освітнього процесу на засадах Української Хартії вільної людини розвивають смислові мотиви власної пізнавальної діяльності, потребу в нових знаннях і власний пізнавальний інтерес, навчання майбутніх педагогів закладів позашкільної освіти стає емоційно позитивним, добровільним, стимулює і підтримує вольові зусилля вільної людини. Означені форми навчання майбутніх педагогів закладів позашкільної освіти розвивають цінності групи в руслі Української Хартії вільної людини та можливості розвитку кожного майбутнього педагога.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ковальова С. М. Застосування методики «кейс-методу» у професійній підготовці майбутніх учителів у Великій Британії : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 259 с.
2. Ковальчук В. А. Педагогічне партнерство як основа розвитку сучасної системи освіти та інституту сім'ї. *Теоретико-практичні засади партнерської взаємодії соціономічної та освітньої сфер* : зб. наук. праць за матер. міжрегіонального науково-методичного онлайн-семінару, 26 квіт. 2022 р. / за ред. Л. О. Данильчук. Хмельницький, 2022. 224 с. С. 89–93.
3. Лебедик Л. В. Використання сучасних моделей навчання у контексті менеджменту професійної підготовки вчителів природничо-математичних спеціальностей. *Освіта. Інноватика. Практика* : науковий журнал. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2018. Вип. 1 (4). С. 21–27.
4. Лебедик Л. В. Дидактичні принципи формування ІКТ-компетентностей майбутніх учителів математики у процесі фахової підготовки. *Фізико-математична освіта* : науковий журнал. 2017. Вип. 3(13). С. 215–219.
5. Лебедик Л. В. Інноваційні модульні технології формування й розвитку громадянської культури в умовах нової української школи. *Формування громадянської культури в новій українській школі: традиційні та інноваційні практики* : зб. наук. ст. / за заг. ред. Г. Л. Єфремової, С. М. Луценко. Суми, 2022. URL: <https://cutt.ly/wJ9OZAJ>
6. Лебедик Л. В. Модульний підхід у підготовці викладачів вищої школи до проектування дидактичних систем в умовах магістратури. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер. Педагогічні науки*. м. Старобільськ. № 6 (303) жовт. 2016. Ч. II. С. 52–60.
7. Лебедик Л. В. Підготовка керівників гуртків до роботи з обдарованими дітьми в системі післядипломної педагогічної освіти. *Проектування розвитку та психолого-педагогічного супроводу обдарованої особистості в умовах воєнного стану* : матеріали наук.-практ. онлайн-конф., 23–25 черв. 2022 р. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2022. 368 с. С. 149–157.
8. Лебедик Л., Стрельніков В. Інтерактивні технології навчання майбутніх фахівців у сфері соціальної роботи. *Імідж сучасного педагога*. 2020. № 4 (193). С. 49–53. URL: http://isp.poippo.pl.ua/article/view/212383/pdf_76
9. Лебедик Л. В., Стрельніков В. Ю., Стрельніков М. В. Сучасні технології навчання і методики викладання дисциплін: навчально-методичний посібник для слухачів курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти. Полтава : АСМІ, 2020. 303 с. URL : <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/15703>
10. Лебедик Л. В. Технології підготовки майбутніх фахівців-педагогів системи професійної та технологічної освіти до роботи в закладах позашкільної освіти. *Науково-дослідна робота в системі підготовки фахівців-педагогів у природничій, технологічній і комп'ютерній галузях* : матеріали ІХ Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., 21-22 верес. 2023 р. Запоріжжя : БДПУ, 2023. 192 с. С. 98–100.
11. Осадченко І. І. Теорія і практика ситуаційного навчання у підготовці майбутніх учителів початкової школи : монографія. Умань : Жовтий О. О., 2011. 414 с.
12. Стрельніков В. Ю. Інноваційні технології навчання : методичний посібник. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2004. 31 с.
13. Стрельніков В. Ю. Інтенсивне кооперативне навчання майбутніх фахівців. *Якість вищої освіти: чинники формування конкурентоспроможності випускників* : матеріали XXXIX Міжнар. наук.-метод. конф. у 2 ч., 23–24 січ. 2014 р. Полтава : ПУЕТ, 2014. Ч. 1. С. 210–212.
14. Стрельніков В. Ю. Можливості використання кейс-методу у вищій школі. *Нові технології навчання та покращення якості підготовки фахівців з вищою освітою* : матеріали

XXVI наук.-метод. конф., присвяченої 10-й річниці незалежності України, 21–23 берез. 2001 р. Полтава : ПКІ, 2001. 404 с. С. 281–284.

14. Стрельніков В. Ю. Можливості кооперативного навчання для формування й розвитку громадянської культури молоді. *Формування громадянської культури в Новій українській школі: традиційні та інноваційні практики* : збірник матеріалів конф. / за заг. ред. Г. Л. Єфремової, С. М. Луценко, Л. П. Івашини. РВВ СОППО, Суми, 2020. С. 174–179.

15. Стрельніков В. Ю. Педагогічні основи забезпечення особистісного і професійного розвитку студентів засобами інноваційних технологій навчання : монографія. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2002. Кн. 1. 295 с. Кн. 2. 230 с.

16. Стрельніков В. Ю. Техніки нейролінгвістичного програмування для створення кооперативних взаємин зі студентами. *Превентивна безпека людини в сучасних умовах* : матеріали Міжвузівського круглого столу, присвяченого Всесвітньому дню охорони праці, 28 квіт. 2017 р. Полтава : ПУЕТ, 2017. С. 26–28.

17. Стрельніков В. Ю. Технології «діадної взаємодії» та ситуаційного навчання студентів. *Сер. Педагогічні науки*. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2018. Вип. 71. С. 34–38.

18. Стрельніков В. Ю. Формування колективного суб'єкта у інтенсивному кооперативному навчанні майбутніх економістів. *Науковий вісник ПУЕТ. Сер. Економічні науки*. 2012. № 6 (51). С. 200–205.

19. Тадеуш О. М. Освітнє партнерство у просторі вищої школи: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2020. № 33 (1). С. 57–69.

20. Трубавіна І. М. Шляхи формування культури миру і толерантності у дітей в закладах загальної середньої освіти в умовах військового конфлікту в Україні. *Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в XXI столітті* : міжнар. кол. монографія / Всесвіт. наук. ноосферно-онтолог. тов-во, Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, Асоц. рос. вчених штату Масачусетс та ін.; за заг. ред. В. П. Бабича, Л. С. Рибалко. Харків : ВННОТ, 2019. С. 352–355.

21. Lesya Lebedyk, Viktor Strelnikov. Educational space of continuous education of teachers: a facilitating approach. *Educational space: post-non-classical perspectives* / Eds. Dimitrina Kamenova, Svitlana Arkhypova. Varna: Varna university of management, 2023. 261 p. P. 128–157. DOI: <https://doi.org/10.54055/mbmj2917>

УДК 373:159.9

Тітаренко Світлана Анатоліївна,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри дошкільної педагогіки і
психології Глухівського національного
педагогічного університету
імені Олександра Довженка, м. Глухів

РОЛЬ ВИХОВАТЕЛЯ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У ЗБЕРЕЖЕННІ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я ДОШКІЛЬНИКІВ

На сьогоднішній день проблема збереження психологічного, психічного, соціального, духовного та фізичного здоров'я дітей є особливо актуальною через повномасштабну війну росії проти України. Негаразди на роботі, фінансові труднощі, емоційне незадоволення дорослих та інші чинники

негативно впливають на дітей і руйнують їх психологічну рівновагу. Упродовж останніх років спостерігається суттєве погіршення показників фізичного, психологічного та духовного здоров'я дітей дошкільного віку, і це має свої об'єктивні причини.

Згідно з «Конвенцією про права дитини», всі діти мають право на здоров'я, включаючи ментальне благополуччя [1].

За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я, ментальне здоров'я – це стан благополуччя, при якому людина може реалізувати свій власний потенціал, подолати звичайні життєві стреси, ефективно функціонувати і внести свій внесок у життя своєї спільноти [3].

Ментальне здоров'я, як частина щасливого життя, включає різні аспекти і поєднує здоровий дух та психіку з соціальним складником. Воно важливе для досягнення мети, задоволення фізичного самопочуття та реалізації цілей. Також, психічне здоров'я кожної людини має значення для суспільства в цілому. Стан ментального здоров'я залежить від багатьох чинників, включаючи соціальні, екологічні і економічні аспекти. Здатність до отримання задоволення від життя є важливою ознакою ментально здорової особистості. Для педагогів важливо дбати про розвиток емоційного інтелекту у дітей, створювати здорову атмосферу в закладі дошкільної освіти.

Ментальне здоров'я О. Рогова визначає як комплекс характеристик і функцій, які відповідають віковій нормі повноцінного психологічного функціонування людини. Це включає фізіологічне, особистісне і соціальне благополуччя як щодо внутрішніх переживань, так і зовнішньої поведінки. Ментальне здоров'я забезпечує ефективну діяльність людини в різних аспектах її життя [4].

Т. Костєва розглядає ментальність як призму, через яку людина сприймає світ і себе в ньому. Ментальність характеризується здатністю людини до любові, праці, гри, наявністю безпечних взаємин, автономією та інтегрованістю. Вона наголошує на важливості прийняття як позитивних, так і негативних аспектів особистості для психічного здоров'я [2].

Дослідниця Т. Сандуляк об'єднує поняття духовного та ментального здоров'я. Критерії ментального здоров'я нею визначаються як інтелект, пам'ять, мислення і розвиток мовлення [5].

Ментальне здоров'я має нероздільний зв'язок із ціннісним світоглядом особистості. Духовність становить основу ментального здоров'я і сприяє формуванню ціннісних орієнтацій через розвиток якостей, що відповідають визначеним цінностям. Ментальне здоров'я на всіх етапах життя забезпечує повноцінний розвиток особистості, включаючи інтелектуальний, емоційно-вольовий, комунікативний та духовно-моральний аспекти.

Стан ментального здоров'я дитини визначається показниками нервово-емоційного розвитку та характером перебігу її пізнавальної активності. Здорова дитина завжди є життєрадісною, активною, комунікабельною і має оптимальний рівень розумового розвитку. Емоційний стан дитини впливає на її пізнавальну активність, спосіб спілкування з однолітками і дорослими, а також на її поведінку. Особливо цей взаємозв'язок відчутний у молодших дошкільників.

Шведські вчені П. Ісаксон, Б. Маклунд, К. Харалдсон зауважують, що здоровий ранній розвиток включає фізичний, соціальний, емоційний, мовленнєвий та пізнавальний аспекти, а також організації дружнього для дітей середовища, що сприяє ментальному здоров'ю і створення позитивної атмосфери під час здобуття раннього життєвого досвіду. Дослідники описують концепцію позитивного ментального здоров'я, яка характеризується відчуттям щастя, впевненості та можливість організувати позитивні взаємини, брати участь у розв'язанні різних проблем [7].

Важливу роль у збереженні ментального здоров'я дітей дошкільного віку відіграє вихователь. Він повинен впливати на них позитивно, сприяючи формуванню емоційного інтелекту, розвиваючи їхню свободу в особистісному самовираженні і відповідальність за власний розвиток.

Педагоги, які працюють у закладах дошкільної освіти, повинні інтегрувати новаторські підходи в освітній процес. Вони мають бути уважні до

розширення пізнавального досвіду дошкільників, враховуючи їх поточний рівень розвитку, бути активними у взаємодії з дітьми і керуватися принципами гуманності та толерантності.

Для формування у дошкільників свідомого ставлення до власного здоров'я дуже важливим є розвиток емоційної чутливості. О. Кононко вказує, що розвиток чутливості дитини до себе, її тіла та оточуючих людей сприятиме її здатності реагувати на життєві події і не залишатися байдужою до навколишніх і ситуацій, пов'язаних із ними [6].

Реакції дорослих, що оточують дитину (батьків, бабусь, вихователів), безумовно впливають на неї. Розмови при дитині про смерть, вибухи, конфлікти, руйнування та інші негативні події можуть віддзеркалюватися у її психіці і викликати негативний вплив на її емоційний стан. Тому, дуже обережно треба спілкуватися перед дітьми про негативні події, ситуації.

Для того, щоб усвідомити важливість свого здоров'я в ранньому віці, дітям потрібно надавати інформацію про нього. Це знання разом з особистим досвідом, емоційними переживаннями щодо збереження, відновлення та зміцнення їхнього здоров'я сприятиме розвитку їхньої життєвої компетентності.

Вихователям важливо формувати у дітей свідоме ставлення до їхнього здоров'я, поєднуючи це із вихованням певних навичок, таких як догляд за тілом, самоаналіз, позитивне мислення, висока чутливість, створення позитивних взаємин і формування корисних звичок для збереження, зміцнення та відновлення здоров'я.

Отже, роль педагогів у збереженні ментального здоров'я дітей дошкільного віку не може бути недооціненою. Вихователям належить забезпечити умови для щасливого розвитку дітей дошкільного віку, сприяти розвитку їхнього потенціалу, формувати навички вирішення проблем та конфліктів, активну участь у груповому житті, виховувати громадянську активність і бажання допомагати світу, піклуючись про їхнє щасливе майбутнє.

Проблема впливу педагогів на збереження ментального здоров'я дітей дошкільного віку вимагає подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Конвенція про права дитини. 1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 12.10.23).
2. Костєва Т. Б. Вплив ментального здоров'я на життєдіяльність особистості. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2018/311-299-6.pdf> (дата звернення: 03.10.23).
3. Про визначення здоров'я згідно ВООЗ. URL: <http://www.coe.int/uk/web/compass/health>. (дата звернення: 11.10.23).
4. Рогова О. Г. Духовність як підґрунтя ментального здоров'я. *Філософія і культура в мінливості сьогодення: матеріали всеукраїнських філософських читань з нагоди Всесвітнього дня філософії (UNESCO)*. 24 листопада 2020 р. м. Дніпро. С. 24–26.
5. Сандуляк Т. В. Алгоритм і критерії оцінки стану здоров'я дітей раннього віку. *Современная педиатрия*. 2015. № 6. С. 35–39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sped_2015_6_10 (дата звернення: 12.10.23).
6. Соціально-моральний розвиток і виховання дітей дошкільного віку: колективна монографія / укл.: О. Л. Кононко, Н. П. Пихтіна, С. І. Матвієнко, А. М. Аніщук, Л. В. Бобро, О. В. Лісовець; за заг. ред. О. Л. Кононко. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2020. 287 с.
7. Jaaksson P., Marklund B., Haraldsson K. Promoting mental health in Swedish preschool–teacher views. *Health Promotion International*, Vol. 32, Issue 1. 2017. Pp. 53–61. URL: <https://academic.oup.com/heapro/article/32/1/53/2950914?login=true> (дата звернення: 02.10.23).

УДК 159.923.2-026.15

Чиж Олександра Федорівна,
аспірантка факультету психології
Кафедри теоретичної та консультативної
психології Українського державного
університету імені Михайла Драгоманова,
м. Київ

РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КРЕАТИВНОСТІ У РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

В останні роки все більше людей усвідомлюють важливість креативності для індивідуального розвитку та суспільного прогресу. Креативність розуміється як здатність генерувати нові ідеї, способи мислення та підходи до розв'язання проблем. Це важлива риса, яка дозволяє особистості пристосуватися до змін у світі, бути інноватором, а також рушійною силою у розвитку сучасного суспільства.

Вчені займаються вивченням творчості та її впливу на особистість протягом багатьох років. Одним зі сприятливих факторів розвитку креативності є середовище, яке забезпечує підтримку творчих зусиль, постійне навчання та можливість виражати свої ідеї. Вченими було встановлено, що креативність може бути розвинена у шкільні роки, якщо вона має натхнення і можливість для самовираження.

Одним із визнаних дослідників творчості є Абрахам Маслоу. У своїх дослідженнях він стверджував, що кожна людина має потенціал для творчості та самореалізації, якщо їй надані відповідні умови. Маслоу вводить поняття «естетична природа людини», яке виявляється у вмінні оцінювати і сприймати красу та новаторство в різних аспектах життя. Його роботи стали теоретичною основою для розуміння важливості креативності в розвитку особистості [1, с. 42].

Інший вчений, який вносить вагомий внесок у дослідження креативності, – Ерік Фромм. Він вважав, що креативність є аспектом самореалізації і психологічного здоров'я. Фромм розглядав креативність як рух у бік самовираження та відкриття себе, яке покращує самопочуття та гармонії в житті людини [3].

Джеймс К. Рантер, який розвінчував міфи про творчість та стверджував, що креативність не обмежується лише галузями мистецтва та науки. Крістофер Петерсон та Мартін Селігман, які досліджували вплив позитивної психології та розвиток переосмислення життя та творчий потенціал. Джеймс Кауфман, який виявляє важливість уяви та стимул для розвитку креативності.

У вивченні ресурсного потенціалу креативності важливо розглядати не тільки колективні аспекти, але й індивідуальні особливості. Кожній людині можуть бути властиві різні способи самовираження та розвитку креативності. Для одних це можуть бути музичні чи літературні можливості, для інших – винахідливість у технічних рішеннях.

У сучасній науці все більше акцентується на ресурсному потенціалі креативності у розвитку особистості. Відомий американський психолог і вчений Роберт Стернберг, стверджує, що креативність є цінним ресурсом, який уособлюється у здатності особистості до самореалізації та досягнення максимального потенціалу. Цей потенціал може бути використаний для задоволення потреб особистості, розвитку творчих здібностей та досягнення успіху в різних сферах життя [2, с. 3–15].

Дослідники визначають основні складові ресурсного потенціалу креативності. Зокрема, здатність до нетрадиційного мислення, гнучкості розуму і здатність до саморефлексії. Власне, вчена Тереза Амабіле зазначає, що самотворчість і самореалізація є ключовими процесами в розвитку креативності та реалізації потенціалу особистості [4].

Додатково, науковці переконані, що розвиток креативності є активним процесом, який потребує спеціальних умов. У своїх дослідженнях Михай Чиксентміхайі встановив, що однією з важливих умов для розвитку креативності є створення сприятливого середовища, яке спонукає і підтримує творчість. Таке середовище включає в себе можливість для свободи вибору і творчої самовираження, підтримку та поштовхи від оточуючих людей, а також наявність доступних ресурсів та можливостей для саморозвитку [5].

Ресурсний потенціал креативності у розвитку особистості є винятковим фактором, який досягає самореалізації та успіху в різних сферах життя. Вчені, такі як Абрахам Маслоу та Ерік Фромм, вивчали вплив креативності на особистість та розробили теорії, які стали фундаментом наукових досліджень у цій сфері. Інші вчені продовжують досліджувати креативність та її вплив на розвиток особистості. Розуміння ресурсного потенціалу креативності допоможе нам зрозуміти, як сприяти цьому процесу і розвивати цю важливу здатність у собі та інших.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабаева Н. А. Розвиток особистості за А. Маслоу и Р. Кеттела : метод. посібник / Н. А. Бабаева. М. : Вид-во МГОУ, 2003. 42 с.

2. Стернберг, RJ, і Любарт, ТІ (1999). Концепція креативності: Перспективи та парадигми. Довідник з творчості, 3, 3–15.
3. Фромм Е. Втеча від свободи. / Е. Фромм. М.: Вид-во, 2004. 398 с.
4. <https://www.hbs.edu/faculty/Pages/profile.aspx?facId=6415>
5. <https://www.researchgate.net/profile/Mihaly-Csikszentmihalyi>

Хома Світозара Олегівна,

завідувач центру виховної роботи,
захисту прав дитини та громадянської
освіти Тернопільського обласного
комунального інституту післядипломної
педагогічної освіти, м. Тернопіль

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ СТАВЛЕНЬ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЗАСОБАМИ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ОСНОВІ УХВЛ

Анотація. У статті окреслено питання, пов'язані з формуванням ціннісних ставлень учасників освітнього процесу.

Ключові слова: Українська Хартія вільної людини, національна ідентичність, виховне середовище, патріотизм, позашкільна освіта.

Одним із важливих висновків триваючої війни з російською федерацією для сфери освіти України є нагальна потреба об'єднання елементів громадянської освіти і національно-патріотичного виховання в одну програму, яка дозволить більш якісно підготувати школярів до участі в процесах державотворення. Що дозволить набути:

- ✓ здатності визначати форми та способи своєї участі в життєдіяльності громадянського суспільства, навичок спілкування з соціальними інститутами, органами влади;
- ✓ спроможності дотримуватись законів та захищати права людини, готовності взяти на себе відповідальність за родину, спільноту, державу;
- ✓ духовної готовності захищати власну гідність та свободу, перед зовнішніми і внутрішніми ворогами;
- ✓ розуміння та навиків, як розв'язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів, спираючись на духовні та культурні цінності українського народу.

А також допоможе підростаючому молодому поколінню сформувати власну систему цінностей українського громадянина.

Сучасним прикладом системного окреслення духовних та моральних цінностей українця є Українська Хартія вільної людини.

Автори Хартії пропонують 10 орієнтирів (цінностей) – напрямів праці та три принципи, яких слід дотримуватися кожному українцеві, щоб жити як «вільна людина у вільній країні».

Фундаментальними у Хартії є три прості думки:

1. Відповідальність за своє життя, а отже, його успіх, добробут і щастя нікому не може бути переданою. Ми самі несемо відповідальність за себе.

2. Мораль і духовні цінності не можуть бути відкладеними на завтра. Вони завжди потрібні сьогодні.

3. Ми будуємо те, що уявляємо, а отже, від глибини, масштабу і творчого хисту нашої уяви залежить наше майбутнє.

Позашкільна освіта є потужним каталізатором процесу розвитку особистості, засобом включення її в соціокультурну практику. Однією з переваг позашкільної освіти є те, що вона має необхідну гнучкість, забезпечує свободу вибору виду діяльності, індивідуальний темп руху за власною освітньою траєкторією.

В умовах війни заклади позашкільної освіти, на підконтрольній Україні території, крім освітньої, виховної функції, виконують важливу соціальну функцію, забезпечуючи психологічну підтримку та організовуючи змістовне дозвілля для дітей, із числа внутрішньо переміщених осіб. Визначальною є роль закладу позашкільної освіти у формуванні цінностей здобувачів освіти. Дуже важливо, що позашкільна освіта є важливим фактором забезпечення соціальної стабільності і справедливості в суспільстві шляхом створення умов для успішності кожної дитини незалежно від місця проживання і соціально-економічного статусу родини. Позашкільна освіта виконує функції «соціального ліфта» для значної кількості дітей, компенсуючи або надаючи альтернативні можливості для освітніх і соціальних досягнень усіх дітей в тому

числі й таких категорій, як діти з обмеженими можливостями здоров'я і діти, які знаходяться в складних життєвих ситуаціях.

Навчальна програма «Об'єднані волею» може реалізуватися у гуртках соціально-гуманітарного напрямку закладів позашкільної та загальної середньої освіти, інших закладів освіти і спрямована на вихованців віком від 9 до 15 років (1 рік навчання – 9-10 років, 2 рік навчання – 11-15 років).

В основу програми покладено роботу з ціннісними орієнтирами Української Хартії вільної людини.

Діяльність гуртка має ґрунтуватися на особистісно орієнтованому і компетентнісному підходах до виховання. Програма «Об'єднані волею» за змістом торкається цінностей Української Хартії вільної людини. Оволодіння цінностями поряд із вміннями та навичками у найголовніших сферах людського життя сприятиме освоєнню базових алгоритмів соціальної взаємодії та поведінки, життєво-рольовій підготовці здобувачів освіти, забезпеченню соціального досвіду, самовизначенню.

Через зміст програми здійснюватиметься взаємодоповнююче національно-патріотичне та громадянське виховання.

Мета програми – впровадження Української Хартії вільної людини в освітній процес, через створення умов для соціального становлення, формування ціннісних ставлень вихованців гуртка, підвищення рівня розвитку національної культури здобувачів освіти, становлення їх громадянської позиції та успішної самореалізації у професійній діяльності й особистому житті.

Сучасна освіта повинна сприяти становленню особистості як суб'єкта, гідної людини і стратега власного життя.

Для цього необхідно: вміти вибудувувати свою позицію в житті у контексті особистого світогляду; діяти відповідно до поставленої перед собою мети; формувати бачення життя, відштовхуючись від власних духовних цінностей і враховуючи моральні засади спільноти в якій живеш; підбирати свій власний індивідуальний алгоритм життя, зважаючи на свої можливості витримувати психологічні та фізичні навантаження, зокрема в умовах війни.

А для цього потрібно визначитись у питанні «Якими бути? Як жити? Де жити?».

Завдання:

- сприяти розширенню світогляду, формуванню системи цінностей вихованців на основі УХВЛ;
- розвивати критичне мислення і здатність відстоювати власну точку зору на суспільні процеси і проблеми;
- створити умови для самореалізації вихованців у особистісно і суспільно важливій діяльності;
- виховувати потребу у дотриманні здорового способу життя, екологічної культури, сприяти профілактиці відхилень у соціальному розвитку і поведінці учнів.

Програму побудовано за роздільною системою, вона складається із вступу і 3 розділів.

На початковому рівні:

Розділ «Нести відповідальність за себе» передбачає дати розуміння того, що бути вільною людиною – це не лише зовнішня ознака, яка об'єднує усіх нас за правами, але й внутрішній духовний вибір. Бути українцем означає усвідомлювати свою причетність до України і розвивати інтелектуальну й духовну україноцентричність. «Відповідальність за своє життя, а отже, його успіх, добробут і щастя нікому не може бути переданою. Ми самі несемо відповідальність за себе».

Розділ «Плекати у собі мораль і духовні цінності» навчає гуртківців, що кожне наступне покоління з мудрістю має ставитися до реалій своїх попередників і не прагнути звести порахунки, але продовжити те, що є спільним досягненням моральних принципів та духовних досягнень. Пізнавати передові світові надбання у теоретичних, практичних і творчих сферах пам'ятаючи про «мораль і духовні цінності, які не можуть бути відкладеними на завтра. Вони завжди потрібні сьогодні».

Зміст розділу **«Не боятися будувати те, що уявляєш»** спрямований на усвідомлення гуртківцями необхідності розуміння поняття лідерства, що передбачає й виховання таких чеснот, як уміння чути іншого, відчуття команди і власної виконавчої підпорядкованості задля конкретної мети. Отримувати передове знання, серед іншого й за допомогою сучасних мережевих можливостей, розвиваючи новітні досягнення на інноваційних і креативних засадах. «Ми будемо те, що уявляємо, а отже, від глибини, масштабу і творчого хисту нашої уяви залежить наше майбутнє».

На основному рівні:

Розділ «Бути вільними людьми» передбачає дати розуміння того, що бути вільною людиною – це не лише зовнішня ознака, яка об’єднує усіх нас за правами, але й внутрішній духовний вибір. Бути активним громадянином означає підтримувати іншого у захисті його прав, бо це – наші спільні права.

Бути активним громадянином означає виявляти ініціативу задля добра свого дому, сусідства, місцевої громади чи всієї української спільноти.

Бути вільною людиною це відповідальне і усвідомлене користування «свобідною волею».

За Любомиром Гузаром – «Бути вільною людиною це творити добро».

Розділ «Бути успішним народом і державою» навчає гуртківців, відповідно до своїх досвіду і уяви брати на себе відповідальність і публічно засвідчувати «Хто Я» і «Який Я». Тобто нести особисту відповідальність за прийняте рішення «хто ти і який», ідентифікувати себе з родиною, спільнотою, народом, його історичним досвідом, звичаями, відповідати за все те добре і зле, що сталося з ними від початку існування і до зараз, приймати ідентичність українця.

Не відмовлятися від свого і переймати все нове й прогресивне від світу.

Зміст розділу **«Бути вільними серед вільних»** спрямований на усвідомлення гуртківцями необхідності розуміння того, що серед нас немає ані людей другого сорту, ані гвинтиків, ані «скалок» на шляху лісорубів.

Бути відкритим суспільством означає вгамовувати агресію і підтримувати слабших, вразливіших і тих, хто має обмежені фізичні можливості. Бути відкритим суспільством означає любити людей, вільно мислити і виховувати вільних людей.

Виховувати в собі здатність «бути прикладом та опорою для всіх демократичних сил < ... > наших сусідів» та партнерів в боротьбі за відстоювання свободи і гідності кожної людини.

Ми будемо те, що уявляємо, а отже, від глибини, масштабу і творчого хисту нашої уяви залежить наше майбутнє.

Форми і методи

При проведенні занять можна використовувати такі методи й прийоми як активності, квести, майстер-класи, засідання за круглим столом, дебати, розв'язання дилем, клубні заняття, подорожі, реконструкції, експедиції, усноісторичні дослідження. Гурток може бути організований у формі школи-студії. До проведення занять доцільно залучати волонтерів-консультантів.

Теоретичні знання (початковий рівень), можна подавати, виконуючи кожного разу певний ритуал – «посиденьки у колі ВІЛЬНИХ» (у формі засідання клубу), щоб діти були налаштовані на сприйняття нових знань, їх засвоєння, але у формі інтерактивного спілкування, а не лекції. У «колі» рівних, сіли в нього, щоб дізнатись щось цікаве від того, хто знає інше або більше.

Підсумок – гутірка – захід на якому всі діляться враженнями про час проведений разом і влаштовують яскраву івент-подію для дітей, молодших від себе, в патріотичному стилі для заохочення займатися в гуртку.

Методи контролю за отриманими результатами: презентація творчих робіт після завершення розділів, презентація проєктів, учнівські конференції, ведення літопису гуртка.

Навчання у гуртку не потребує спеціальної підготовки та знань.

Навчальна програма передбачає 2 роки навчання: 144 години, 4 години на тиждень.

Програма містить – Початковий рівень, 1 рік навчання і Основний рівень – 1 рік навчання. Також можна брати кожен рівень, як окрему програму для користування. Вік для початкового рівня – 9-10 років, для основного – 11-15 років.

Програма є орієнтовною. Керівник гуртка може вносити зміни й доповнення до змісту програми та розподілу годин за темами, зважаючи на особливості контингенту учнів, їхні інтереси тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Візія майбутнього освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/viziya>.
2. Бех І. Д. Особистість у саяві духовності : монографія. Київ-Чернівці : БУКРЕК, 2021.
3. Бех І. Д. Гуманістична модель виховання. *Методист*. 2014. № 6 (30). С. 60–66.
4. Бех І. Д. Шляхом злагоди до процвітання. Про національну ідею в становленні громадянина-патріота України / І. Д. Бех, К. І. Чорна. *Позашкілля*. 2008. №11 (23). С. 4–9.
5. Бех І. Д., Кириченко В. І., Петрочко Ж. В. З Україною в серці (тренінг з національно-патріотичного виховання дітей та молоді) : посіб. Вид. 2-ге, змінене. Харків : Друкарня Мадрид, 2016. 140 с.
6. Українська Хартія вільної людини.

УДК37.017 (477)(072)311

Сворінь Надія Володимирівна,
заступник директора з виховної роботи
Тернопільського обласного центру
еколого-натуралістичної творчості
учнівської молоді, тренер з національно-
патріотичного виховання та
громадянської освіти, відмінник освіти
України, м. Тернопіль

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВАЖЛИВІ АСПЕКТИ

**(З ДОСВІДУ РОБОТИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ОБЛАСНОГО ЦЕНТРУ
ЕКОЛОГО-НАТУРАЛІСТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ)**

Виховний процес у закладах освіти здійснюється в період сплеску патріотизму й героїчної боротьби українського народу за свободу, незалежність і територіальну цілісність України. Героїзм сучасних воїнів, які ціною власного життя захищають Україну від російської навали, має стати невід’ємним і надважливим компонентом національно-патріотичного виховання молодого

покоління, яке буде свідомо любити свою державу і розумітиме суть її існування, потребу в її захисті та подальшому розвитку як успішної держави. Впровадження постулатів Української Хартії вільної людини в життя молоді дасть змогу посилити почуття патріотизму, морально-духовних цінностей, допоможе сформувати нове покоління українців, громадян-патріотів, які діють згідно з національними та європейськими цінностями.

Процес виховання має бути системним і безперервним процесом, що бере початок із раннього дитинства та триває впродовж усього життя.

Головною метою системи виховної роботи в Тернопільському обласному центрі еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді було створення умов для формування творчої, гармонійно розвиненої, освіченої та вихованої особистості, здатної до самореалізації, самовдосконалення та активних дій. Цьому сприяло тісне спілкування гуртківців з природою, усвідомлення своєї ролі в подальшому існуванні природи та взаємин людини з навколишнім світом, що неможливо без високих духовних якостей особистості, її громадянської позиції, патріотичних почуттів.

Завдання, яке стоїть перед керівниками творчих учнівських об'єднань:

- ефективно використовувати національні традиції, сучасний педагогічний досвід та дослідження сучасної психолого-педагогічної науки у сфері виховання;
- будувати виховний процес із урахуванням пріоритетів системи виховання морально-етичного і превентивного виховання;
- виховання в гуртківців свідомого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших громадян як найвищої соціальної цінності, формування засад здорового способу життя, збереження й зміцнення їхнього фізичного та психічного здоров'я;
- посилити роль сім'ї у вихованні дітей, зміцнити її взаємодію із закладом позашкільної освіти;
- розвивати у дітей та молоді творчі здібності, всесторонньо підтримувати обдарованих дітей і молодь;

- розробити інструментарій для моніторингового вивчення рівня сформованості життєвої компетентності особистості.

Виходячи з поставлених завдань в рамках освітнього проєкту «Національно-патріотичне виховання засобами еколого-натуралістичної творчості» (2019-2025 рр.), проводяться тренінги «З Україною в серці»; розроблена програма гурткової роботи з національно-патріотичного виховання, яка проходить апробацію «З Україною в серці», працюють гуртки «Рідний край», «Рослини – символи України», «Писанкарство», «Об'єднані волею»; щорічно проводяться тематичні місячники; заняття мужності та милосердя «Я громадянин – патріот незалежної держави України», «З Україною в серці»; бесіди, виховні години, конкурсно-розважальні програми до Дня захисника України та до Дня українського козацтва «Ми роду козацького діти», «Козацькому роду – нема переводу»; віртуальні екскурсії «День пам'яті жертв Бабиного яру»; диспут «Патріотизм – це життєва необхідність», тренінг «Виховуємо громадянина – патріота України»; вікторина «Знавці української мови»; круглий стіл «Здоров'я – єдина краса нашого життя»; майстер-класи «Виготовлення оберегів для захисників України» та «Виготовлення виробів з природного матеріалу на патріотичну тематику».

Педагоги Центру започаткували проєкт «Дружній простір позашкільля для дітей війни» в рамках якого проводяться тематичні недільні майстер-класи; розроблена релаксаційно-оздоровча екологічна стежка; працювала Літня Екологічна школа, налагоджена співпраця з громадськими організаціями «Карітас», «ВПО України».

Волонтерський центр учнівського самоврядування «Еколайн» активний учасник благодійних акцій «Добро починається з тебе» (допомога людям похилого віку, ВПО, дітям-сиротам і ін.).

Вихованці ТОЦЕНТУМ взяли участь у всеукраїнських акціях та конкурсах: еколого-патріотичній грі «Паросток», «День юного натураліста», «Квітуча Україна», «Україна – сад» та ін.

У нових соціокультурних умовах взаємодія школи та сім'ї має

здійснюватися на основі партнерських відносин. Метою такого партнерства є інтеграція батьків у педагогічний процес шляхом створення необхідних і достатніх умов для залучення сім'ї до супроводу дитини в освітньому процесі.

В центрі еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді соціальне партнерство з батьківською громадськістю здійснювалось за багатовекторними напрямками: безперервна індивідуальна робота (анкетування, складання соціального паспорта творчого учнівського об'єднання), створення батьківського комітету, плану роботи з батьківською громадськістю, впровадження ефективних форм і методів роботи (консультаційний центр для батьків «Проблемне питання», надання допомоги дітям у реалізації навчальних і соціальних проєктів, участь батьків у створенні портфоліо творчих досягнень дитини; презентацій «Традиції моєї родини», день відкритих дверей, День позашкільця, круглі столи, майстер-класи, тренінги, розмови в колі, екскурсії, творчі зустрічі, благодійні ярмарки, виставки, масові виховні заходи та ін.).

Російсько-українська війна стократ помножила виклики, що стояли перед нашою країною. Вона різко змінила парадигму й орбіту національно-патріотичного виховання – від словесно-споглядально-абстрактного до активного, дієвого. У вирі буремних подій сьогодення опинилися і враз стали реальними патріотами всі – від мужніх воїнів, які ціною власного життя виборюють найдорожче – саме право України на існування, її свободу, незалежність і територіальну цілісність до відважних волонтерів і малесеньких українців. Війна актуалізувала такі цінності як волелюбність і гідність; право української нації на гідне життя і власний вибір; спроможність захистити себе, родину, громаду, свою національну ідентичність, державні інтереси; потреба служити народові, Україні.

Слава ЗСУ!!! Разом до перемоги!!!

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. Д., Петрович Ж. В., Кириченко В. І. З Україною в серці: посібник. Харків, 2016.
2. Державна цільова соціальна програма національно-патріотичного виховання на період до 2025 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.06.21 р. № 673.

3. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України від 29.07.2019 р. № 1038: наказ Міністерства освіти і науки України.

4. Обласна програма впровадження Української Хартії вільної людини в навчальних закладах Тернопільської області на 2017–2020 роки. URL: <http://gromada-i-misto.org/region-program>.

5. Сенко У. Хартія вільної людини: українців закликають до об'єднання. URL: https://zaxid.net/hartiya_vilnoyi_lyudini_ukrayintsiv_zaklikayut_do_obyednannya_n1272702

6. Стратегія національно-патріотичного виховання: Указ Президента України від 18.05.2019 р. № 286.

7. Пашенко Д. Патріотичне і національне виховання – складові становлення громадянина. *Шлях освіти*. 2002. № 1. С. 9–14.

Стандрет Галина Несторівна,
керівник гуртка-методист КЗ ТМР «Станція юних техніків», асистент вчителя ТЗОШ №26 ім. Д. Заплітного, м. Тернопіль

ЦІННОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ ЯК ОРІЄНТИРИ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

1 грудня 2022 року виповнилося 10 років із часу оприлюднення Ініціативною групою «Першого грудня» Української Хартії вільної людини. Війна з російським агресором разюче змінила наш світогляд. Зміни торкнулися не тільки питання безпеки, а й усіх сфер життєдіяльності країни. Проте й сьогодні Українська Хартія вільної людини залишається дороговказом для українців: бути вільними людьми, бути успішним народом і державою, бути вільними серед вільних. Саме такі цінності пропонує цей історичний документ. У час змін кожен зможе, замість того, щоб боятись невизначеності, проявити себе, взяти за основу справжні цінності, що роблять людину людиною.

Зараз потрібна популяризація цінностей УХВЛ серед учасників освітнього процесу, формування у молодого покоління (учнів, вихованців): високої патріотичної свідомості, почуття вірності та любові до України, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави.

На мою думку, основні завдання для освітнього процесу це:

- Побудувати у навчальному закладі таку виховну діяльність, щоб сама її організація, приклади авторитетних наставників-учителів, керівників гуртків, шкільне середовище виховували дітей у дусі патріотизму, глибокого розуміння історії свого народу, національної ідентичності, самобутності.

- Створити ефективну виховну систему національно-патріотичного виховання молоді.

- Розвивати у молодого покоління патріотичну свідомість та відповідальність, почуття вірності, любові до України, турботи про спільне благо, збереження та шанування національної пам'яті.

- Розвивати творчу ініціативу учнів, батьків, учителів.

- Впроваджувати в освітньому просторі медіаосвіту, працювати над підвищенням рівня медійної та інформаційної грамотності, патріотичної свідомості, а також розвитком критичного мислення учнів.

- Здійснювати науково-дослідницьку та освітньо-просвітницьку роботу з відновлення історичної пам'яті про тривалі державницькі традиції України.

- Проводити тижні правової освіти.

- Залучати учасників освітнього процесу до пошуку, охорони, збереження культурної спадщини України.

- Організовувати та проводити фізкультурно-оздоровчі та спортивні заходи, що сприяють національно-патріотичному вихованню.

- Реалізовувати Концепцію та Стратегію національно-патріотичного виховання, Державну цільову соціальну програму національно-патріотичного виховання.

Продовжити роботу навчального закладу згідно з програмою «Нова українська школа у поступі до цінностей», популяризувати цінності УХВЛ через роботу учнівського самоврядування, пропагувати впровадження УХВЛ вчителями з різних навчальних дисциплін, брати участь в обласних заходах ТОКІППО, присвячених питанню впровадження цінностей УХВЛ в освітній

процес, вивчати діяльність визначних постатей свого краю, досліджувати історичне минуле міста чи села, висвітлювати у соціальних мережах участь здобувачів освіти у заходах щодо реалізації цінностей УХВЛ.

10 Ключових завдань, які виділяє Українська Хартія вільної людини:

1. Бути вільною людиною. Потрібно включати в план такі заходи:

Етична гра «Хто я і ким хочу бути», захід-тренінг «Твої життєві цінності», година історичної правди «Через Майдани до свободи» (до Дня Гідності та Свободи).

2. Бути українцем.

Патріотична історична година «Тернистими шляхами в ім'я держави» (до Дня пам'яті Героїв Крут»), мовознавча гра «У ріднім слові цілий світ» (до Міжнародного Дня рідної мови), акція «Ангели пам'яті» (до Дня Героїв Небесної сотні), флешмоб «Я люблю вишиванку!» (до Дня вишиванки), військово-патріотична спортивна гра «Збройні сили України – гарант миру та безпеки!» (до Дня захисників та захисниць України).

3. Бути активним громадянином.

Співпраця з ГО «Благодійним фондом «Серця свободи»». «Від щирого серця».

Волонтерські акції «Підтримай своїх захисників», «Зігрій бійця», «Добро починається з тебе», «Сплети сітку для військових», «Великодній кошик для захисників». Акція «Запали свічку» (до Дня пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій).

4. Любити.

Урок духовності «Блаженніший Любомир Гузар – духовний батько українського народу» (до дня народження Любомира Гузара), день Матері «Це вічне і святе, найперше слово «МАМА...»

5. Мислити.

Мінітренінг «Що таке критичне мислення і навіщо воно потрібне?», День безпечного Інтернету «Просторами безпечного Інтернету».

6. Бути господарем.

Гра «Твої обов'язки вдома і в школі». *Екологічні акції*: благодійний ярмарок, прибирання біля пам'ятника, могили січовим стрільцям, території школи.

7. Бути лідером.

Круглий стіл «10 причин, чому ми не повинні здаватися». *Диспут* «Чи можна змінити характер людини».

8. Бути відкритим суспільством.

Просвітницький тренінг «Школа – простір демократії», *проект* «Що означає бути українцем / українкою в часи російської збройної агресії проти України. Як українці проявляють національну ідентичність і пишуться приналежністю до українського народу».

9. Бути успішною державою.

Гра «Якою я мрію бачити Україну?», *гра-експрес* «Що б я хотів змінити в Україні?».

10. Бути учасником демократичної спільноти народів.

Гра-подорож «Подорожуємо країнами Європи», *віртуальні пізнавальні мандрівки* по Україні та країнами світу, *тиждень незалежності* «З днем народження, рідна Україно!».

Чому для школи, позашкільного закладу Українська Хартія вільної людини цікава як модель пізнання духовних цінностей? Хартія – документ цілісний і водночас написаний у філософському стилі. Має чітко окреслені три фундаментальні принципи дієвості, ціннісні орієнтири та невеликі «новели» – роз'яснення щодо бачення цінностей, а також кінцівку, яка запрошує до діалогу. Українська Хартія є не тільки джерелом ідей і зрозумілих пояснень українських духовних цінностей, але й може стати гарним конструктором для формування ціннісної основи для учнів у школах, позашкільних закладах. Тому цікаво: 1) запропонувати учням розглянути ціннісні пріоритети авторів Хартії відповідно до їх моральних вчинків і професійної діяльності; 2) порівняти в історичному контексті написання Української Хартії вільної людини та Хартії вольностей, чи Декларації прав і свобод.

Мені дуже подобаються банери, запропоновані експертами ГО «Гуртом» у вигляді трьох етапів:

Етап I: 2013–2015 рр. пазли Коментар. Українська Хартія вільної людини – це набір, пов’язаних смислами, цінностей українського народу. Війна росії проти України ISSN 2786-6882 (Online); ISSN 1819-7329. *Світогляд*, 2022. №6 (98).

Етап II: 2016–2018 рр. У вигляді серця Коментар. Українська Хартія вільної людини – це набір пов’язаних смислами кардіоцентризму цінностей українського народу, об’єднаних особистою відповідальністю, мораллю і духовними цінностями та незалежним творчим формуванням майбутнього.

Етап III: 2019–2022 рр. У вигляді дерева дуба Коментар. Українська Хартія вільної людини – це модель формування цінностей вільної людини, зображена у формі дерева. Дерево дуб – символ духовної й фізичної сили народу. Ознака – жолуді на гіллі. Коренева система дерева духовних і моральних цінностей – «Наріжні камені» Хартії, три постулати, обов’язкові для зростання вільної людини.

Ми самі несемо відповідальність за себе. Мораль і духовні цінності завжди потрібні сьогодні. Ми будуємо те, що уявляємо, а отже, від глибини, масштабу і творчого хисту нашої уяви залежить наше майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Хартія вільної людини. Ініціативна група «Першого грудня». URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartija-vilnoji-liudynu>
2. Концепція національно-патріотичного виховання. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5d5/279/7ca/5d52797ca746c359374718.pdf>
3. Реалізація Концепції національно-патріотичного виховання: основні заходи та цікаві моменти. URL: <https://naurok.com.ua/post/realizaciya-konceptsi-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya-osnovni-zahodi-ta-cikavi-momenti>
4. Розвиваємо громадянську компетентність школярів: неординарні ідеї та корисні лайфхаки. URL: <https://naurok.com.ua/post/rozvivaemo-gromadyansku-kompetentnist-shkolyariv-neordinarni-ide-ta-korisni-layfhaki>
5. Сучасне патріотичне виховання в Україні та світі. URL: <https://naurok.com.ua/post/suchasne-patriotichne-vihovannya-v-ukra-ni-ta-sviti>

Костюк Степан Володимирович,
завідувач науково-методичного відділу
Тернопільського обласного краєзнавчого
музею, голова Тернопільської обласної
організації Національної спілки
краєзнавців України, м. Тернопіль

АРТЕФАКТИ ШКІЛЬНИХ МУЗЕЙНИХ ОСЕРЕДКІВ – ЦІННІСНЕ ДЖЕРЕЛО ПІЗНАННЯ

Анотація: у науковий обіг уперше вводиться аналітична інформація про музейні осередки навчальних закладів – необхідну складову виховного процесу.

Ключові слова: артефакт, виставка, виховання, експонат, музейна кімната, фонди.

Потребу музейних експозицій визначає «людський фактор». Зацікавленість керівника навчального закладу, відповідальність закріпленого педагога сприяють реальному використанню артефактової «лабораторії» засвоєння теоретичних знань. Комунікація педагогічного колективу та соціуму населеного пункту створюють можливості активізувати життєдіяльність громади.

Наприклад, базою наповненості експозиції Ягільницького музею історії села Чортківського району, відкритого 1979 року, використано матеріали шкільної зали-музею. Комплексно-хронологічне, всебічно-охоплююче подання історії сприяло присвоєнню осередку «пам'яті поколінь» статусу народного (1990). Семизалове належне оформлення ввібрало понад дев'ять тисяч експонатів.

Трагічні виклики жорстокого сьогодення спонукали облаштувати «Куточок пошани». Спеціальний експозиційний вузол зберігає пропам'ятні матеріали Героїв-сільчан російсько-української війни. Жити вічно захисникам!

Тематичні засідання клубу «Музейні зустрічі» збирають чисельне згромадження присутніх. Готують повчально-цікаве, змістовно насичене дійство школярі, ентузіасти. Скажімо, напрацьовується відзначення річниці кончини найстарішого сільського духівника – отця Володимира Гука.

Важливою складовою функціонування «сузір'я муз» вважається виставкова діяльність (фондових матеріалів, «зовнішніх» колекцій, змішаних «доповнень» тощо). Скажімо, останнім «резонансним» проєктом постала виставка фаянсових виробів «Тарелеве розмаїття» приватної колекції навчителя музичного мистецтва сільської школи Руслана Букалюка. Естетично подані 52 унікальні «неповторності» покликані «... привернути увагу аудиторії – насамперед школярської...». Організатори задоволено стверджують: «... діти приходять, цікавляться, інтерес є очевидним». Фактор «присутності школи» – незаперечний.

Заснував музей учитель історії місцевої школи, згодом – заслужений працівник культури України Степан Бубернак. Тепер установу очолює Ірина Шмайдей – учителька початкових класів рідного навчального закладу.

Традиції музейної діяльності яскраво підтверджують, зокрема: народний музей «Стрілецька слава» (Заліщики; профіль діяльності – історико-краєзнавчий), музей Якова Гніздовського (відомий художник української діаспори; Пилипче, Борщівщина; профіль діяльності – мистецький), музей ім. Галини Дидик (зв'язкова Головнокомандувача УПА Романа Шухевича: «Анна»; Шибалин, Бережанщина; профіль діяльності – краєзнавчий) [1], музей Степана Будного (поет; Струсів, Тербовлянщина; профіль діяльності – меморіальний) та інші [2].

Серед 144 музеїв та музейних кімнат, звітно-зазначених, шкільні «локації» Тернопільщини становлять понад 62 відсотки.

У фондовій збірці Тернопільського обласного краєзнавчого музею виокремлено тематичні роздільники зазначеного [3].

Отже, наявні артефакти музейних осередків освітніх закладів увиразнюють національну ідентичність, незаперечно стверджують реалії буття, слугують предметною доказовістю наочного закріплення теорії знань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Галина Дидик – приклад стійкості й відваги. *Бережанське віче*. 2020. 3 січ. (Героям слава!).

2. Звіт про діяльність громадських музеїв району (міста, громади) за 2022 рік; Інформація про стан мережі громадських музеїв Тернопільської області за 2022 рік; Мережа громадських музеїв Тернопільської області за 2022 рік.

3. Фонди Тернопільського обласного краєзнавчого музею.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ
В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ
УКРАЇНСЬКОЇ ХАРТІЇ ВІЛЬНОЇ ЛЮДИНИ**

Збірник наукових статей, тез доповідей та інших матеріалів
Всеукраїнської науково-практичної конференції

м. Тернопіль, 27 жовтня 2023 року

*Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Козут,
Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, С. В. Костюк, Н. Б. Стрийвус,
Г. І. Герасимчук.*

Видавець – ТОКІППО

Адреса для кореспонденції: 46027, м. Тернопіль, вул. Громницького, 1

Електронна пошта: admin@ippro.edu.te.ua

Веб-сторінка: <http://ippro.edu.te.ua>

Тел.: (0352) 43-57-83

Підписано до друку 17.11.2023 р. Здано до друку 20.11.2023 р.

Формат 60 на 84\16. Папір офсетний.

46027, м. Тернопіль, вул. Громницького, 1.